บทที่ ๔

ลักษณะคำประพันธ์และการใช้ถ้อยคำสำนวน

ในบทนี้ ผู้วิจัยจะกล่าวถึงลักษณะคำประพันธ์ การใช้ภาษา สำนวนไวหาร การใช้ภาพพจน์และภาษาจินตภาพ ในบทละครนอกพระนิพนธ์ในกรมหลวงฦาไชยเดชนรินทรฤทธิ์

๔.๑ ลักษณะคำประพันธ์

พระนิพนธ์บทละครนอกประกอบด้วยคำประพันธ์หลายชนิด นอกจากกลอนบทละครแล้วยังมีคำประพันธ์ประเภทลำนำพื้นบ้าน เช่น กลอนหัวเดียว และคำประพันธ์ที่ปรากฏในเพลงพื้นบ้าน เช่น เพลงกล่อมเด็ก เป็นต้น

๔.๑.๑ กลอนบทละคร

กลอนบทละครเป็นคำประพันธ์หลักที่ใช้มากที่สุด มีลักษณะตรงตามบัญญัติของกลอนสุภาพ คือ วรรคหนึ่งอาจมี ๖-๙ คำ และมีการรับส่งสัมผัสตามแบบแผน

พระนิพนธ์ส่วนหนึ่งทรงนิพนธ์ขึ้นตามเค้าเรื่องบทละครนอกสมัยอยุธยา เนื่องจากสำนวนเก่ามีสำนวนไวหารไม่ไพเราะสละสลวย จำนวนคำในวรรคไม่แน่นอน ไม่คำนึงถึงเสียงท้ายวรรค จำนวนวรรคในบทไม่ครบถ้วน และการเรียงลำดับวรรคไม่เป็นไปตามแบบแผนของกลอนสุภาพ (เสาวลักษณ์ อนันตศานต์, ๒๕๑๕ : ๑๘๓-๑๘๔) นอกจากนี้กรมหลวงฦาไชยเดชนรินทรฤทธิ์ยังทรงปรับปรุงเนื้อความบางตอนขึ้นใหม่ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

๔.๑.๑.๑ <u>ทรงนิพนธ์ตามเนื้อความเดิม</u> แต่นิพนธ์ใหม่ให้กระบวนกลอนมีความไพเราะยิ่งขึ้น ดังตัวอย่าง

<u>มณีพิชัยสำนวนอยุธยา</u>		<u>มณีพิชัยสำนวนพระนิพนธ์</u>	
เมื่อเอย ๆ นั้น	องพระชลนีเปนใหญ่	เมื่อนั้น	นวลนางจันทรมเหสี
นางมาตรีตรึกนึกในใจ	ดวยองพระภิไชยมนี	ตั้งแต่ลงไปเยี่ยมพระมณี	รู้ว่ามีคู่ครองก็หมองใจ
เพียงใดยอพ่กลิ่นมาไวย	สุศวาดขาดใจในที่	ด้วยนางรักถูกสาวเจ้ากรุงจีน	ลไมภทรัพย์สินเป็นข้อใหญ่
จ่คิดอานสิ่งไรยกีในอมี	กรุงจีนท่บุรีไหยสานมา	คอยอิจฉาสาวนคิดกลใด	จะใส่ไหษถูกสะใภ้ทุกเวลา
ไหยไปยังกรุงพระเวยิงไชย	พระมณีในอไปยเมอืนยังวา	วันหนึ่งอ่านเพชรรมงกุฎ	เห็นกลพุฒศรีดีหนักหนา
หลงรักย่อพ่กลิ่นฟันปันยา	หลงนักหลงหนาเปรพินใจย	กูจะจ้นอาไปใช้ปัญญา	พาลพาโลสะใภ้เห็นได้การ
ยาเอย ๆ เลย	จ่ทำรำไหยรำคาน	แล้วจะปลูกไม้ไหไฟไอรส	ขับอีหน้าสดจากสถาน
จ่เอาเหดกานมาพานไสย	ไหเจากับเมียไปยเสียใกล้	พระมณีจะได้ไปแต่งงาน	กับนงคราญจินดหรานารี
เหนวาจ่ไปยตามสานตรา		นางนิ่งนึกจนดึกสงัดเงียบ	คอยลอดเลียบลงจากปราสาทศรี
คิดเอย ๆ แลว	คลาสเคลวจากหองอันเลขา	เห็นผู้คนนอนหลับระงับดี	ก็มาปรางค์พระมณีในทันใด
เสดจ่แอบองลงมา	ยังปรางรจ่ณานางขามไวย		

จะเห็นได้ว่าคำประพันธ์ในสำนวนอยุธยา บางบทมีจำนวนวรรคไม่ครบถ้วนและไม่คำนึงถึงเสียงท้ายวรรค เช่น

ยาเอย ๆ เลย จ่ทำรำไหยรำคาน
จ่เอาเหดกานมาพานไสย ไหเจากับเมียไปยเสียใกล้
เหนวาจ่ไปยตามสานตรา

กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ทรงนิพนธ์ขึ้นใหม่ให้ถูกต้องตามฉันทลักษณ์ สื่อความได้ชัดเจนและมีรายละเอียดมากขึ้น เช่น ระบุชื่อและอุปนิสัยของตัวละคร นอกจากนี้ยังสอดแทรกข้อมูลทางสังคม โดยกล่าวว่าตัวละครได้ความคิดในการทำอุบายจากการอ่านวรรณคดีที่ได้รับความนิยมในยุคนั้น

สุวรรณหงส์สำนวนอยุธยา		สุวรรณหงส์สำนวนพระนิพนธ์	
เมื่อนั้น	ท้าวสุทัญราชผู้รุ่งฟ้า	เมื่อนั้น	ท้าวสุทัญราชสูงส่ง
แลเหนลูกแก้วเจาดินมา	มีชาติวิ่งไปกอดไว	แลเห็นโอรสสองรอดพื้นดินคงชีวิตรมา	
แลวกอดเจาพรามผู้เปนมอ	เจามีคุนกับพ่อเปนพ้นไป	จึ่งวิ่งไปรับด้วยฉับพลัน	ทรงธรรม์กอดจูบลูบหลังหน้า
สมบัติของพ่อทั้งเวยังไช	จะย่กไหเจาสองรา	จูงกระเจ้าพราหมณ์งามไสภา	กับลูกยามานั่งบนแท่นทอง
คิดแลวก็ถามท้าวไท	เปนเหตฉไนนะลูกยา	แล้วลูบหลังโฉมงามเจ้าพราหมณ์หมอ มีคุณพ่อพ่อจะแทนคุณ	
		สนอง	
เจาจึงมามวยมอร่ำ	บอกเลาบิดาไหแจงใจ	ไภไตโอสูรมูลมอง	เจ้าของต่างต่างจรางวัล
		แล้วตรัสกับลูกรักษชักไชร้	เหตุไฉนชีวาจึ่งอาสัญ
		ใครคิดริศยาฆ่าฟัน	ลวงล้างชีวันเจ้าบันไลย

ในเรื่องสุวรรณหงส์ กวีทรงบรรยายให้เห็นกิริยาท่าทางของท้าวสุทัญนุราชมากกว่าเดิม และแก้ไขบทสนทนาระหว่างท้าวสุทัญนุราชและสุวรรณหงส์ให้มีความชัดเจนยิ่งขึ้นคือถามถึงทั้งสาเหตุของการเสียชีวิตและผู้ที่คิดปองร้ายสุวรรณหงส์

จากการเปรียบเทียบกับบทละครสำนวนเก่า จะเห็นได้ว่ากรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ทรงนิพนธ์ใหม่ให้สื่อความได้ชัดเจนและมีความไพเราะถูกต้องตามแบบแผนมากขึ้น

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

๔.๑.๑.๒ ทรงนิพนธ์ใหม่ให้เนื้อความมีความกระชับมากขึ้น

มณีพิชัยสำนวนอยุธยา		มณีพิชัยสำนวนพระนิพนธ์	
พระเสด่จคืนพลับพลาใช	หอมกลิ่นดอกไม้ที่ในยปา	พระพายพัดมาข้างทักษิณ	พามากลิ่นมาตระหลบอบนาสา
พระพายชายพัดเลอียมา	กลิ่นซาบวิญญาพฤมี		
พจึงครัดถามเสนี	ใครพบกลิ่นเย็นนีบางฤาใมย	อึ่งคิดพิศวงสงกา	หอมนักหนามาหนออะไรจะใคร่รู้
จ่เป่นดอกไมยสิงพันไรย	...ฤาไมยจึงบอกมา	จำจะไปค้นคว้าหาเช่น	ให้เห็นประจักษ์กับตาหู
อันว่าดอกไมยในบุรี	ไมยหอมเมยินเชนนีนะเสนา	จำจะตามกลิ่นหอมล้อมดู	คงจะรู้เที่ยงแท้แน่นอน
หอมฟุ้งต่ลบทั้งพลับพลา	เสนาแรงหาดูบัดนี	คิดแล้ว	พระแก้วลุกจากบรรจถรณ์
_____(ชำรุด)_____	_____(ชำรุด)_____	กุมพระแสงสำหรับกับกร	เสด็จทรงอัสดรผ่านคำ
_____(ชำรุด)_____	_____(ชำรุด)_____	สพรั่งพร้อมอำมาตย์บาทชา	ตามเสด็จผ่านฟ้าออกคลาดล่ำ
มาเอ้ยมาถึง	จึงดังบังคมประนมไวย	ห้ามมิให้ตำรวจหอกนอกนำ	เสด็จจำรอยกลิ่นรวยรินไป
จึงทูนพระองฺพุทธงไชย	ดอกไมยในยไพรนั้นไมยมี	มากระทั่งถึงกยเวฬุวัน	เห็นลำไม้หนึ่งนั้นสูงใหญ่
ไปยพบแตก่อไมยไพย	หอมร่รืนรื่นใจยใชยก่อดี	รื่นรินกลิ่นส่งตรงไป	ที่ไม้ไผ่ลำถนัดอัศจรรย์
ครันวาออกไปเสียไพไกลย	กลิ่นนั้นหายไปยพระโพมสี		
ครันเตามาไกลก็กลิ่นมี			
เมียนั้น	พมะนีพิไชยสเนหา		
ใดยฟังมะหานสนา	พระเสดจลีนล้ำคลาใกลย		
มาเอย ๆ ถึง	จึงยุดยูที่ก้อไมไพย		
หอมกลิ่นเพื่องฟุ้งตะจอนไป	ทาวไทยไหยขนเอากลิ่นมา		

จากตัวอย่าง เมื่อเปรียบเทียบเรื่องมณีพิชัยทั้งสองสำนวน จะเห็นว่าสำนวนพระนิพนธ์มีเนื้อความที่กระชับขึ้น โดยกวีทรงตัดตอนที่มณีพิชัยสนทนากับเสนา เปลี่ยนเป็นให้มณีพิชัยเสด็จไปหาที่มาของกลิ่นหอมนั้นด้วยพระองค์เองในทันที นอกจากนี้ยังให้ความสำคัญแก่ลำไม้ไผ่ที่นางยอพระกลิ่นอาศัยอยู่มากกว่าในสำนวนอยุธยาด้วย

สุวรรณหงส์สำนวนอยุธยา		สุวรรณหงส์สำนวนพระนิพนธ์	
เมื่อนั้น	เจาพรามะนีสิไส	เจ้าพราหมณ์นั่งยั้งหยุดที่ศาลา	เหนเขามาอีกกระทึกนึกสงสัย
แลเหนไพฬสกลไกร	แหหอมทพิไชยรถมา	ชวนกุมภณฑ์ลีลาคลาไคล	ปนไปกับเหล่าชาวบุรีย์
นิทีแมนแทแนแล้ว	พัมเก้วมามวยม่อรชา	ค่อยหยุดจาปราไสไล่ตาม	ก็แจ้งความทั้งมวนถ้วนถี่
เขาจึงชักพสบนันออกมา	อ่นี่จาช่ทำประการใด	แสนสงสารพัศดาษามี	เจ้าพราหมณ์ชีโศกสอื้นกลืน
จ่ถามไครดูไพรูเหด	วาพธ์ทรังเดจฤามิไช		พลาง
ว่าแลวก็เดินเขาไป	ครันไกลดูคนที่แหมา		
เจาอย ๆ พราม	คอยกระสิบถามกับเสนา		
ชาเปนชาวดังกงปา	ถันจอนสอนมาส่บายใจ		
แหแหนอไรมายังนี	อีอึงจะนึงมิทังเวชิงไช		
บัดนั้น	เสนีรีพลทังชรายชว้า		
ไดฟังเจาพรามถามมา	บอกว่าแหสับของทาวไท		
พสุวัณณ่หังแทต้องหอก	รูแล้วอยาบอกกับใคร ๆ		
เขาจึงชักพสับนันออกไป	เขาในพแมนมิไดชา		
เจาอย ๆ พราม	ไดฟังเนื่อความชาบอกมา		
ปีนป่ายจะมายมอรนา	รูวาพธ์งเจาบักใก		

จากตัวอย่างบทละครเรื่องสุวรรณหงส์ ตอนนางเกศสุริยงเห็นขบวนแห่พระศพ สุวรรณหงส์จึงเข้าไปถามไถ่ข่าวคราว สำนวนพระนิพนธ์ได้ตัดตอนนางเกศสุริยงสนทนากับเสนา ซึ่งมีใจความเยิ่นเย้อออกทั้งหมด และกล่าวสรุปไว้พอเป็นที่เข้าใจเพื่อให้ดำเนินเรื่องได้รวดเร็วขึ้น

๔.๑.๑.๓ ทรงนิพนธ์ใหม่โดยขยายเนื้อความให้ชัดเจนขึ้น

มณีพิชัยสำนวนอยุธยา		มณีพิชัยสำนวนพระนิพนธ์	
มาขาจ่กลาวบดไปย	เถิงทาวหัศในยไดรยดรึงสา	มาจะกล่าวบทไป	ถึงท้าวเจ้าไดรยดรึงสถาน
อาดออนกระดางดังสินลา	อินดราจึงของพระเนดไปย	ทิพอาสน์เดยอ่อนแต่ก่อนกาล	วันนั้นบันดาลกระด้างไป
จึงเหนย้อพกลินพระบุดตรี	ไสทิพางเพยิงจ่ดัดไสย	จึงสอดส่องทิพเนตรสังเกตดู	ก็รู้แจ้งจบภพพิสัย
เพราะอีแนผัวมันไสยไดล้	จ่ล่งไปยชวยนางกัลยา	เห็นนางยอพระกลิ่นอรทัย	ลำบากยากใจในไพรวัน
		เหตุด้วยแม่ผัวตัวอิจฉา	มารยาแยบคายหมายมั่น
		จะให้พระมณีพิชัยนั้น	ผูกพันเมียใหม่ดังใจจินต์
		จำเป็นเห็นจะต้องลงไป	ช่วยนางทรามวัยยอพระกลิ่น
		ให้พ้นข้อกังวาราทิน	มิให้มีมลทินกินใจ

กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ทรงขยายเนื้อความเกี่ยวกับความคิดคำนึงของตัวละครได้ละเอียดกว่าสำนวนอยุธยา คือบรรยายว่าพระอินทร์ทราบถึงสาเหตุที่นางยอพระกลิ่นต้องมาตกระกำลำบากเช่นนี้ และตั้งพระทัยจะช่วยให้นางยอพระกลิ่นได้พิสูจน์ความบริสุทธิ์ของตนเองด้วย

สุวรรณหงส์สำนวนอยุธยา	
ราเอย ๆ ชา	วิ่งมาก็ยุดพกอรไว
มิทุนพี่แลวไมเทนใด	จ่ดวนไปในเจาพิอา
จึงจูงเอามือเจาพรามนัน	ชวนกันไปเฝาพบิดา

สุวรรณหงส์สำนวนพระนิพนธ์	
เมื่อนั้น	พระสุวรรณหงษ์เรืองศรี
ฟังเจ้าพราหมณ์พูดจาพาที	ยิ่งมีสนเท่หาอาไลย
ด้อยคำน้ำเสียงก็จับจิตร	หมิได้มิดสุริยงยิ่งสงใส
พระภูมกรโฉมงามเจ้าพราหมณ์ไว้	จะด่วนไปไหนเล่านะ เจ้าพราหมณ์
พี่รักษ์ใคร่ในเจ้าเท่านมือพี่	ไม่พอที่จะเสทินเจินจาม
ถึงหมื่อยู่จไปก็ให้งาม	งดสักสามสี่วันจึ่งค่อยไป
พี่รอดตายหายใหม่ไม่เหมือนก่อน	ยังหิวอ่อนอกเย็นดังเปนไฟ
เจ้าอยู่เพื่อนพี่หน่อยเถิดกลอยใจ	แต่พอได้สบายหลายวิญญา
ได้ทำบุญคุณไว้ในพี่แล้ว	น้องแก้วรอรั้งฟังพี่ว่า
แล้วชวนเจ้าพราหมณ์ตามกันมา	ลีลาไปเฝ้าบิดุรง

จากการเปรียบเทียบคำประพันธ์ที่ยกมาข้างต้น จะเห็นได้ว่ากรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ทรงขยายเนื้อความให้สุวรรณหงส์มีความสงสัยในตัวเจ้าพราหมณ์ว่ามีรูปร่างท่าทางและน้ำเสียงเหมือนนางเกศสุริยง เป็นการเพิ่มรายละเอียดของเรื่อง โดยการบรรยายให้เห็นอารมณ์ความรู้สึกของตัวละคร ทำให้ตัวละครมีชีวิตชีวาและกระตุ้นความสนใจของผู้ชมและผู้อ่านได้มากขึ้น

ที่เห็นได้ชัดเจนที่สุดคือพระนิพนธ์ในกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์มีความถูกต้องตามฉันทลักษณ์และมีสัมผัสในมากกว่าบทละครสำนวนอยุธยา

ดวงมน จิตร์จำนงค์ กล่าวว่ากวีในสมัยรัตนโกสินทร์มิได้ยึดงานอยุธยาเป็นอุดมคติหากมีความเชื่อมั่นที่จะขัดเกลางานกลอนอยุธยาด้วยความเพ่งพินิจในยุคของตนอย่างพิถีพิถันโดยคำนึงถึงการนำมาใช้ เช่น การขับ การร้อง การอ่านเพื่อฟัง (ดวงมน จิตร์จำนงค์, ๒๕๓๔ : ๔๑๖) อีกประการหนึ่งเป็นเพราะรูปแบบของคำประพันธ์ประเภทกลอนมีการพัฒนามาจนลงตัวแล้ว โดยเฉพาะลักษณะกลอนแบบสุนทรภู่ที่มีสัมผัสในแพรวพราว ทำให้กลอนมีความไพเราะ

สละสลวยมากขึ้น กวีในยุคนี้จึงนิยมแต่งกลอนให้มีสัมผัสในด้วย แต่กลอนบทละครนั้นอาจมีจำนวนคำในวรรคตั้งแต่ ๖ ถึง ๙ คำ จึงไม่อาจกำหนดตำแหน่งคำรับส่งสัมผัสในได้อย่างตายตัวเช่น กลอนแปด ตัวอย่างเช่น

บัดนั้น พระพี่เลี้ยงผู้มีอัชฌาสัย
พูดประกันแก้เก้อเออออะไร จะอายใครเขาเล่าเจ้าเทวี
ต้องบังคับรับสั่งให้เลือกคู่ เขาก็รู้เฟื่องฟุ้งทั้งกรุงศรี
ใช่เราคิดนอกใจเมื่อไรมี ไม่พอที่จะกระดากว่ายากเย็น
แม้นไม่ไปพี่พ่อยจะพลอยผิด พระทรงฤทธิ์ทราบเกิดคงเกิดเข็ญ
จะต้องราชอาชญาน้ำตากระเด็น ไม่ว่าเล่นหลังพี่นี้คงลาย

มณีพิชัย (หน้า ๑๓)

จากคำประพันธ์ข้างต้นจะเห็นได้ว่าไม่ได้เน้นสัมผัสในอย่างเคร่งครัดนัก บางวรรคอาจไม่มีสัมผัสใน เช่น "พระพี่เลี้ยงผู้มีอัชฌาสัย" ทั้งนี้เนื่องจากบทละครเป็นวรรณคดีการแสดง ดังนั้นความไพเราะส่วนหนึ่งจึงขึ้นอยู่กับการขับร้องและดนตรีประกอบ ต่างจากวรรณคดีที่ประพันธ์เพื่อการอ่าน จะต้องมีสัมผัสในมาก ๆ จึงจะไพเราะ แต่มีกลอนในเรื่องมณีพิชัยตอนหนึ่ง เนื้อหาเป็นการเกี้ยวพาราสีระหว่างโจรสนจำและพวกสนม คล้ายเป็นกลอนเพลงยาวจำนวน ๑๒ คำกลอน มีจำนวนคำในวรรค ๘-๑๐ คำ และมีสัมผัสสระในวรรคอย่างสม่ำเสมอตามแบบกลอนสุนทรภู่ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

สารประสงค์จงจิตคิดสนอง มาถึงน้องหนูหุ่นพึ่งรุ่นสาว
ได้พบกันวันอังคารบ้านตะนาว เมื่อหน้าหนาวเดือนยี่ปีนะเมีย

พี่ตามเคาะกีจำเพาะพบตำรวจ เอาหวายหวดสีข้างต้องค้างเขิน
แต่ถูกเฆี่ยนมากีน้องหมางหมองเมิน ทำสะเทินพบพักตร์ไม่ทักเอย
สารสนองของหนูหุ่นรุ่นจำเริญ เป็นคนเชิญพระกระทงลงดีนท่า
ได้ฟังคำร่ำรสพจนา ปวดท้องตดปลดผ้าไม่ใคร่ทัน
จะคบพวกสนมไม่สมหน้า เหมือนกะลาทั้งขนเข้าปนขัน
ถึงเทกระทงก็เป็นวงศ์ของเทวัญ เชื้ออสัญแดหวาราคาแพง

มณีพิชัย (หน้า ๘๑-๘๒)

การที่กวีแทรกกลอนสุภาพที่มีเนื้อหาคล้ายเพลงยาวในบทละครเรื่องมณีพิชัยดังกล่าว เพื่อแทรกบทตลกเป็นการผ่อนคลายอารมณ์เศร้าของผู้ชมและผู้อ่าน เพราะเป็นตอนที่นางยอพระกลิ่นถูกนำไปทิ้งในป่า และยังสะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตส่วนหนึ่งของคนในยุคนั้นที่นิยมใช้เพลงยาวเป็นสื่อในการเกี้ยวพาราสีหรือตัดพ้อต่อว่ากันด้วย

ลักษณะเด่นประการหนึ่งของกลอนบทละครพระนิพนธ์ในกรมหลวงฦาไชยนรินทรฤทธิ์คือ การนิยมขึ้นต้นวรรคสดับด้วยวลีสั้น ๆ ส่วนใหญ่จะเป็นคำ ๒ - ๓ พยางค์ และส่งสัมผัสไปยังวรรครับ* ซึ่งจะรับสัมผัสได้ตั้งแต่คำที่ ๑ -๔ ในวรรคที่สอง ดังตัวอย่าง

แก้วหน้าม้า	- น้องรัก	แหลมหลักปรีชาจะหาไหน
		(เล่ม ๓ หน้า ๘)
	- แสนคม	ลิ้นลมละเมียดเสียดสี
		(เล่ม ๖ หน้า ๓๑)
ไกรทอง	- ครั้นถึง	จึงประณมเหนือเกศา
		(หน้า ๓๔)
เทวัญนางคุลา	- อีกาก	มึงเดือดอยากหยิ่งหยาบเหมือนสาบสุด
		(เลขที่ ๑๓ หน้า ๘)
มณีพิชัย	- คิดแล้ว	พระแก้วลุกจากบรรจถรณ์
		(หน้า ๔๘)
สุวรรณหงส์	- น่าอดสู	มาไล่ตู่ตัวข้าไม่น่าขัน
		(หน้า ๑๔๔)

การขึ้นต้นวรรคสดับด้วยวลีสั้น ๆ ๒ - ๓ พยางค์นี้พบมากในบทละครสมัยอยุธยาและบทละครนอกเรื่องสังข์ทอง พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ดังตัวอย่าง

---

* ดูรายละเอียดในภาคผนวก ข

<u>บทละครนอกสมัยอยุธยา</u>

<u>มโนห์รา</u>	- ได้ฟัง	พราหมณ์ทูลสนองอยู่ขาขา (หน้า ๒๐)
	- แม่นม	รับสั่งบังคมแล้วกราบลา (หน้า ๒๑)
	- กระหยดเข้า	นางแม่เจ้าทรงสาตราชัย (หน้า ๒๓)
<u>สังข์ทอง</u>	- สุมนทา	ฟังเจ้าเงาะว่าน้ำตาไหล (หน้า ๗๖)
	- ได้ฟัง	ว่าเจ้าเงาะยังหาไปไม่ (หน้า ๗๗)
	- พ่อเงาะป่า	เดรื่องทรงมารดาจะหาให้ (หน้า ๗๘)

<u>พระราชนิพนธ์บทละครนอก</u>

<u>สังข์ทอง</u>	- ฟังนาฏ	พิศวาสในน้ำคำสนอง (หน้า ๕)
	- ฟังทูล	พระไพบูลย์ภิรมย์หรรษา (หน้า ๑๒)
	- เดินมา	สุริยาร้อนแรงแสงใส (หน้า ๒๓)
	- ได้ฟัง	พระสังข์หลงกลคนขำ (หน้า ๔๐)

เนื่องจากกรมหลวงฦาเนตรนรินทรฤทธิ์ทรงนิยมนำบทละครนอกสมัยอยุธยามาทรงปรับปรุงขึ้นใหม่ จึงอาจได้รับอิทธิพลการขึ้นต้นวรรคสดับด้วยวลีสั้น ๆ นี้มาด้วยซึ่งผู้วิจัยเห็นว่ามีความคล้ายคลึงกับการขึ้นต้นแบบดอกสร้อย แต่มีผู้ให้ความเห็นว่าการร้องละครในสมัยก่อนร้องเช่นนั้นจริง ๆ ไม่ต้องแทรกคำว่าเอย เป็น "อย่าเอยอย่าว่า" ในปัจจุบันนี้ละครชาตรียังพอมีใช้ร้องอยู่ (ฐิติมา วิทยาวงศ์รุจิ, ๒๕๒๘ : ๕๕ -๖๐) แต่ในบทละครของกรมศิลปากร ได้ปรับให้เป็นการขึ้นต้นแบบดอกสร้อยทั้งหมดเพื่อให้ขับร้องสะดวก (พัฒนี พร้อมสมบัติ, สัมภาษณ์)

ส่วนการขึ้นต้นแบบดอกสร้อยในพระนิพนธ์บทละครนอก มีปรากฏเฉพาะในเรื่อง ไกรทอง ดังนี้

- ได้เอยได้ฟัง	พรั่นตัวกลัวดั่งจะสังขา	(หน้า ๕)
- ทรามเอยทรามสงวน	มิควรเคลือบแคลงแหนงหนี	(หน้า ๕)
- ฟังเอยฟังว่า	แค้นตำน้ำตาลงเผาะเผาะ	(หน้า ๖)
- น้อยเอยน้อยหรือ	ยังรื้อแสนงอนค่อนว่า	(หน้า ๗)
- เจ็บเอยเจ็บจิตร	ไม่คิดชีวังจะสังขา	(หน้า ๗)
- มาเอยมาถึง	ยังที่แห่งหนึ่งมีสระศรี	(หน้า ๑๕)

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า บทละครนอกพระนิพนธ์ในกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ เป็นบทละครสมัยต้นรัตนโกสินทร์ที่คงลักษณะการขึ้นต้นวรรคสดับด้วยวลีสั้น ๆ แบบวลีลากลอนในบทละครนอกสมัยอยุธยาอย่างเด่นชัด

๔.๑.๒ คำประพันธ์ที่ใช้ร่วมกับกลอนบทละคร

นอกจากคำประพันธ์ประเภทกลอนบทละครแล้ว กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ทรงใช้คำประพันธ์ประเภทอื่นในการนิพนธ์บทละครด้วย ส่วนใหญ่มีลักษณะคล้ายลำนำพื้นบ้านหรือวรรณกรรมมุขปาฐะ เนื่องจากมีจำนวนคำในวรรคและการรับส่งสัมผัสที่ไม่ตายตัว แม้ในวรรณคดีร่วมสมัย เช่น พระราชนิพนธ์บทละครเรื่องคาหงัง ก็มีการใช้กลอนหัวเดียวและกลอนแบบที่ปรากฏในเพลงกล่อมเด็กแทรกในกลอนบทละครด้วยเช่นกัน*

---

* ในพระราชนิพนธ์เรื่องคาหงัง เพลงกล่อมเด็กมีเนื้อหาเป็นการแสดงความรู้สึกภายในใจของตัวละครที่มีต่อคนรัก ส่วนกลอนหัวเดียวมีเนื้อหาเพ้อเจ้อให้นางจินตะหราเจ็บใจ (อโนทัย จินาพร, ๒๕๓๕ : ๖๕ -๖๗)

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

นิธิ เอียวศรีวงศ์กล่าวว่าละครน่าจะพัฒนามาจากการแสดงหรือวรรณกรรมของประชาชนที่ต้องค้นบทเอง ละครในสมัยก่อนก็ใช้การด้นกลอนทั้งสิ้น บทละครกับเพลงพื้นบ้านจึงมีความสัมพันธ์กันอย่างมาก บทละครในยุคแรก เช่น เรื่องมโนห์ราก็ใช้คำประพันธ์คล้ายกับที่ปรากฏในเพลงกล่อมเด็กหรือกลอนสี่

ผู้วิจัยสันนิษฐานว่ากรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ทรงได้แนวคิดในการใช้ลำนำพื้นบ้านร่วมกับกลอนบทละครจากบทละครสมัยอยุธยาและพระราชนิพนธ์เรื่องคาหลัง ซึ่งยังมีร่องรอยของลำนำพื้นบ้านแฝงอยู่ แต่การใช้ลำนำพื้นบ้านในพระนิพนธ์บทละครจะมีจุดประสงค์เพื่อเสนอเนื้อหาพิเศษที่ต่างออกไปจากการดำเนินเรื่องธรรมดา หรือเพื่อประโยชน์ในการแสดงซึ่งวิเคราะห์ได้ดังนี้

๑) ลำนำพื้นบ้านแบบที่ปรากฏในเพลงกล่อมเด็ก

ลำนำพื้นบ้านแบบที่ปรากฏในเพลงกล่อมเด็กในเรื่องมณีพิชัย ตอนพระอินทร์เห่กล่อมนางยอพระกลิ่นผู้เป็นธิดา ลักษณะคำประพันธ์คล้ายคลึงกับกาพย์สุรางคนางค์ ๒๘ ดังนี้

ว่าไอ้ละเห่ หัวล่อนนอนในเปล ลักดังเมของเมียกิน
เมียจับตัวได้ เอาหัวไถลไถดิน ฮ้ายจิกแขนหวิ้น ตกตะพานลอยไป

มณีพิชัย(หน้า ๔๐)

การที่กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ทรงเลือกใช้ลำนำพื้นบ้านแบบที่ปรากฏในเพลงกล่อมเด็กในความตอนนี้เพื่อให้เอื้อต่อการแสดงละคร เพราะทำให้เกิดความสมจริงและเปิดโอกาสให้ตัวละครได้แสดงมุขตลกต่าง ๆ ให้ผู้ชมเห็นว่าแม้แต่เทวดาก็ต้องรับภาระเลี้ยงดูลูกเช่นเดียวกับคนทั่วไป เนื้อความของบทกล่อมเด็กดังกล่าวก็ยังทำให้เกิดอารมณ์ขันด้วย

นอกจากนี้ยังสะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตส่วนหนึ่งของคนไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ว่ามีการร้องเพลงกล่อมลูก เมื่อเปรียบเทียบเพลงกล่อมเด็กในพระนิพนธ์เรื่องมณีพิชัยกับเพลงกล่อมเด็กในสมัยรัตนโกสินทร์ที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงรวบรวมขึ้น เห็นได้ว่ามีรูปแบบที่คล้ายคลึงกันมาก ดังตัวอย่าง

อ้ายตุ๊กแกเอย ตัวมันลายพร้อยพร้อย งูเขียวตัวน้อย
ห้อยหัวลงมา เด็กนอนไม่หลับ กินตับเสียเถิดวา อ้ายตุ๊กแกเอย
(เอนก นาวิกมูล, ๒๕๒๗ : ๕๒๕)

๒) บทชมธรรมชาติ

บทชมธรรมชาติในเรื่องสุวรรณหงส์ ได้แก่ บทชมไม้ บทชมดอกไม้ บทชมนก และบทชมปลา

- บทชมไม้

มีรูปแบบคำประพันธ์คล้ายกลอนหัวเดียว เพราะมีสัมผัสเสียงเดียวกันตรงคำสุดท้ายของกลอนช่วงหลัง* ดังตัวอย่าง

บัดสี ชะดูหรือพี่เจ้าช่างบอก
โน่นต้นอะไรแตกใบอ่อน ช่อเป็นก้อนกำลังออกดอก
โน่นหรือ ยักษีชี้มือว่าต้นมะกอก
ลูกมันดกได้ต้น ดูเกลื่อนกล่นไม่มีดอก

ผู้วิจัยสันนิษฐานว่ากรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ทรงแทรกกลอนหัวเดียว ในตอนนางเกศสุริยงและกุมภณฑ์ชมธรรมชาติระหว่างที่เดินทางไปเมืองไอยรัตน์ โดยมีพระประสงค์ให้ตัวละครได้แสดงไหวพริบและปฏิภาณในการต้นกลอน เพราะสังเกตพบว่าความตอนนี้ในแต่ละสำนวนมีการใช้คำที่ต่างกันออกไป และยังเปิดโอกาสให้ตัวละครได้แสดงบทตลก กล่าวคือขณะที่นางเกศสุริยงร่ายรำอย่างสวยงาม กุมภณฑ์หรือพราหมณ์โตจะมีท่ารำเก้งก้าง น่าขบขัน ปัจจุบันในบทละครของกรมศิลปากร กำหนดให้เพลงฉุยฉายเป็นเพลงประกอบตามฉบับพระนิพนธ์ และเรียกการรำชุดนี้ว่า "ฉุยฉายพราหมณ์เล็กพราหมณ์โต" (พัฒนี พร้อมสมบัติ, สัมภาษณ์)

---

* เพลงพื้นบ้านที่มีสัมผัสเช่นนี้ เช่น เพลงฉ่อย เพลงเหย่อย เพลงระบำชาวไร่ เพลงยั่ว เพลงกำตัด เพลงเทพทอง เพลงหน้าไย เพลงสงคอลำพวน ฯลฯ (วินัย ภู่ระหงส์, ๒๕๓๓ : ๗๒ - ๗๖)

- บทชมดอกไม้

พระนิพนธ์เรื่องสุวรรณหงส์ ตอนสุวรรณหงส์ชี้ชวนนางเกศสุริยงให้ชมดอกไม้นานาชนิดในอุทยาน มีลักษณะคำประพันธ์ดังนี้

วรรคที่ ๑ มี ๒ คำ วรรคที่ ๒ มี ๕-๗ คำ
วรรคที่ ๓ มี ๒ คำ วรรคที่ ๔ มี ๕-๗ คำ
วรรคที่ ๕ มี ๕ คำ วรรคที่ ๖ มี ๕-๗ คำ

ดังตัวอย่าง

ถั่นทม ทั้งสุกรมนมสวรรค์
กรีดเกี๊ยบ พระเลือกเก็บได้ดูกจันทน์
ส่งให้เจ้าพราหมณ์พลัน เจ้าพราหมณ์ผินผันไม่นำพา ฯ
ชมชื่น มะลิร้อยดอกสร้อยฟ้า
บะกล่ำ ยี่หุบหอมล้ำทั้งจำปา
รสสุคนธ์มณฑา ย้อยระย้าแย้มงาม ฯ
สุวรรณหงส์ (หน้า ๑๔๖)

จากตัวอย่างข้างต้นมีลักษณะคำประพันธ์คล้ายกับกลอนหัวเดียว ๒ คำกลอน รวมกับกลอนสุภาพอีก ๑ คำกลอน บทชมดอกไม้นี้เป็นอีกตอนหนึ่งที่แสดงให้เห็นความงดงามของกระบวนรำของตัวละครขณะชมดอกไม้ จึงใช้ลีลาคำประพันธ์ที่แตกต่างออกไป อีกทั้งเป็นตอนที่มีความสนุกสนาน เพราะมีการชิงไหวพริบกันระหว่างตัวเอกฝ่ายชายกับตัวเอกฝ่ายหญิง โดยมีกุมภณฑ์เป็นตัวสร้างบุขตลก

- บทชมนก

บทชมนกในเรื่องสุวรรณหงส์ อยู่ในตอนพราหมณ์เล็กและพราหมณ์โตเดินทางไปเมืองไอยรัตน์ ดังตัวอย่าง

ชมปักษีเอย ชมปักษีสลับสลอน
ไฉบเฉี่ยวเที่ยวจร จับนอนในพุ่มรก
บ้างเผ่นบ้างโผน บ้างก็โจนโผนผก
บ้างก็กกฟองฟัก ฉันรักเจ้าปักษีเอยฯ
โน่นนกอะไรเอย นั่นหรืออ้อนกแก้ว
จับต้นซ้องแมว นกแก้วช่างพลอด
สาวเห็นสาวทัก สาวรักสาวกอด
สาวสวยระทวยระทอด กอดคอเจ้าแก้วเอยฯ

สุวรรณหงส์ (เลขที่ ๑๗๘)

ลักษณะคำประพันธ์มีความคล้ายคลึงกับบทกล่อมชนิดหนึ่งซึ่งหลวงธรรมาภิมณฑ์เรียกว่าลำนำกลอน ๔ เป็นบทลำนำที่มีคำอุทานว่า "เอย" หลังกลอนต้นของบท ปัญญัติบทละ ๘ วรรค วรรคหน้ามีจำนวน ๔ คำเสมอ และวรรคหลังอาจมี ๓, ๕, ๖, ๗, ๘ หรือ ๕ คำอย่างใดอย่างหนึ่ง (หลวงธรรมาภิมณฑ์, ๒๕๑๔ : ๑๘๐ - ๑๕๐)

กวีทรงกำหนดให้กุมภณฑ์ชวนนางเกศสุริยงให้ชมนกแก้วพูดเข้าแหย่ได้ตอบกัน เพื่อแทรกมุขตลกอันเป็นประโยชน์ในการแสดงละคร

- บทชมปลา

บทชมปลาอยู่ในตอนสุวรรณหงส์และนางเกศสุริยงสรงน้ำ มีตัวอย่างดังนี้

- บทชมปลาในเรื่องสุวรรณหงส์

น้ำใส มองไปเห็นมัจฉา
ค้าวโคกตะโกกกา ชิวช่าสลุมภอนฯ
เกลื่อนกลาด สลาดสลิดสลอน
กรับกรายว่ายจร เนื้ออ่อนแอบเล็มไคลฯ

เจ้าพราหมณ์ แลตามชลาไหล
สำราญบานใจ ที่ในสายชลฯ
สุวรรณหงษ์ (หน้า ๑๔๘)

ลักษณะคำประพันธ์ มีการรับส่งสัมผัสคล้ายกลอนสี่ แต่มักขึ้นต้นวรรคสดับ ๒ คำ และวรรคต่อไปมีจำนวนคำ ๔ - ๖ คำ

๓) บทบวงสรวง

บทบวงสรวงนี้อยู่ในเรื่องไกรทอง ตอนไกรทองรับอาสาปราบชาลวัน มีตัวอย่างดังนี้

- บทบวงสรวงในเรื่องไกรทอง

โอมอ้ายนักกะผุดเอย พระรามจะข้ามคงคา
จองถนนขนศิลา จะตั้งพลับพลาชัย
จะฆ่าอสุรสัตว์ ให้กำจัดเภทภัย
พระนารายณ์เรืองชัย เธอใช้ให้กูลงมา
ตั้งค่ายเขื่อนขันธ์ สารพันทั้งเขี้ยวงา
ฝูงสัตว์ใจหยาบช้า เร่งเคลื่อนคลาออกไป
ข้างหน้าจะตีรั้วบัง ข้างหลังจะลงค่ายไว้
พระฤาษีตาไฟ ให้ประสิทธิ์ประเสริฐ
---------- ----------

ไกรทอง (หน้า ๑๕)

ลักษณะคำประพันธ์บัญญัติบทละ ๔ วรรค จำนวนคำในแต่ละวรรคมีตั้งแต่ ๔ - ๖ คำ การเลือกใช้คำประพันธ์เช่นนี้เพื่อให้เหมาะสมแก่เนื้อหาของเรื่องที่เป็นบทบวงสรวงเทพเจ้าและสาธยายมนตร์เพื่อข่มขวัญศัตรู จึงต้องการกลอนที่มีจังหวะกระชับ รวดเร็ว และให้มีความแตกต่างกับกลอนบทละครเพื่อแสดงถึงความพิเศษ ให้ความรู้สึกว่ามีความศักดิ์สิทธิ์และเข้มขลัง

ในบทละครของกรมศิลปากรได้ย่อความตอนนี้ให้สั้นลง เพื่อให้เหมาะสมแก่การแสดง (พัฒนี พร้อมสมบัติ, สัมภาษณ์)

๔) บทกลอนศัพท์ไทและรื้อ

กลอนศัพท์ไทและรื้อ ๑ บท มีคำกลอน ๘ วรรค ขึ้นต้นบทด้วยกลอนดอกสร้อย วรรคที่สองจะมี ๖-๘ คำ วรรคที่เหลืออีก ๖ วรรค จะมีวรรคละ ๔ คำเท่านั้น (ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต , ๒๕๓๕ : ๕๑๗-๕๑๘)

ในวรรณคดีรัตนโกสินทร์ตอนต้นมักใช้คำประพันธ์ประเภทศัพท์ไทและรื้อกับเนื้อหาที่แสดงอารมณ์โกรธของตัวละคร เช่น บทละครเรื่องอุณรุท ตอนอุณรุทพิโรธหมอผี เรื่องรามเกียรติ์ ตอนทศกรรฐ์กริ้วนางกำนัลเพราะเสียนางมณโฑ เรื่องสังข์ทอง ตอนท้าวศรีมลไล่ตีนางจันทา เรื่องไชยเชษฐ์ ตอนไชยเชษฐ์กริ้วชายาทั้งเจ็ด ฯลฯ

ในพระนิพนธ์บทละครนอก นอกจากจะใช้กลอนศัพท์ไทและรื้อในตอนแสดงอารมณ์โกรธของตัวละครแล้ว ยังใช้กับอารมณ์รักในบทเข้าพระเข้านางด้วยซึ่งมักเป็นตอนที่ตัวละครไล่ตีและไล่ปล้ำกัน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

- ตอนที่แสดงอารมณ์โกรธ

อีหน้าเป็น* ล้อเล่นไม่กลัวตัวเป็นผี
ชาติอีกาลี ตีให้แทบตาย
จองหองพองหัว ไม่กลัวถูกหวาย
เมื่อนให้หลังลาย ไม่อายแล้วไป ฯ

---

* คาดว่าเวลาร้องจะแทรกคำว่า "เอย" เป็น "อีเอยอีหน้าเป็น"

ทรงฤทธิ์ ก่อกรรมทำผิดเป็นไฉน
พาลโกรธโลดไล่ ไม่ไว้หน้าตา
ใครใช้เป็นผัว ไม่กลัวโทษา
ผัดพ้อต่อหน้า โกรธาทำไม ฯ

แก้วหน้าม้า (เล่ม ๑ หน้า ๒๕)

- ตอนที่แสดงอารมณ์รัก

พระไฉมยง มารุกราชอาจองใจหาย
เหตุเห็นเป็นชาย วุ่นวายเต็มที
คว้าไขว่ไล่ปล้ำ เหมือนทำทาสี
เกรงใจใครมี เป็นทีทำไป ฯ
แก้วพี่ ช่างพาทีสลัดตัดได้
เปนไรเปนไป มิใช่ชิงชัง
ตรัสทางไล่ถัด สกัดหน้าหลัง
อื้ออึงตึงดัง ไปทั้งห้องนอน ฯ

แก้วหน้าม้า (เล่ม ๓ หน้า ๕ -๑๐)

นมพวง พี่ไม่ถ่อลวงเข้างามขำ
พี่ไม่แต่งคำ ทำให้ได้อาย
รักแก้วแววตา มาหาไฉมฉาย
ถึงจะวอดวาย ไม่คลายจากน้อง ฯ
แม้นได้พี่ไม่หน่าย ไม่เคลื่อนไม่คลายจากห้อง
จะอยู่ปกครอง นางน้องสืบไป
ว่าพลางเข้าหา อนิจจาไปไหน
สกัดนางไว้ คว้าไขว่ไปมา ฯ

ไกรทอง (หน้า ๔๔)

อัควิทย์ เรืองรองกล่าวว่า การใช้กลอนสี่กับเหตุการณ์ที่ตัวละครไล่ตีไล่ปล้ำกัน เป็นการเลือกใช้ฉันทลักษณ์ได้เหมาะกับพฤติกรรมและอารมณ์ของตัวละคร เพื่อให้

ตัวละครได้ใช้ภาษาท่าทางสัมพันธ์กับอารมณ์ที่พลุ่งพล่าน และกลมกลืนกับความกระชับรวดเร็วของลีลาและจังหวะกลอน (อัศวิทย์ เรืองรอง, ๒๕๓๕ : ๕๕ -๕๖)

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ละครนอกนิยมให้มีบทเอะอะตึงตังอึกทึกครึกโครม ดังนั้นแม้จะเป็นบทเข้าพระเข้านาง กวีก็สร้างเรื่องให้ตัวละครไล่ปฏิปล้ำกันเพื่อความสนุกสนาน โดยใช้กลอนศัพท์ไทและรื้อ แทนที่จะเป็นบทโอ้โลมกันอย่างอ่อนหวานเช่นในละครใน

คำประพันธ์ที่มีจำนวนคำในวรรคและการรับส่งสัมผัสที่ค่อนข้างเป็นแบบแผนมากที่สุดคือ กลอนศัพท์ไทและรื้อ เนื่องจากเป็นคำประพันธ์ที่มีปรากฏในบทละครนอกมาแต่อดีตจึงเป็นที่รู้จักแพร่หลายและมีบัญญัติที่ลงตัวแล้ว ส่วนคำประพันธ์ประเภทอื่นนั้น กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ทรงนิพนธ์ขึ้นใหม่ เพื่อใช้ในบทชมธรรมชาติต่าง ๆ ได้แก่ บทชมนก ชมดอกไม้ และชมปลา และบทสาธยายมนตร์ซึ่งได้กล่าวมาแล้วว่าส่วนหนึ่งอาจเป็นปฏิภาณของตัวละครที่จะด้นกลอนสดขึ้นเองขณะแสดง แล้วมีการบันทึกเป็นลายลักษณ์ในภายหลัง ด้วยเหตุนี้จึงมีจำนวนคำในวรรคและการรับส่งสัมผัสที่ไม่ตายตัวนัก

จากการศึกษาลักษณะคำประพันธ์ในบทละครนอก พระนิพนธ์ในกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์พบว่า ทรงใช้คำประพันธ์หลายชนิดร่วมกับกลอนบทละครเพื่อประโยชน์ในการแสดงละคร โดยเฉพาะตอนที่มีเนื้อความสำคัญเป็นพิเศษ เช่น บทชมธรรมชาติ บทสวดมนตร์ บทเข้าพระเข้านาง ฯลฯ เพื่อให้เหมาะแก่การขับร้อง เน้นความงดงามของกระบวนรำหรืออาจเป็นการเปิดโอกาสให้ตัวละครได้แสดงบทตลกต่าง ๆ* ซึ่งช่วยเพิ่มความสนุกสนานให้แก่เนื้อเรื่องมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้การใช้ลำนำพื้นบ้านซึ่งเป็นฉันทลักษณ์ของชาวบ้านร่วมกับกลอนบทละครยังทำให้ผู้ชมรู้สึกว่าเป็นเรื่องใกล้ตัวหรือเป็นพวกเดียวกันเพราะมีวัฒนธรรมคล้ายกันทำให้ชมละครได้สนุกขึ้น

---

* มีทั้งบทตลกของตัวเอกและตัวละครประกอบ ซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไปในบทที่ ๕

๔.๒ การใช้ภาษา

จากการศึกษาการใช้ภาษาในพระนิพนธ์บทละครนอก พบว่าได้รับอิทธิพลจากบทละครนอกสมัยอยุธยา และมีการใช้คำที่มีความคล้ายคลึงกับวรรณคดีร่วมสมัย ดังต่อไปนี้

๔.๒.๑ นิยมใช้คำที่มีความหมายซ้ำกัน

<u>แก้วหน้าม้า</u> - ครั้นเสร็จเสด็จอยุรยาตร นวยนาฏยังห้องมณีศรี
(เล่ม ๑ หน้า ๓๕)
- เอียงอายชวยเชิญเมินพักตร์
(เล่ม ๒ หน้า ๑๖)
- แสนสำราญสรวลเสเฮฮา
(เล่ม ๒ หน้า ๒๖)
- ญาติวงศ์พงศาข้าไม่มี
(เล่ม ๓ หน้า ๔)
- เสด็จทรงมิ่งม้าพาชี
(เล่ม ๓ หน้า ๑๒)
- ว่าพลางทางทรงโศกี เทวีวิโยคโศกศัลย์
(เล่ม ๔ หน้า ๙)

<u>ไกรทอง</u> - ครั้งนี้เหมือนเกิดกำเนิดใหม่
(หน้า ๓๕)

<u>มณีพิชัย</u> - ของกูสายสัสดาสามี
(หน้า ๑๒)
- จงปรานียกโทษโปรดอภัย
(หน้า ๑๓)
- ต่างกระหยิ่มยิ้มย่องยินดี หัวเราะริกซิกซี้ไปทุกคน
(หน้า ๑๙)
- จะเชือนไชไพร่เผอประเว่ประวิง
(หน้า ๗๐)

สุวรรณหงส์ - จึงมีมัธุรศพจนารถ ตรัสประพาสพูดจาแล้วปราไส
(เลขที่ ๖ หน้า ๑๕)

การใช้คำที่มีความหมายซ้ำ ๆ กันนี้ มีปรากฏในบทละครนอกสมัยอยุธยา เรื่อง มโนราห์ และสังข์ทอง* ดังตัวอย่าง

สังข์ทอง	- จะสู้ม้วยบรรลัยอยู่ในป่า	(หน้า ๔๔๗)
	- กัลยาชื่นชมภิรมย์ใจ	(หน้า ๔๗๐)
	- ทำให้พ่อโกรธโกรธา	(หน้า ๔๗๑)
	- เมียดูดังสุวรรณชมพูนุท	(หน้า ๔๗๒)
มโนราห์	- ฉลององค์อนงกษเพริศพราย	(หน้า ๔๘๘)
	- จึงนวลนางอันทร์กัลยา	(หน้า ๔๘๘)
	- กัลยาตริตรึกนึกใน	(หน้า ๔๘๘)

๐

และมีปรากฏในพระราชนิพนธ์เรื่องสังข์ทอง ไชยเชษฐ์ ไกรทอง มณีพิชัย คาวี และสังข์ศิลป์ชัย ซึ่งเป็นวรรณคดีร่วมสมัย ดังตัวอย่าง

สังข์ทอง	- จึงดำรัสตรัสเล่านเหสี	(หน้า ๕)
	- ให้วายงงฉงนสนเท่ห์ใจ	(หน้า ๗๑)
	- นิ่งนึกตรึกตราอยู่ในใจ	(หน้า ๕๕)
	- สำรวลสรวลสันต์ไม่กลั้นได้	(หน้า ๑๐๐)
ไชยเชษฐ์	- มิให้ม้วยมอดวอดวาย	(หน้า ๒๒๔)
	- ภูวไนยโศกาอาลัย	(หน้า ๒๒๕)
ไกรทอง	- เสียชาติญาติวงศ์พงศ์มนุษย์	(หน้า ๒๕๖)

---

* อ้างใน ชลดา เรืองรักษ์ถิขิต. "วรรณคดีไทยเรื่องอนิรุทธ์ : การศึกษาวิเคราะห์" , หน้า ๖๕๓.

มณีพิชัย - อันถิ่นฐานบ้านช่องน้องรัก (หน้า ๓๔๗)
- นิ่งนึกคำริตริตรอง (หน้า ๓๕๐)
- ก็กลัวว่าจะตายวายชีวิต (หน้า ๓๕๒)

คาวี - ก็กลับกลายมัวหมองไม่ผ่องใส (หน้า ๔๐๕)
- พี่คิดจะจำแลงแปลงองค์ (หน้า ๔๑๒)
- รุ่งเรืองพรรณรายฉายฉาน (หน้า ๔๕๔)

สังข์ศิลป์ชัย - จนนิทราหลับไหลในราตรี (หน้า ๕๐๗)
- ใครอย่าตื่นตระหนกตกใจ (หน้า ๕๑๔)

การที่ใช้คำที่มีความหมายซ้ำ ๆ กันนี้เป็นการย้ำความให้ความหมายเด่นชัดขึ้น ทำให้ผู้ชมรับสารได้ชัดเจนและสามารถจับความได้ทันแม้จะได้ยินคำร้องเพียงบางส่วน การใช้คำซ้ำในวรรณคดีบทละครจึงเอื้อประโยชน์ต่อการแสดง และแสดงให้เห็นอิทธิพลของวรรณคดีอยุธยาที่สืบทอดมายังสมัยรัตนโกสินทร์ด้วย

๔.๒.๒ การใช้คำบางคำคู่กันเสมอ

กวีทรงนิยมใช้คำว่าปรีดิ์เปรมเกษมศรี ปรีดิ์เปรมเกษมสันต์ ปรีดิ์เปรมเกษมสานต์ เกษมเปรมปรีดิ์ เกษมเปรมปรา พบในพระนิพนธ์หลายเรื่อง ดังต่อไปนี้

แก้วหน้าม้า - นางแก้วปรีดิ์เปรมเกษมสานต์ (เล่ม ๑ หน้า ๑๗)
- นางแก้วปรีดิ์เปรมเกษมสันต์ (เล่ม ๑ หน้า ๑๕)
- มิได้มีเกษมเปรมปรา (เล่ม ๑ หน้า ๑๕)
- สองเต้าปรีดิ์เปรมเกษมสานต์ (เล่ม ๑ หน้า ๒๒)
- พระโอรสปรีดิ์เปรมเกษมสันต์ (เล่ม ๑ หน้า ๓๕)
- พร้อมเพรียงปรีเปรมเกษมสานต์ (เล่ม ๑ หน้า ๓๗)
- เพิ่มภูลปรีดิ์เปรมเกษมสันต์ (เล่ม ๒ หน้า ๓)
- หฤไทยศุขเกษมเปรมปรีดิ์ (เล่ม ๒ หน้า ๘)
- พระภฺาสายปรีดิ์เปรมเกษมสานต์ (เล่ม ๒ หน้า ๕)
- พระพินทองปรีดิ์เปรมเกษมศรี (เล่ม ๒ หน้า ๑๑)
- ภูธรปรีดิ์เปรมเกษมสานต์ (เล่ม ๒ หน้า ๑๔)

- ทรงธรรม์เกษมเปรมปรีดิ์ (เล่ม ๒ หน้า ๑๗)
- ศุขเกษมเปรมปรีดิ์หฤไทย (เล่ม ๒ หน้า ๑๕)
- สองเถ้าปรีดิ์เปรมเกษมสานต์ (เล่ม ๒ หน้า ๒๓)
- ยายตาปรีดิ์เปรมเกษมสม (เล่ม ๒ หน้า ๒๔)
- นวลถอองปรีดิ์เปรมเกษมศรี (เล่ม ๒ หน้า ๒๖)
- หฤไทยเกษมเปรมปรีดิ์ (เล่ม ๓ หน้า ๑๖)
- ยั่วเย้าปรีดิ์เปรมเกษมศรี (เล่ม ๓ หน้า ๑๗)
- ภูธรปรีดิ์เปรมเกษมสันต์ (เล่ม ๓ หน้า ๒๐)
- กำจัดทุกข์ปรีดิ์เปรมเกษมสานต์ (เล่ม ๓ หน้า ๒๔)
- ยายตาปรีดิ์เปรมเกษมศรี (เล่ม ๔ หน้า ๑๔)
- ถาวรเกษมเปรมปรีดิ์ (เล่ม ๔ หน้า ๑๕)
- ทรามเชยปรีดิ์เปรมเกษมศรี (เล่ม ๔ หน้า ๑๗)
- นางแก้วปรีดิ์เปรมเกษมศรี (เล่ม ๔ หน้า ๑๘)
- ผ่องแผ้วปรีดิ์เปรมเกษมศรี (เล่ม ๔ หน้า ๒๔)
- มานพปรีดิ์เปรมเกษมสันต์ (เล่ม ๕ หน้า ๑๑)
- พระทรามเชยปรีดิ์เปรมเกษมสันต์ (เล่ม ๕ หน้า ๓๑)
- ไพร่นายเกษมเปรมปรา (เล่ม ๕ หน้า ๓๒)
- ภูธรปรีดิ์เปรมเกษมสานต์ (เล่ม ๖ หน้า ๑๐)
- หน่อกษัตริย์ปรีดิ์เปรมเกษมสันต์ (เล่ม ๖ หน้า ๒๑)
- ต่างองค์ปรีดิ์เปรมเกษมสันต์ (เล่ม ๖ หน้า ๒๑)
- หฤไทยเกษมเปรมปรีดิ์ (เล่ม ๖ หน้า ๒๕)
- สองกษัตริย์ปรีดิ์เปรมเกษมสานต์ (เล่ม ๖ หน้า ๓๘)
- สองเศรษฐีปรีดิ์เปรมเกษมสันต์ (เล่ม ๖ หน้า ๔๔)

<u>ไกรทอง</u>
- เจ้าไกรทองปรีดิ์เปรมเกษมศรี (หน้า ๑๕)
- ไกรทองปรีดิ์เปรมเกษมสานต์ (หน้า ๔๒)

<u>เทวัญนางคุลา</u>
- นางคุลาปรีดิ์เปรมเกษมศรี (เลขที่ ๑๓ หน้า ๘)

<u>มณีพิชัย</u>
- อำมาตย์ปรีดิ์เปรมเกษมศรี (หน้า ๖)
- กรุงกษัตริย์ปรีดิ์เปรมเกษมสันต์ (หน้า ๑๗)
- ภูบาลปรีดิ์เปรมเกษมศรี (หน้า ๔๔)

- เพิ่มพูนปรีดิ์เปรมเกษมสานต์ (หน้า ๔๗)
- ร่วมห้องปรีดิ์เปรมเกษมสันต์ (หน้า ๕๘)
- จะสุขทรวงแสนเกษมเปรมปรา (หน้า ๖๑)
- เทวีปรีดิ์เปรมเกษมสานต์ (หน้า ๘๕)
- พระมณีปรีดิ์เปรมเกษมศรี (หน้า ๘๕)

การใช้คำคู่กันในลักษณะดังกล่าว พบในบทละครนอกพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยด้วยเช่นกัน ดังนี้

<u>สังข์ทอง</u>
- สองราเกษมเปรมปรีดิ์ (หน้า ๒๗)
- ผ่องแผ้วเปรมปรีดิ์เกษมสานต์ (หน้า ๕๑)
- นางมารปรีดิ์เปรมเกษมศรี (หน้า ๖๑)
- ผ่องแผ้วปรีดิ์เปรมเกษมศรี (หน้า ๖๒)
- ท้าวสามนต์ปรีดิ์เปรมเกษมสานต์ (หน้า ๗๕)
- ท้าวสามนต์ปรีดิ์เปรมเกษมสันต์ (หน้า ๘๕)
- เคยอยู่สุขเกษมเปรมปรีดิ์ (หน้า ๙๕)
- เจ้าเงาะปรีดิ์เปรมเกษมสานต์ (หน้า ๙๕)
- ท้าวสามนต์ปรีดิ์เปรมเกษมศรี (หน้า ๑๖๒)

<u>ไชยเชษฐ์</u>
- สุวิญชาปรีดิ์เปรมเกษมสันต์ (หน้า ๒๑๒)

<u>ดาวี</u>
- พระฤาษีปรีดิ์เปรมเกษมสันต์ (หน้า ๔๑๙)

นอกจากนี้ยังนิยมใช้คำว่า ชฎนา คู่กับ แถวถั่งหลั่งไหล พบในพระนิพนธ์เรื่อง <u>แก้วหน้าม้า</u> ดังนี้

- ว่าพลางทางโศกา **ชฎนาแถวถั่งหลั่งไหล** (เล่ม ๓ หน้า ๒๒)
- ว่าพลางทางโศกา **ชฎนาแถวถั่งหลั่งไหล** (เล่ม ๔ หน้า ๕)
- คิดพลางทางทรงโศกา **ชฎนาแถวถั่งหลั่งไหล** (เล่ม ๔ หน้า ๑๓)

- ทูลพลางต่างแสนโศกา **ชลนาแถวถั่งหลั่งไหล**
(เล่ม ๔ หน้า ๒๗)
- ว่าพลางทางทรงโศกา **ชลนาแถวถั่งหลั่งไหล**
(เล่ม ๕ หน้า ๓)

การใช้คำคู่กันเช่นนี้พบในพระราชนิพนธ์บทละครนอกเรื่องสังข์ทอง และไชยเชษฐ์ ดังนี้

สังข์ทอง
- นางทุ่มทอดกายสยายเกศ **ชลเนตรแถวถั่งหลั่งไหล** (หน้า ๔๖)
- ว่าพลางนางร่ำโศกา **น้ำตาแถวถั่งหลั่งไหล** (หน้า ๗๐)
- ว่าพลางนางถวายบังคมลา **ชลนาแถวถั่งหลั่งไหล** (หน้า ๘๕)

ไชยเชษฐ์
- เดินพลางทางทรงโศกา **ชลนาแถวถั่งหลั่งไหล** (หน้า ๒๓๕)
- จึงยอกรกราบบาทบิตุเรศ **ชลเนตรแถวถั่งหลั่งไหล** (หน้า ๒๖๒)

ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าเป็นความนิยมของกวีในสมัยรัตนโกสินทร์ที่ชอบใช้คำดังกล่าวคู่กันจนเป็นความเคยชิน และอาจเป็นไปได้ว่าการใช้คำคู่กันเช่นนี้มีมาตั้งแต่สมัยอยุธยาแล้ว เพราะในบทละครเรื่องอุณรุทฉบับสำนวนความทรงตัด ซึ่งได้ที่มาจากสำนวนอยุธยาก็มีการใช้คำคู่ว่า เกษมเปรมปรา หรือ เกษมเปรมปรีดิ์ และชลนาแถวถั่งหลั่งไหล หรือชลเนตรแถวถั่งหลั่งไหล* เช่นเดียวกัน

---

* ดูชลดา เรืองรักษ์ลิขิต. "วรรณคดีไทยเรื่องอนิรุทธ์ : การศึกษาวิเคราะห์" ,หน้า ๖๖๒-๖๖๔.

๔.๒.๓ นิยมลงท้ายกลอนด้วยคำว่า "ศรี"

กรมหลวงภูวเนตรนรินทร์ฤทธิ์ทรงนิยมลงท้ายกลอนด้วยคำว่า "ศรี" พบในเรื่อง แก้วหน้าม้ามากที่สุด ดังนี้

แก้วหน้าม้า	- นางแก้วหน้าม้ายิ้มแย้มแจ่มศรี	(เล่ม ๑ หน้า ๔)
	- ถ้าเลื่อยเหนื่อยอ่อนทั้งสองศรี	(เล่ม ๑ หน้า ๘)
	- เร็วไวไปบอกถูกสาวศรี	(เล่ม ๑ หน้า ๑๒)
	- ถึงเขาอัญชันคีรีศรี	(เล่ม ๑ หน้า ๑๔)
	- โฉมยงองค์เอกภิเษกศรี	(เล่ม ๑ หน้า ๒๐)
	- ให้จัดวอผูกม่านมีศรี	(เล่ม ๑ หน้า ๒๓)
	- ภักตร์ผัดดินสอพองถอองศรี	(เล่ม ๑ หน้า ๒๔)
	- เข้าในปราสาทมีศรี	(เล่ม ๑ หน้า ๒๕)
	- นวยนาฏจากห้องมณีศรี	(เล่ม ๑ หน้า ๓๕)
	- ให้นำบรรณาการสารศรี	(เล่ม ๒ หน้า ๑)
	- แลมาตามท้องนทีศรี	(เล่ม ๒ หน้า ๑๐)
	- พระหัตถ์กุมศรไชยศรี	(เล่ม ๒ หน้า ๑๓)
	- ตามวงศ์พงศ์พันธุ์กษัตริย์ศรี	(เล่ม ๒ หน้า ๑๗)
	- มานั่งเหนืออาสน์มณีศรี	(เล่ม ๒ หน้า ๒๔)
	- แน่งน้อยน่าชมประสมศรี	(เล่ม ๒ หน้า ๒๘)
	- เหลือฉลาดลิ้นลมสมศรี	(เล่ม ๓ หน้า ๕)
	- ซบลงกับเพลาเศร้าศรี	(เล่ม ๓ หน้า ๑๖)
	- สุริยใสรอนรอนอ่อนศรี	(เล่ม ๔ หน้า ๑)
	- จอมนิเวศมิถิลาบุรีศรี	(เล่ม ๔ หน้า ๓)
	- พระพินทองสุริวงศ์ทรงศรี	(เล่ม ๔ หน้า ๒๐)
	- เนืองแน่นในท้องนทีศรี	(เล่ม ๔ หน้า ๒๔)
	- นายกองด่านใหญ่ไชยสุรี	(เล่ม ๔ หน้า ๓๒)
	- ต้นหนคนงานชาญชัยศรี	(เล่ม ๕ หน้า ๓๒)
	- เดินตรงเข้าห้องมณีศรี	(เล่ม ๖ หน้า ๒)

	- นวลนางพี่น้องสองศรี	(เล่ม ๖ หน้า ๒๒)
	- ความจริงไม่แสร้งแกล้งใส่ศรี	(เล่ม ๖ หน้า ๓๓)
	- อู่ทองอ่างสรงวารีศรี	(เล่ม ๖ หน้า ๓๖)
	- เสด็จออกจากห้องมณีศรี	(เล่ม ๖ หน้า ๔๒)
	- นำองค์อรรคราชนารีศรี	(เล่ม ๖ หน้า ๔๒)
	- ให้นั่งยังกองมณีศรี	(เล่ม ๖ หน้า ๔๖)
ไกรทอง	- ยังที่แห่งหนึ่งมีสระศรี	(หน้า ๑๕)
เทวัญนางคุดา	- เหวถ้ำลำเนาคีรีศรี	(เลขที่ ๑๓ หน้า ๒)
	- โสรจสรงพระภักตร์ทั้งสองศรี	(เลขที่ ๑๖ หน้า ๒๗)
มณีพิชัย	- นายคชผูกคชสารศรี	(หน้า ๔๓)
	- พวยพุ่งอุทัยไขศรี	(หน้า ๔๔)
	- ซึกซึ้งบังแสงสุริย์ศรี	(หน้า ๔๕)
	- เจ้ากรมทหารในชาญชัยศรี	(หน้า ๔๖)
	- คอยลอดเถียบลงจากปราสาทศรี	(หน้า ๗๒)
สุวรรณหงส์	- คืนยังแหล่งพระแสงศรี	(เลขที่ ๖ หน้า ๗)
	- ยังกรุงไกรไอยรัตน์บุรีศรี	(เลขที่ ๖ หน้า ๑๒)
	- ครั้นถึงจึงรูดวิสูตรศรี	(เลขที่ ๖ หน้า ๒๑)
	- จงเหยียบเลือกเพชรนิลมณีศรี	(หน้า ๑๔๗)

จากการสังเกตคำประพันธ์ในบทละครนอกร่วมสมัย ก็นิยมลงท้ายคำกลอนด้วยคำว่า "ศรี" ดังต่อไปนี้

สังข์ทอง	- เดชะสมภารข้าสองศรี	(หน้า ๑๐)
	- เสร็จสรรพกลับเข้าปราสาทศรี	(หน้า ๑๕)
	- ร่วมห้องอกสั่นกรรแสงศรี	(หน้า ๒๐)
	- เรานิ่งให้ไปเสียไพรศรี	(หน้า ๓๕)
	- เทวารักษาพระไทรศรี	(หน้า ๔๑)
	- โยนให้แต่ราชสารศรี	(หน้า ๕๘)
	- ฝ่ายพระยาร้อยเอ็ดบุรีศรี	(หน้า ๘๐)

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

	- จะได้แต่งการภิเษกศรี	(หน้า ๘๑)
	- น้อยหรือรจนาถูกสาวศรี	(หน้า ๙๐)
	- เหลียวหลังมาดูปราสาทศรี	(หน้า ๙๕)
	- พักตร์เศร้าสร้อยสลดศรี	(หน้า ๑๕๒)
	- เห็นแต่ถูกแก้วทั้งสองศรี	(หน้า ๑๕๓)
ไชยเชษฐ์	- เสด็จลงไปเกยแก้วมณีศรี	(หน้า ๒๒๒)
	- ก็จากเวียงชัยไปในไพรศรี	(หน้า ๒๒๗)
	- ลีลาศลงจากปราสาทศรี	(หน้า ๒๔๖)
มณีพิชัย	- ไปแต่งการกับถูกสาวศรี	(หน้า ๓๕๒)
	- อดอยากอยู่ในไพรศรี	(หน้า ๓๕๔)
	- บิตุเรศมารดาทั้งสองศรี	(หน้า ๓๕๕)
กาวี	- จะอยู่พึ่งบุญทั้งสองศรี	(หน้า ๓๘๔)
	- ถึงจันทบุราบุรีศรี	(หน้า ๔๐๕)
สังข์ศิลป์ชัย	- จึงปรึกษากันทั้งสองศรี	(หน้า ๔๘๔)
	- เจ้าจงอยู่พลับพลาทั้งสองศรี	(หน้า ๕๒๕)

ผู้วิจัยสันนิษฐานว่ากรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ ได้อิทธิพลด้านการประพันธ์นี้มาจากพระราชนิพนธ์บทละครนอก อาจเป็นเพราะคำว่า "ศรี" เป็นเสียงจัตวาจึงเหมาะที่จะเป็นคำสุดท้ายของวรรครับ และเสียงสระ อี ยังเป็นคำที่หาคำรับสัมผัสในวรรครอง และวรรคส่งได้ง่ายอีกด้วย

๔.๒.๔ การใช้คำศัพท์โบราณ

๑) ใช้คำว่าไฉยา ฉัยยา หรือ ฉายา และ ขวัญเข้า หรือ ขวัญข้าว เป็นคำเรียกผู้หญิง

แก้วหน้าม้า	- จึงตรัสกับอรทัยฉัยยา	(เล่ม ๑ หน้า ๑๓)
	- ขวัญข้าวอยู่ในห้องผ่องใส	(เล่ม ๓ หน้า ๑๑)
ไกรทอง	- พี่ว่าจะไม่ได้เห็นไฉยา	(หน้า ๓๘)
เทวัญนางอุณา	- แล้วทูลเชิญฉายาคลาไคล	(เลขที่ ๑๔ หน้า ๒)
	- อยู่ด้วยกันขวัญข้าวอย่าเศร้าหมอง	(เลขที่ ๑๖ หน้า ๔๐)

คำว่าขวัญข้าว และไฉยา หรือฉัยยา มีปรากฏในเรื่องอุณรุทสำนวนความทรงตัดบทละครครั้งกรุงเก่าเรื่องสังข์ทอง และมโนราห์ * ดังนี้

อุณรุท	- ขวัญข้าวเข้าไปกรุงใหญ่	(เล่ม ๓)
	- แล้วพิศทรงองค์อัครไฉยา	(เล่ม ๑๐)
สังข์ทอง	- นางรจนาฉัยยา	(หน้า ๔๖๗)
	- ขวัญเข้ามาแม่จะเล่าให้เข้าใจ	(หน้า ๔๖๗)
มโนราห์	- ขวัญข้าวเจ้าแม่อา	(หน้า ๖๗๕)

๒) ใช้คำว่าปัดไถม แปลว่าฝ้าบาง ๆ ที่ทำให้เป็นมลทินหรือคล้ำมัว

แก้วหน้าม้า - อัมพรไม่มีปัดไหม (เล่ม ๓ หน้า ๑๒)

คำว่าปัดไถมมีปรากฏในวรรณคดีร่วมสมัยเรื่อง สวัสดิรักษา และพระอภัยมณี ดังนี้

สวัสดิรักษา - อังคารเสาร์สิ้นวิบัติปัดไหม (หน้า ๖๐๖)

พระอภัยมณี - คงจะปลดเปลื้องวิบัติปัดไหม (หน้า ๔๖๒)

๓) ใช้คำว่าบิดตะกูด หมายถึงไม่ยอมทำตามคำสั่ง

บณีพิชัย - จำจะคิดบิดตะกูดพูดพาล (หน้า ๖๕)

ในพระราชนิพนธ์บทละครนอก เรื่องสังข์ทองและไกรทอง มีการใช้คำว่าบิดตะกูดเช่นกัน ดังนี้

สังข์ทอง - อย่าทำบิดตะกูดพูดเพื่องยัก (หน้า ๑๐๑)

ไกรทอง - จะลดเลี้ยวเบี้ยวบิดตะกูดไป (หน้า ๒๕๔)

---

* อ้างในชลดา เรืองรักษ์ลิขิต. "วรรณคดีไทยเรื่องอนิรุทธ์ : การศึกษาวิเคราะห์" , หน้า ๖๘๐.

๔) ใช้คำว่าผูกคิ้ว หมายถึงขมวดคิ้ว

มณีพิชัย - ผูกคิ้วนิ่วหน้าระอาอาย (หน้า ๑๒)

ในพระราชนิพนธ์บทละครนอกใช้คำว่าผูกคิ้วในเรื่องสังข์ทอง และ คาวี ดังนี้

สังข์ทอง - ผูกคิ้วนิ่วหน้าไม่คลาไคล (หน้า ๘๓)

คาวี - นางผูกคิ้วค้อนควักยักลูกตาง (หน้า ๔๓๒)

๕) ใช้คำว่าหลอน หมายถึง หลอก

มณีพิชัย - ท้าวเธอหลอนลูกน้อยเสน่หา (หน้า ๓๕)

ในพระราชนิพนธ์บทละครนอกเรื่องสังข์ทองก็ใช้คำนี้ว่า

สังข์ทอง - หลอนพลางทางยกเอาลูกน้อย (หน้า ๓๖)

๖) ใช้คำว่าอ้นอั้น หรือ อั้นอ้น แปลว่านิ่งอึ้ง อ้ำอึ้ง คิดไม่ออก

เทวัญนางคุลา - ขัดสนอ้นอั้นตันใจ (เลขที่ ๑๓ หน้า ๑๓)

มณีพิชัย - จะนิ่งอ้นอั้นคู้อยู่ไม่ได้ (หน้า ๖๘)

คำว่าอั้นอ้น พบในพระราชนิพนธ์บทละครนอกด้วยเช่นกัน ดังนี้

สังข์ทอง - พี่นี้อั้นอ้นจนใจ (หน้า ๑๕๗)

ไชยเชษฐ์ - พระทรงฤทธิ์อ้นอั้นตันใจ (หน้า ๒๔๑)

คาวี - สิ้นสติตายด้านอั้นอ้น (หน้า ๔๐๗)

๗) ใช้คำว่าฟ้าผี่ เป็นคำอุทาน

แก้วหน้าม้า - ง่ายดายหนักหนาเจียวฟ้าผี่ (เล่ม ๕ หน้า ๒๔)

เทวัญนางคุลา - ฟ้าผี่เถิดหนาระอาอาย (เลขที่ ๑๓ หน้า ๗)

มณีพิชัย - จงคอยดูเถิดหนาให้ฟ้าผี่ (หน้า ๓๕)

สุวรรณหงส์ - จริงจริงดอกฟ้าผี่ (เลขที่ ๖ หน้า ๑๔)

- ฟ้าผี่เถิดได้ขัดใจกัน (หน้า ๑๔๘)

นอกจากนี้คำว่า "ฟ้าผี่" ยังนิยมใช้ในพระราชนิพนธ์บทละครนอกด้วยจึงอาจเป็นไปได้ว่าคำอุทานนี้เป็นคำพูดที่ติดปากของคนสมัยนั้น กวีจึงนำมาใช้ในบทสนทนาของตัวละครดังตัวอย่าง

พระราชนิพนธ์บทละครนอก

สังข์ทอง	- ฟ้าผี่เถิดไม่นึกปรารถนา	(หน้า ๕๒)
	- ฟ้าผี่เถิดเอ๋ยลูกเขยเรา	(หน้า ๑๖๑)
ไกรทอง	- ฟ้าผี่เถิดนะไม่ละกัน	(หน้า ๓๑๗)
มณีพิชัย	- ฟ้าผี่เถิดไม่ทันเห็นเลย	(หน้า ๓๖๐)
คาวี	- ฟ้าผี่เถิดเอ๋ยน่าแค้นใจ	(หน้า ๔๘๘)

การใช้คำศัพท์โบราณในพระนิพนธ์บทละครนอกซึ่งมีความคล้ายคลึงกับวรรณคดีร่วมสมัย แสดงให้เห็นคำที่นิยมใช้ในสมัยอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์ซึ่งปัจจุบันไม่มีใช้แล้ว คำศัพท์บางคำในที่นี้น่าจะได้รับอิทธิพลจากวรรณคดีอยุธยา เช่นคำว่า ฉัยยา และขวัญข้าวเพราะมีปรากฏในบทละครสำนวนเก่าด้วย

๔.๒.๕. การใช้คำต่างประเทศ

ไทยมีการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศ เช่น จีน เขมร ชวา เกาหลี อินเดีย ฯลฯ มาตั้งแต่สมัยสุโขทัย (สงวน กาญจนาคพันธุ์ , ๒๕๑๖ : ๑๐) จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นการค้ากับต่างประเทศได้ขยายตัวกว้างขวางขึ้นมาก ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีชาวจีนอพยพเข้ามาสู่เมืองไทยถึงปีละ ๑๕,๐๐๐ คน โดยเข้ามามีบทบาททางการค้า นอกจากนี้รัฐบาลไทยยังทำสนธิสัญญาทางการพาณิชย์กับประเทศอังกฤษด้วย (วราภรณ์ ทินานนท์ ,๒๕๒๒ : ๒๘,๘๓) การมีความสัมพันธ์กับชาวต่างประเทศอย่างใกล้ชิดส่งผลให้มีการรับวัฒนธรรมทางภาษาเข้ามาใช้ในสังคมไทย แม้ในบทละครนอกพระนิพนธ์ในกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ ก็สะท้อนให้เห็นความแพร่หลายของภาษาต่างประเทศโดยเฉพาะภาษาจีน ภาษาชวา และภาษาอังกฤษดังปรากฏในพระนิพนธ์ต่อไปนี้

-ภาษาจีน

คิดแล้ว ทรงพระแสงแก้วกั้นหยั่น
เสด็จจากเก๋งทองผ่องพรรณ ออกท้องพระโรงคัลทันใด

มณีพิชัย (หน้า ๕๕)

เก๋ง หมายถึง เรือนตึกมีรูปหลังคาแบบศาลเจ้าจีน มาจากคำภาษาจีนแต้จิ๋วว่า เก๋ง แปลว่า วัง (ประพิณ มโนมัยวิบูลย์, สัมภาษณ์)

ในที่นี้กวีกล่าวถึงพระเจ้ากรุงจีนจึงใช้ภาษาจีนร่วมในการบรรยายความ เพื่อให้เกิดความสมจริงและสอดคล้องกับตัวละครที่เป็นกษัตริย์จีน จึงใช้กั้นหยั่นซึ่งเป็นคาบแบบจีน แทนคำว่าพระขรรค์ และใช้คำว่า เก๋ง แทนคำว่าปราสาท หรือตำหนัก

พวกไทยที่รู้จักภาษา จึงร้องว่าลื้อชื่อติกอไหล
จะมาดีมาร้ายประการใด จงบอกให้แจ้งจิตตามกิจจา

มณีพิชัย (หน้า ๖๐)

ประโยค "ลื้อชื่อติกอไหล" เป็นภาษาจีนแต้จิ๋ว แปลว่า เธอมาจากไหน (ประพิณ มโนมัยวิบูลย์, สัมภาษณ์) ในที่นี้เป็นคำถามของทหารไทยถามทหารจีนขณะที่ยกทัพมาถึงเมืองหน้าด่าน กวีทรงกำหนดให้ตัวละครใช้ภาษาจีนในการสื่อสารกันเพื่อทำให้เรื่องมีความสมจริง

ฟังความ ชาวด่านห้ามว่าลื้ออยู่นี่ก่อน
อั๊วจะบอกเข้าไปในนคร แล้วแต่ภูธรจะโปรดปราน

มณีพิชัย (หน้า ๖๑)

ลื้อ และ อั๊ว เป็นคำสรรพนามภาษาจีนแต้จิ๋ว หมายถึง เธอ และฉัน ใช้ในบทสนทนาระหว่างทหารไทยและทหารจีน ในความตอนเดียวกับตัวอย่างข้างต้น

เมื่อนั้น นางจันทรแม่ผัวตัวกังฉิน
อิจฉาตาไฟใจทมิฬ ถูกขึ้นเต้นเล่นลิ้นเป็นถังกา

มณีพิชัย (หน้า ๗๗)

กังฉิน มาจากภาษาจีนแต้จิ๋วว่า กังชิ้ง แปลว่า อำมาตย์ทุจริต อำมาตย์ทรยศ (ประพิณ มโนมัยวิบูลย์, สัมภาษณ์) เมื่อนำมาใช้ในภาษาไทยใช้ในความหมายว่า คดโกง ไม่ซื่อตรง

ในที่นี้กล่าวถึงนางจันทร ซึ่งเป็นตัวละครฝ่ายปฏิปักษ์ในเรื่องมณีพิชัย ว่าเป็นตัวกังฉิน หมายถึงเป็นคนไม่ดี มีนิสัยคดโกง เจ้าเล่ห์แสนกล

การใช้ภาษาจีนในพระนิพนธ์บทละครนอก นอกจากจะก่อให้เกิดความสมจริงแล้วยังเป็นช่องทางที่จะแทรกมุขตลกต่าง ๆ ในเรื่อง เช่น ตอนที่ทหารไทยและทหารจีนโต้ตอบกันด้วยภาษาจีนปนไทย ก็เป็นบทเจรจาที่ทำให้เกิดอารมณ์ขันได้เป็นอย่างดี และแสดงให้เห็นว่ากรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ทรงรู้ภาษาจีนและมีความคุ้นเคยกับคนจีนแต้จิ๋ว จากการศึกษาพระประวัติ ผู้วิจัยพบว่าในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งที่พระองค์ดำรงพระยศเป็นพระองค์เจ้าทินกร ทรงส่งเรือสำเภาชื่อซุนทะ นำฝาง พริกไทย ไม้แดง ครั่ง ดีปลี น้ำตาล ฯลฯ ไปจำหน่ายยังประเทศจีน โดยมีจีนซันเป็นนายสำเภา (วราภรณ์ ทินานนท์, ๒๕๒๒ : ๗๒) ด้วยเหตุที่พระองค์มีความใกล้ชิดกับคนจีนเช่นนี้ จึงได้ทรงนำภาษาจีนมาใช้ในบทพระนิพนธ์ ทำให้ผู้ชมและผู้อ่านได้รับอรรถรสที่แปลกออกไป และยังทำให้เกิดความสนุกสนาน เป็นประโยชน์ในการแสดงละครดังกล่าวมาแล้วด้วย

-ภาษาชวา

ภาษาชวาในพระนิพนธ์บทละครนอกมีปรากฏไม่มากนัก ผู้วิจัยสันนิษฐานว่ากรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ทรงได้รับอิทธิพลจากพระราชนิพนธ์บทละครในเรื่องอิเหนา ซึ่งได้รับความนิยมแพร่หลายในสมัยนั้น ภาษาชวาที่พบได้แก่

เมื่อนั้น เยาวเรศเกษณียาหยีหญิง

มณีพิชัย (หน้า ๑๒)

ยาหยี แปลว่า น้องรัก ในที่นี้หมายถึงผู้หญิง คือ นางเกษณี

บุหลันเลื่อนลอยฟ้านภาลัย เหมือนภักตร์แก้วแววไนยนานวล

แก้วหน้าม้า (เล่ม ๓ หน้า ๑๒)

บุหลัน แปลว่า พระจันทร์หรือดวงเดือน ในที่นี้กล่าวถึงพินทองขณะออกมายืนชมจันทร์แล้วครวญถึงนางมณี

มีข้อสนับสนุนประการหนึ่งว่าการใช้ภาษาชวาในพระนิพนธ์บทละครนอกอาจได้รับอิทธิพลจากวรรณคดีเรื่องอิเหนา คือ การกำหนดชื่อชิดาพระเจ้ากรุงจีนในเรื่องมณีพิชัย ว่านางจินตะหราซึ่งมีความคล้ายคลึงกับชื่อตัวละครในเรื่องอิเหนา ส่วนสำนวนอยุธยา ชิดาพระเจ้ากรุงจีนมีชื่อว่า นางจินหรา เมื่อกรมหลวงภูมินทรนรินทรฤทธิ์ทรงนำบทละครเรื่องมณีพิชัยมานิพนธ์ขึ้นใหม่ ทรงเปลี่ยนชื่อตัวละครตัวนี้เพื่อให้เรียกง่ายขึ้น เนื่องจากเป็นชื่อที่คนรู้จักคุ้นเคยเพราะคล้ายชื่อชายาคนแรกของอิเหนา

-ภาษาอังกฤษ

ภาษาอังกฤษที่ใช้ในพระนิพนธ์ละครนอก พบเพียงหนึ่งคำ อยู่ในเรื่องแก้วหน้าม้า คือคำว่า บรั่นดี แต่กวีทรงใช้เป็นคำกร่อนว่า บรั่น ดังนี้

บ้างสูบฝิ่นกินบรั่นกัญชา สรวลเสเฮฮาทั้งนายไพร่

แก้วหน้าม้า (เล่ม๕ หน้า ๑๒)

ความตอนนี้บรรยายถึงทหารของเมืองมิถิลาที่ดีใจเพราะได้เดินทางกลับเมืองจึงกินเหล้า สูบฝิ่น กัญชา ฯลฯ สรวลเสเฮฮากันมาตลอดทาง

การใช้ภาษาต่างประเทศในพระนิพนธ์ได้แสดงให้เห็นพระปรีชาสามารถของกวีที่มีความรู้ภาษาต่างประเทศ และทรงนำมาใช้ในบทละครได้อย่างเหมาะสมกับเนื้อหาและตัวละคร

๔.๒.๖ การใช้คำกลายเสียง

การใช้คำกลายเสียงในพระนิพนธ์บทละครนอกมีทั้งการกลายเสียงพยัญชนะและเสียงสระ ส่วนหนึ่งอยู่ในบทสนทนาซึ่งอาจเกิดจากการบันทึกตามสำเนียงพูด เป็นการใช้ภาษาของคนดูเพราะเป็นภาษาที่ชาวบ้านใช้ในชีวิตประจำวัน และน่าจะเป็นความนิยมของกวีในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ที่ชอบแผลงคำในบทประพันธ์เพื่อประโยชน์ในด้านเสียงสัมผัส การใช้คำกลายเสียงจำแนกได้ดังนี้

๔.๒.๖.๑ <u>การใช้คำที่กลายเสียงพยัญชนะต้น</u>

<u>แก้วหน้าม้า</u> - ภูวนารถกรมกรองหมองศรี (เล่ม ๓ หน้า ๑๒)
เปลี่ยนจากเสียง ต (ตรมตรอม) เป็นเสียง ก

<u>ไกรทอง</u> - ต่างคนกระหนกตกใจ (หน้า ๒๓)
เปลี่ยนจากเสียง ต (ตระหนก) เป็นเสียง ก
- ริมลีปากนวลนางดั่งชาดแต้ม (หน้า ๔๖)
เปลี่ยนจากเสียง ฝ (ริมฝีปาก) เป็นเสียง ส

<u>มณีพิชัย</u> - ตาตะเข้หนวดเคราถึงเง่าหู (หน้า ๑๐)
เปลี่ยนจากเสียง จ (จระเข้) เป็นเสียง ต
- เจ็บช้ำดังอุระจะฉลาย (หน้า ๗๖)
เปลี่ยนจากเสียง ส (สลาย) เป็นเสียง ฉ

<u>สุวรรณหงส์</u> - พราหมณ์ใหญ่ตะพายย่ามตามมา (เลขที่ ๖ หน้า ๑๓)
เปลี่ยนจากเสียง ส (สะพาย) เป็นเสียง ต

๔.๒.๖.๒. <u>การใช้คำที่กลายเสียงสระ</u>

<u>แก้วหน้าม้า</u> - เข้ากล้านาปรังตั้งต้นดี ไพร่ฟ้าประชาชีศุขสำราญ
(เล่ม ๒ หน้า ๒)
มีการเปลี่ยนเสียงสระและตัวสะกดจากประชาชน เป็นประชาชี เพื่อให้รับสัมผัสกับคำว่า ดี
- สายแสงสุริโยอโณไทย (เล่ม ๒ หน้า ๑๒)
มีการเลือกใช้คำบาลีที่แจกวิภัตติเป็นสุริโย เพื่อให้คำว่า สุริโย สัมผัสกับคำว่า อโณทัย
- นางดำเนินเดินดูพระบุรี (เล่ม ๒ หน้า ๒๒)
มีการเปลี่ยนเสียงสระ อุ (บุรี) เป็นอู เพื่อให้คำว่า บูรี สัมผัสกับคำว่า ดู

<u>ไกรทอง</u> - เสียงสะท้อนคงคากุลาหน (หน้า ๒๓)
มีการเปลี่ยนเสียงสระ โอ (โกลาหล) เป็น อุ คือ กุลาหน

<u>มณีพิชัย</u> - เร่งแต่งมาหากูทุกบูรี (หน้า ๔)
มีการเปลี่ยนเสียงสระ อุ (บุรี) เป็น อู เพื่อให้คำว่า บูรี สัมผัสกับคำว่า กู

จากการสังเกตพบว่าการใช้คำกลายเสียงพยัญชนะมักเป็นการบันทึกตามสำเนียงพูด ส่วนการใช้คำกลายเสียงสระส่วนใหญ่มีจุดประสงค์ให้เกิดเสียงสัมผัสภายในวรรคเพื่อความไพเราะ หรือเพื่อให้รับสัมผัสกับคำต่างวรรค

ในวรรณคดีร่วมสมัยโดยเฉพาะงานของสุนทรภู่ ก็ปรากฏการใช้คำกลายเสียงแบบที่ชาวบ้านใช้จำนวนมากเช่นกัน ดังตัวอย่าง

<u>ลักษณวงศ์</u>	- ขอเชิญเจ้าเสาวภาคย์พงศ์อักษร	(อัปสร)	(หน้า ๑๒๑)
	- ลูกขอโทษไปรดชลนีไว้	(ชนนี)	(หน้า ๑๔๔)
	- ระกำกายกรอมกรมอารมณ์นาง	(ตรอมตรม)	(หน้า ๑๖๒)
	- กุมาราก้มมนาทเพียงขาดใจ	(กัมปนาท)	(หน้า ๑๖๕)
	- ทะยานใจจังฑาลพระโฉมยง	(จัณฑาล)	(หน้า ๑๗๐)
	- เอารายรอบมรฎปให้ครบครัน	(มณฑป)	(หน้า ๒๑๔)
	- งามอุดมสมเสวกฉัตรกั้น	(เศวตรฉัตร)	(หน้า ๒๒๔)
	- เฉลียวคิดว่าคนนี้มีสีมือ	(ฝีมือ)	(หน้า ๓๐๔)
	- สำเร็จการอุภิเษกเอกราช	(อภิเษก)	(หน้า ๓๒๕)
<u>สิงหไกรภพ</u>	- พวกปักษาวายุภัตหัสดิน	(วายุภักษ์)	(หน้า ๒๓)
	- แม้นขึ้นเบื้องบูรพาเป็นการะพฤกษ์	(ประกายพฤกษ์)	(หน้า ๒๘๓)
<u>โคบุตร</u>	- ครันอยู่มาตาพราหมณ์ประโรหิต	(ปุโรหิต)	(หน้า ๑๑)
	- งามประโลมล้ำเทพอักษร	(อัปสร)	(หน้า ๕๗)

๔.๒.๗ การใช้คำกร่อน

การกร่อนคำ คือการทำคำให้สั้นลงด้วยการตัดหรือลดส่วนหนึ่งส่วนใดของคำให้น้อยลงกว่าเดิม เพื่อรวบรัดคำให้จำนวนคำในวรรคลงตัวตามฉันทลักษณ์ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

๔.๒.๗.๑ <u>การกร่อนคำต้น</u>

<u>แก้วหน้าม้า</u>	- โฉมยงองค์เอกอภิเศกศรี	(อภิเศก)	(เล่ม ๑ หน้า ๒๐)
	- ชนนีธิราชเป็นใหญ่	(อธิราช)	(เล่ม ๑ หน้า ๒๐)
	- ยังเปรมปราภิรมย์เกษมศรี	(อภิรมย์)	(เล่ม ๑ หน้า ๒๖)

	- ยิ้มเยื้อนเอื้อนอรรถรัสภิปราย	(อภิปราย)	(เล่ม ๒ หน้า ๓)
	- กราบทูลภูบาลตามนุสนธิ์	(อนุสนธิ์)	(เล่ม ๒ หน้า ๖)
	- มาถึงองค์หน่อชิบดี	(อชิบดี)	(เล่ม ๔ หน้า ๓)
	- เฝ้าไทท้งสองกษัตรา	(ท้าวไท)	(เล่ม ๔ หน้า ๕)
	- กลืนกลั้นโศกีชุลีลา	(อัญชุลี)	(เล่ม ๔ หน้า ๑๖)
	- มาสิ้นบุญสูญร่างกลางสุธา	(พสุธา)	(เล่ม ๕ หน้า ๑๘)
	- นักสิทธิ์กล่าวความตามนุสร	(อนุสร, อนุสรณ์)	(เล่ม ๕ หน้า ๒๒)
	- ไอ้ว่านิจาพระลูกแก้ว	(อนิจจา)	(เล่ม ๖ หน้า ๒)
ไกรทอง	- กราบงามสามทีชุลีลา	(อัญชุลี)	(หน้า ๑๔)
	- ชิบายสนิทเสน่หา	(อชิบาย)	(หน้า ๔๗)
เทวัญนางคุลา	- ค่อยภิปรายปราไสมิให้ดัง	(อภิปราย)	(เลขที่ ๑๖ หน้า ๒๔)
	- จะจัดการแต่งการภิเศกศรี	(อภิเษก)	(เลขที่ ๑๖ หน้า ๒๖)
	- ภิรมย์รักร่วมเรียงเคียงเขนย	(อภิรมย์)	(เลขที่ ๑๖ หน้า ๔๐)
มณีพิชัย	- เศกสองบำรุงกรุงศรี	(อภิเษก)	(หน้า ๔)
	- ไอ้เสียแรงเลี้ยงมานิจจาเอ๋ย	(อนิจจา)	(หน้า ๒๕)
สุวรรณหงส์	- แต่พอให้มัศการอาจารย์ข้า	(นมัสการ)	(เลขที่ ๖ หน้า ๑๕)

๔.๒.๗.๒ การกร่อนคำท้าย

แก้วหน้าม้า	- ชุลมุนวุ่นวายเป็นโกลา	(โกลาหล)	(เล่ม ๔ หน้า ๑๕)
	- รูปนี้ไม่มีอัชยา	(อัชยาศัย)	(เล่ม ๖ หน้า ๒๐)
ไกรทอง	- ได้ยินเสียงอึงมี่เป็นโกลา	(โกลาหล)	(หน้า ๓๑)
เทวัญนางคุลา	- เป็นลมฝนอนธกาลโกลา	(โกลาหล)	(เลขที่ ๑๓ หน้า ๑)
	- จะตามไปไม่ขัดพระอัชฌา	(อัชฌาศัย)	(เลขที่ ๑๓ หน้า ๑๒)
	- เสียงแรงน้องรักพระอักโข	(อักโขภิณี)	(เลขที่ ๑๖ หน้า ๔๑)
มณีพิชัย	- พระบิดาขับไล่ไม่อินัง	(อินังขังขอบ)	(หน้า ๒๗)

การกร่อนคำช่วยให้สื่อความได้ครบถ้วน และทำให้กระบวนกลอนไม่เชื่องเยื่อ ในวรรณคดีร่วมสมัยก็นิยมใช้คำกร่อนเช่นกัน ดังตัวอย่าง

<u>พระราชนิพนธ์บทละครนอก</u>

<u>สังข์ทอง</u>	- ตกแต่งตั้งการภิเษกเศรี	(อภิเษก)	(หน้า ๑๗๔)
	- แล้วภิปรายปราศัยไต่ถาม	(อภิปราย)	(หน้า ๑๖๑)
<u>ไชยเชษฐ์</u>	- พระยายักษ์เดืองสัตย์อัชยา	(อัชยาศัย)	(หน้า ๒๖๑)
<u>คาวี</u>	- ดูไหนให้ประกอบชอบอัชฌา	(อัชฌาศัย)	(หน้า ๔๑๕)

๔.๒.๘ การแปลงรูปคำและเสียง

การแปลงรูปคำและเสียงอาจมีวัตถุประสงค์เพื่อให้คำนั้นมีจำนวนพยางค์เพิ่มขึ้น หรือเพื่อให้มีเสียงสัมผัสกับคำอื่นตามต้องการ ดังตัวอย่าง

<u>แก้วหน้าม้า</u> - น้อยฤาช่างตรัสวจนา ไม่อาไลยไว้หน้าด่าทอ

(เล่ม ๑ หน้า ๒๘)

คำว่า วจนา มีการเปลี่ยน จ ให้เป็นตัวสะกด เป็น วัจนา เพื่อให้สัมผัสกับคำว่าตรัส

- นาวามาแต่บุรีรัตน์ เขตนิคมบุรินถิ่นไหน

(เล่ม ๑ หน้า ๓๘)

มีการเปลี่ยนเสียงสระและเพิ่มเสียงสะกดในคำว่า บุรี เป็น บุริน เพื่อให้สัมผัสกับคำว่า ถิ่น

- ได้ฟังจึ่งสั่งเสนา ให้รับทูตามาเวียงชัย

(เล่ม ๒ หน้า ๑)

มีการเติมเสียงสระอา ในคำว่า ทูต เป็น ทูตา เพื่อให้รับสัมผัสกับคำว่า เสนา

- เดินทางมากลางสาคเรศ เกิดเหตุร้อนเย็นเป็นไฉน

(เล่ม ๒ หน้า ๘)

มีการเติมเสียงสระเอ และใช้ ศ เข้าลิลิต ในคำว่า สาคร เป็น สาคเรศ เพื่อให้สัมผัสกับคำว่า เหตุ

- จะเศกสองให้ครองราไชย พ่อจะกลับไปพระนคร

(เล่ม ๒ หน้า ๘)

มีการเติมเสียงสระ ไอ ในคำว่า ราช เป็น ราไชย เพื่อให้สัมผัสกับคำว่า ไป

- ได้ฟังมัธุรศสุนทร โอนอ่อนวันทาแล้วพาที

(เล่ม ๒ หน้า ๘)

คำว่า มธุรส มีการเปลี่ยนเสียง ธ เป็นตัวสะกด เป็น มัธุรส

- วงศาประชาชาวบุรี มิได้มีโรคันอันตราย

(เล่ม ๒ หน้า ๕)

มีการเติมเสียงสระอะ และตัวสะกด น ในคำว่า โรค เป็น โรคัน เพื่อให้สัมผัสกับคำว่า อันตราย

- ฟังทูล นเรนทร์สูรแสนโสมนัศา

เบื้อนภักตร์กวักเรียกเสนา อย่าช้าหาฤกษ์ยามไชย

(เล่ม ๒ หน้า ๕)

มีการเติมเสียงสระ อา ในคำว่า โสมนัส เป็น โสมนัสา เพราะคำที่ลงท้ายด้วยสระอา จะหาคำรับสัมผัสได้ง่าย ในที่นี้สัมผัสกับคำว่า เสนา และช้า

- ทักษิณครบสามตามทำนอง ลอยล่องไปในกลีบเมฆี

(เล่ม ๒ หน้า ๒๒)

มีการเติมเสียงสระ อี ในคำว่า เมฆ เป็น เมฆี

- คิดครวญจนรุ่งสุริยันต์ จอมขวัญระงับหลับไป
(เล่ม ๒ หน้า ๒๔)

มีการเติมเสียงตัวสะกด น ในคำว่า สุริยะ เป็น สุริยันต์ ส่งสัมผัสไปยังคำว่าจอมขวัญ

- ฟังพาที ผู้มีกลุ้มกลัดมนัศา
สวมสอดกอดแก้วกัลยา ชลนาไหลหลั่งพรั่งพราย
(เล่ม ๔ หน้า ๕)

มีการเติมเสียงสระ อา ในคำว่า มนัส เป็น มนัสา ส่งสัมผัสไปยังคำว่า กัลยา และ ชลนา

- ครั้นถึงจึงลงในนาเวศ ทรงเดชนั่งท้ายบาหลี
(เล่ม ๔ หน้า ๑๒)

มีการเปลี่ยนเสียงสระอีในคำว่า นารี เป็นสระ เอ และใช้ ศ เข้าลิลิตเป็น นาเวศ ส่งสัมผัสไปยังคำว่า ทรงเดช

- กลืนกลั้นโศกีชลีลา กัลยาอุ้มองค์พระกุมาร
(เล่ม ๔ หน้า ๑๖)

มีการเติมเสียงสระ อี ในคำว่า โศก เป็น โศกี เพื่อให้สัมผัสกับคำว่า ชลี

- ยิ้มพลางทางทูลบันริยาย ช่างกลัวตายยิ่งกว่านารี
(เล่ม ๕ หน้า ๑๑)

มีการเติมเสียงสระ อิ กลางพยางค์ จากบรรยายเป็น บันริยาย ทำให้มีจำนวนพยางค์เพิ่มขึ้น

- มิให้ฝูงนารินทร์นินทา จะเลี้ยงตามวาสนานงเยาว์
(เล่ม ๕ หน้า ๒๕)

มีการใช้คำว่า อินทร์ เข้ามาสนธิกับคำว่า นารี เป็น นารินทร์ เพื่อให้สัมผัสกับคำว่า นินทา

- งามดังสุริยงทรงฤทธี เดียงองค์จันทรีในอัมพร
(เล่ม ๖ หน้า ๓๔)

มีการเปลี่ยนเสียงสระอะ เป็นสระไอะ และ เพิ่มตัวสะกด ง ในคำว่า สุริยะ เป็น สุริยง เพื่อให้สัมผัสกับคำว่า ทรง ขีดเสียงสระ อิ ในคำว่า ฤทธิ เป็น ฤทธี และเติมเสียงสระอีในคำว่าจันทร์ เป็นจันทรี เพื่อให้ทั้งสองคำสัมผัสกัน

- เข้าผลักพระพินทองไปรองดู นี่แลคู่อุปภิเศกเอกกระไชย
(เล่ม ๖ หน้า ๕๓)

มีการเติมเสียงสระอุ และตัวสะกด ป ในคำว่า อภิเษก เป็น อุปภิเษก

<u>ไกรทอง</u> - หรือจะเกิดศัตรูหมู่ไพริน พี่เร่งกินแหนงแคลงใจ
(หน้า ๑๖)

มีการเปลี่ยนเสียงสระอี เป็น อิ และเติมเสียงตัวสะกด น ในคำว่า ไพรี เป็น ไพริน เพื่อส่งสัมผัสไปยังคำว่า กิน

- ตัวกูมาอับประราไชย เห็นจะม้วยบรรลัยเป็นแม่นมั่น
(หน้า ๒๕)

มีการเพิ่มเสียง ประ ในคำว่า อัปราชัย ให้มีจำนวนพยางค์เพิ่มขึ้น

- น้องเป็นสัตรีอยู่ในห้อง จะเกรงใจน้องก็หาไม่
(หน้า ๔๗)

มีการเปลี่ยนเสียง ต เป็นตัวสะกด ในคำว่า สตรี เป็น สัตรี

<u>เทวัญนางกุลา</u> - อกเอ๋ยเวรกรรมใดทำมา เวรามาทำให้จำเป็น
(เลขที่ ๑๕ หน้า ๖)

มีการเติมเสียงสระอาในคำว่า เวร เป็น เวรา เพื่อให้รับสัมผัสกับคำว่า มา

- นบนอบตอบคำแล้วรำพัน พระจงกรุณาได้ปรานี
(เลขที่ ๑๖ หน้า ๔๐)

มีการเพิ่มเสียงตัวสะกดในคำว่า กรุณา เป็น กรรุณา เพื่อให้รับสัมผัสกับคำว่า รำพัน

- คิดพลางหยิบโออุทกัง มาเสกดังน้ำทิพย์ปริบปราย
(เลขที่ ๑๔ หน้า ๕)

มีการเติมเสียงนิคหิตในคำว่า อุทก เป็น อุทกัง ส่งสัมผัสมายังคำว่า ดัง

<u>มณีพิชัย</u> - ไปดีศรีสวัสดีเกิดลูกอา สุขาสุขีอย่ามีภัย
(หน้า ๓๓)

มีการเติมเสียงสระอาในคำว่าสุข เป็น สุขา เพื่อให้สัมผัสกับคำว่า อา และ เติมเสียงสระอี เป็น สุขี เพื่อให้สัมผัสกับคำว่า มี

- แต่เจรจาพาทีนี้กระไร ดูเหลวไหลไม่เป็นยุติธรรมา
(หน้า ๓๔)

มีการเติมเสียงสระอาในคำว่า ยุติธรรม เป็น ยุติธรรมา เพื่อให้มีจำนวนพยางค์มากขึ้น

- นิจจาเจ้าจังหวัดปัถพิน ไม่กลัวนินทาแห่งแกดน
(หน้า ๕๕)

มีการเปลี่ยนเสียงสระ อิ เป็น สระ อิ และเพิ่มตัวสะกด น ในคำว่า ปัถพี เป็น ปัถพิน ส่งสัมผัสมายังคำว่า นินทา

<u>สุวรรณหงส์</u> - ใครหนอสามารถอาจองนัก ช่างทำได้ใจยักษ์อักกุศล
(เลขที่ ๖ หน้า ๑)

มีการเติมเสียงตัวสะกด ก์ ในคำว่า อกุศล เป็น อักกุศล เพื่อให้สัมผัสกับคำว่ายักษ์

จากตัวอย่างข้างต้นจะเห็นได้ว่ากวีทรงแปลงรูปคำและเสียงโดยมีจุดประสงค์ให้เกิดเสียงสัมผัสกับคำอื่นเป็นส่วนใหญ่ แต่บางส่วนก็แปลงรูปคำเพื่อให้มีจำนวนพยางค์เพิ่มขึ้น ในวรรณคดีร่วมสมัยก็มีการแปลงรูปคำและเสียงในการประพันธ์เช่นเดียวกัน ดังตัวอย่าง

<u>สังข์ทอง</u>	- ลงไปเกิดในมนุสสา	แสวงหาศีลทานการกุศล (หน้า ๑๐)
	- ตามแต่เวราของข้านี้	สาวศรีอย่าได้ทุกข์ทน (หน้า ๒๑)
	- มันมาหุ้มห่อพ่อเอาไว้	ทำไมให้โหรามันว่าขาน (หน้า ๒๖)
<u>ไชยเชษฐ์</u>	- ชมสัตว์จัตุบาทแสนสำราญ	แล้วพระกุมารก็ปล่อยไป (หน้า ๒๕๕)
<u>ลักษณวงศ์</u>	- ถึงเจ็ดชั้นเป็นสมเด็จพระหริวงศ์	อินศวรทรงอุสุภราชเรืองศรี (หน้า ๒๑๕)
<u>สิงหไกรภพ</u>	- อันน้องนี้มีแต่รับอับประมาณ	พอทราบสารทรงธรรมที่กรรณา (หน้า ๑๐๘)
	- ทั้งเย็นเช้าดาวบสช่วยรดน้ำ	ที่ชอกช้ำทำยาให้ทาแผล (หน้า ๑๗๖)
<u>โคบุตร</u>	- ครั้นเสร็จสั่งสิงหราสถาวร	พระทินกรเหาะไปเวไชยันต์ (หน้า ๕)
	- นางปักษีรับอัพภิวาทถวายสัตย์	จะบำหยัดบาปกรรมทำกุศล (หน้า ๔๗)

จากการศึกษาวิเคราะห์บทละครนอกพระนิพนธ์ในกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ พบว่ามีการใช้ภาษาที่คล้ายคลึงกับวรรณคดีร่วมสมัย โดยเฉพาะบทละครนอกพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และงานของสุนทรภู่ เช่น การใช้คำกร่อน การแปลงรูปคำ การใช้คำกลายเสียง

และเนื่องจากวรรณคดีบทละครนอกในสมัยนี้ ส่วนใหญ่เป็นการปรับปรุงจากสำนวนอยุธยา จึงมีการรับอิทธิพลจากวรรณคดีบทละครนอกสมัยอยุธยาอยู่บ้าง เช่น นิยมใช้คำที่มีความหมายซ้ำกัน และใช้ศัพท์โบราณบางคำ

การใช้ภาษาในบทละครนอกมุ่งสื่อความโดยใช้ภาษาอย่างเดียวกันกับผู้ชมเป็นหลักมากกว่ามุ่งความวิจิตรบรรจงของกระบวนกลอน ดังนั้นกวีอาจใช้คำกลายเสียง คำกร่อน หรือใช้การแปลงรูปคำเพื่อประโยชน์ในด้านเสียงสัมผัส และเพื่อให้มีจำนวนคำในวรรคพอดีกับฉันทลักษณ์ได้

ลักษณะพิเศษประการหนึ่งในพระนิพนธ์บทละครนอก คือการใช้ภาษาต่างประเทศในการประพันธ์โดยเฉพาะภาษาจีน เพื่อให้สอดคล้องกับบทบาทของตัวละครในตอนนั้น ๆ และเพิ่มความขบขันในเรื่อง

๔.๓ การใช้สำนวนโวหาร

ในพระนิพนธ์บทละครนอกมีการใช้สำนวนโวหารจำนวนมากเช่นเดียวกันกับในบทละครนอกพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงสันนิษฐานว่ากรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ทรงได้รับอิทธิพลด้านการใช้สำนวนโวหารจากพระราชนิพนธ์บทละครนอก เพราะมีสำนวนโวหารคล้ายคลึงกัน ข้อสันนิษฐานอีกประการหนึ่งคือ คนไทยในสมัยรัตนโกสินทร์อาจนิยมพูดเปรียบเทียบเป็นสำนวนโวหารจนติดปาก จึงสะท้อนให้เห็นในวรรณคดีของยุค โดยเฉพาะในบทละครนอกซึ่งมีการใช้ภาษาที่ใกล้กับภาษาที่คนทั่วไปใช้ในชีวิตประจำวันค่อนข้างมาก ส่วนในบทละครนอกสมัยอยุธยานั้นไม่ปรากฏการใช้สำนวนโวหารและคำพังเพยมากนัก*

การใช้สำนวนโวหารในพระนิพนธ์บทละครนอก จำแนกได้เป็นสำนวนไทยทั่วไปและสำนวนที่ดัดแปลงมาจากสำนวนไทย

---

* ดู เสาวลักษณ์ อนันตศานต์. "บทละครนอกสมัยกรุงศรีอยุธยา", หน้า ๑๔๖ - ๑๔๗.

๔.๓.๑ สำนวนไทยทั่วไป

<u>เรื่องแก้วหน้าม้า</u>

- เสียขวง

นี่ฤาเจ้าจอมหม่อมหน้าม้า งามกว่าชาววังทั้งปวง
เราเปนข้าไทท่านให้เฝ้า นี่แลเขาเรียกเมียเสียขวง
กลัวเจ้าจอมหม่อมห้ามตามกระทรวง จะลามล่วงเข้าปล้ำท่านมิดี
(เล่ม ๑ หน้า ๓๑)

คำว่า ขวง แปลว่าผี หรือวิญญาณ เสียขวงแปลว่า ผิดผี ความหมายของสำนวนนี้หมายถึงทำให้เกิดเรื่องไม่ดี คือนางแก้วหน้าม้าเป็นเมียเสียขวงของพินทอง มีหน้าตาอัปลักษณ์ไม่งดงาม แทนที่จะเป็นที่เชิดหน้าชูตาของสามีกลับทำให้พินทองรู้สึกอับอายขายหน้าและเสียชื่อ

- ปากตลาด

อีกาลี ช่างพาทีสบประมาทอาจหาญ
จองหองพองขนพันประมาณ ปากตลาดจาดจ้านด้านดึง
(เล่ม ๑ หน้า ๓๖)

ปากตลาด หมายถึง พูดจาไม่สุภาพ ในที่นี้พินทองด่านางแก้วหน้าม้าว่าเป็นผู้หญิงปากจัด กล้าต่อล้อต่อเถียงกับตน

- ทำเป็นเช่นแขกแปลกมา

เมื่อนั้น นางมณีแน่งน้อยสเนหา
ทำเป็นเช่นแขกแปลกมา เมียงเมินภักตราไม่พาที
(เล่ม ๓ หน้า ๗)

สำนวนทำเป็นเช่นแขกแปลกมาตรงกับสำนวนว่ามาแขก หมายถึง แปลกใหม่ ไม่เคยแปลตามตัวว่ามาเป็นแขก หรือเป็นแขกมา (ขุนวิจิตรมาตรา, ๒๕๓๘ : ๔๑๓) ความตอนนี้กล่าวถึงพินทองตามมาเกี้ยวพาราสีนางมณี แต่นางแกล้งทำเป็นไม่รู้จักเหมือนว่าพินทองเป็นคนแปลกหน้า เพราะต้องการแก้เผ็ดพินทองที่เคยแสดงความชิงชังรังเกียจตน

- ปากบอน

ตายแต่ตัวเจ้าเราไม่เปิด ชั่งเถิดแต่เราจะเข้าซ่อน
ไปเสียให้พ้นคนปากบอน อย่ามาค่อนเกาะแกะแคะได้

(เล่ม ๓ หน้า ๒๗)

ปากบอน หมายถึง ปากคัน ทำให้ต้องพูดหรือเล่าอะไรออกมา ในที่นี้พินทองคิดว่ามาณพเป็นยักษ์แปลงตัวมา จึงต่อว่าพี่เลี้ยงที่ปากบอนบอกมาณพว่าตนซ่อนตัวอยู่ที่ไหน

-ขวัญบิน

เมื่อนั้น พระพินทองมองเห็นยักษี
ตัวสั่นขวัญบินน้อมอินทรีย์ โศกีสารภาพกราบกราน

(เล่ม ๕ หน้า ๕)

ขวัญบิน หมายถึง ขวัญบินหนีออกจากร่าง ทำให้ร่างกายไม่ปกติ ตื่นตกใจง่าย ในที่นี้กล่าวถึงความขลาดของพินทองขณะตกใจกลัวยักษ์

- เหมือนแมงเม่าเข้ามาในเพลิงกาลป์

เมื่อนั้น มานพอภิวันท์รำพรรณว่า
กลัวใยกับอ้ายอสุรา เหมือนแมงเม่าเข้ามาในเพลิงกาลป์

(เล่ม ๕ หน้า ๗)

เหมือนแมงเม่าเข้ามาในเพลิงกาลป์ ตรงกับสำนวนแมลงเม่าเข้าไฟ หมายความว่า เข้าไปหาที่ตาย เหมือนแมลงเม่าที่ชอบบินเข้าไปหาไฟแล้วถูกไฟเผาตาย (ขุนวิจิตรมาตรา, ๒๕๓๘ : ๔๓๗)

ในที่นี้มาณพกล่าวปลอบพินทองไม่ให้กลัวยักษ์ เพราะมั่นใจว่าตนเป็นคนมีฝีมือสามารถปราบยักษ์ได้อย่างง่ายดาย เหมือนไฟที่เผาผลาญฝูงแมลงเม่าที่บินเข้ามา

- แต้มต่อ

สงสารทารกยกมาดู เห็นอุ้มชูแต้มต่อล้อให้
หน้ามึงถึงจะฟันให้บรรลัย ก็ไม่ปรารถนาต้าคบ

(เล่ม ๖ หน้า ๕)

สำนวน แต้มต่อ น่าจะนำมาจากการเล่นการพนัน เช่น การเล่นไพ่ หากผู้ใดมีแต้มมากกว่าก็ถือว่าเป็นฝ่ายได้เปรียบ คือเป็นต่อเหนืออีกฝ่ายหนึ่ง ในที่นี้พินทองกล่าวกับนางแก้วหน้าม้าว่าเมื่อนางแก้วหน้าม้าเห็นตนอุ้มพระกุมารก็คิดว่านางเป็นต่อจึงกล้าพูดจาล้อเลียน

- ตาขาว

รู้จักฤๅไม่อย่างไรนั่น น่าชมคมสันหนักหนา
เหมือนละม้ายคล้ายพ่อดังหล่อมา กลัวแต่ตาจะขาวร้องฉาวไป

(เล่ม ๖ หน้า ๙)

สำนวน ตาขาว หมายความว่า ขี้ขลาด ในที่นี้นางแก้วหน้าม้าแกล้งล้อเลียนพินทองโดยถามว่ารู้จักพระกุมารหรือไม่ เพราะหน้าตาคล้ายบิดา เกรงแต่ว่าจะมีนิสัยขี้ขลาดเหมือนกันเท่านั้น

-เกลียดตัวกินไข่

จูบลูกฟอดฟอดกอดกายา เห็นอยู่แก่ตาเป็นช้านาน
เกลียดตัวกินไข่ไม่เคยพบ คอยพาลตอบค่อนว่าหน้าด้าน
ลูกคนนี้ฤๅคือพยาน เหมือนพระภูบาลหรือเหมือนใคร

(เล่ม ๖ หน้า ๘)

สำนวน เกลียดตัวกินไข่ มีที่มาจากสัตว์ที่เราเกลียดแต่เอาไข่ของมันมากิน จึงเอามาเปรียบกับคนที่เราเกลียดเขา แต่ชอบผลประโยชน์ของเขา เช่น เกลียดพ่อแม่ แต่รักลูกของเขา (ขุนวิจิตรมาตรา, ๒๕๓๘ : ๔๗) ในที่นี้นางแก้วหน้าม้าล้อเลียนพินทองว่าในเมื่อพินทองมีความเกลียดชังนาง เหตุใดจึงรักใคร่เอ็นดูกุมารซึ่งเป็นลูกของนาง

- คาดหมัด, บีบน้ำตา

ไม่ขึ้นหน้าค่าท้อก้อตัด คาดหมัดเข้ามาไม่ช้าได้
นั่งบีบน้ำตาช้าอยู่ไย ไวไวมาสู้ได้ดูดี

(เล่ม ๖ หน้า ๑๖)

คาดหมัด เป็นสำนวนมาจากการชกมวยเช่นเดียวกับการคาดเชือก คือเอาด้ายดิบพันมือให้กำหมัดแน่น หมายความว่าเตรียมตัวเข้าต่อสู้หรือตั้งท่าเข้ารับมือ (ขุนวิจิตรมาตรา , ๒๕๓๘ : ๑๑๗) ส่วนบีบน้ำตา หมายถึง แสร้งทำเป็นร้องไห้

ในที่นี้พินทองยุให้สร้อยสุวรรณจันทรด่านางแก้วหน้าม้า นางแก้วหน้าม้าจึงร้องท้าให้สร้อยสุวรรณจันทรเข้ามาสู้กัน แต่ทั้งสองเกรงกลัวนางแก้วหน้าม้าจึงไม่รู้จะทำอย่างไร นางแก้วหน้าม้าจึงว่านางสร้อยสุวรรณจันทรแสร้งร้องไห้ร่ำไร

- ให้ดอกไม้

ฟังตรัส ชุลีหัตถ์ทูลความถามไถ่
เมียมาข้าพรั่นประหวั่นใจ จะเปนรองต้องให้ดอกไม้กระมัง
(เล่ม ๖ หน้า ๕๐)

ให้ดอกไม้ คือถวายดอกไม้เงินดอกไม้ทอง ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า สำนวนนี้น่าจะมีที่มาจากการที่เมืองประเทศราชนำเครื่องบรรณาการจำพวกดอกไม้เงินดอกไม้ทองมาถวายเมืองใหญ่

ในที่นี้ นางมณีกล่าวประชดพินทองว่า นางทัศมาลีซึ่งเป็นชายาของพินทองตามมาถึงเมืองมิถิลาในครั้งนี้ ตนเองคงต้องตกเป็นรองและต้องยอมให้ดอกไม้เป็นการแสดงความอ่อนน้อมและฝากตัวต่อนางทัศมาลี

<u>เรื่องไกรทอง</u>

- แทงฟันอย่าให้แค้นคอกา

เร่งชวนกันไปอย่าได้ช้า เข่นฆ่าให้ม้วยอาสัญ
ให้สมน้ำหน้าสาใจมัน แทงฟันอย่าให้แค้นคอกา
(หน้า ๓๖)

แทงฟันอย่าให้แค้นคอกา ตรงกับสำนวน สับไม่ให้แค้นคอกา หมายความว่า สับจนละเอียดให้กากลืนสะดวก ความในตอนนี้แสดงให้เห็นว่าพระพิจิตรมีความโกรธแค้นชาละวันมาก จึงสั่งบ่าวไพร่ให้ฆ่าชาละวันแล้วสับเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย

<u>เรื่องมณีพิชัย</u>

- ไก่ในสังเวียน

บ้างนุ่งยกริมเกร็ดพิมเสน โจงกระเบนเข้าอย่างไว้หางหงส์
ใส่แหวนก้อยพลอยพรายหลายวง พิศดูทรงเป็นไก่ในสังเวียน
(หน้า ๑๕)

สำนวน ไก่ในสังเวียน น่าจะหมายความถึงไก่ชนที่ทำท่าข่มคู่ต่อสู้ในสังเวียน ในที่นี้กล่าวถึงชายชาวเมืองปาตลีที่แต่งกายประกวดประชันกันเต็มที่

- น้ำมากแล้วก็ปลามันไม่ตาย

แต่คำโบราณท่านย่อมเจรจา **น้ำมากแล้วก็ปลามันไม่ตาย**
ถึงตัวข้าทั้งชะแรแก่กะนี้ ยังอยากมีอีกสักพันเหมือนมั่นหมาย
เห็นสาวสาวแล้วก็ใจไม่สะบาย แต่ชังยายขี้หึงจึงขี้คร้าน

(หน้า ๗๐-๗๑)

สำนวน น้ำมากปลาไม่ตาย เปรียบผู้หญิงเป็นน้ำและผู้ชายเป็นปลา น้ำย่อมให้ความเย็นและความชื่นใจแก่ปลา ดังนั้นผู้ชายจึงอยากมีภรรยาหลาย ๆ คนเหมือนกับที่ปลาชอบน้ำ ในที่นี้ท้าวพิชัยนุราชกล่าวว่าพระองค์อยากจะมีสนมอีกสักพันคน

นอกจากนี้มีสำนวนที่คล้ายคลึงกับพระราชนิพนธ์บทละครนอก ดังต่อไปนี้

<u>เรื่องแก้วหน้าม้า</u>

- จองหองพองขน

ไสหัวออกไปเสียให้พ้น **จองหองพองขนใจหาย**
นั่งพัดดัดจริตกริดกราย ด้านได้ไม่อายหน้าตา

(เล่ม ๑ หน้า ๒๘)

ความตอนนี้ เป็นตอนที่พินทองด่าว่านางแก้วหน้าม้าที่เข้ามาปรนนิบัติรับใช้ว่า จองหอง

ในพระราชนิพนธ์เรื่อง<u>สังข์ทอง</u> มีการใช้สำนวนนี้ในตอนท้าวสามลด่านางจันทาว่า

จองหองพองขนเป็นพันนัก เยื้องยักแยบคายใส่สี
เพราะเกิดลูกเต้าด้วยเท่านี้ พาทีเกินตัวไม่กลัวตาย

(หน้า ๓๒)

- พาโลโพคลุม

เห็นรูปน้องชั่วตัวดำ ช่างกระไรทำได้ไม่ไว้หน้า
ใครลบหลู่ดูถูกลูกพระยา **อนิจจาพาโลโพคลุม**

(เล่ม ๑ หน้า ๒๘)

พาโลโพคลุม หมายความว่า พูดหรืออ้างอะไรต่ออะไรไม่เข้าเรื่องคลุมไปหมด (ขุนวิจิตรมาตรา,๒๕๓๘:๓๕๕) ความตอนนี้นางแก้วหน้าม้าได้ตอบพินทองที่ด่าว่าตนทั้งที่ไม่มีความผิด สำนวนนี้พบในพระราชนิพนธ์เรื่อง<u>มณีพิชัย</u> ตอนมณีพิชัยแก้ตัวกับเจ้าพราหมณ์ว่าไม่ได้ลวนลามน้องสาว แต่นางเป็นฝ่ายกล่าวหาว่าตนจะหนีไปแล้วเข้ามาจับกุม ความว่า

ข้าสู้หลีกไปเสียให้ห่าง ด้วยเห็นนางเป็นสาวข้าเป็นหนุ่ม
น้องนายพาโฉโพดฤม เข้าจับกุมว่าข้าจะหนีไป
(หน้า ๓๖๕)

- บนผี

อีแก้วสับประดนจะบนผี อวดดีด่ามาข้าไม่ขอ
บอกขาดชาตินี้ไม่มีง้อ ด่าทอเถิดคะไม่ละกัน
(เล่ม ๖ หน้า ๑๗)

บนผี หมายความว่าขอร้องให้เทวดา ผี หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ช่วย โดยปฏิญาณจะให้หรือทำอะไรตอบแทนเมื่อสำเร็จ (ขุนวิจิตรมาตรา,๒๕๓๘:๓๐๘)

ในที่นี้ นางแก้วหน้าม้าบอกสร้อยสุวรรณจันทรให้เร่งเข้ามาด่าตนตามที่พินทองสั่ง โดยตนเองจะบนให้ผีมาช่วย สำนวนนี้มีปรากฏในเรื่องสังข์ทอง ตอนยักษ์พี่เลี้ยงพากันค้นหาพระสังข์ซึ่งสวมรูปเงาะเหาะหนีไป ความว่า

ปรับทุกข์กันทุกคนบ้างบนผี เอ็นดูช่วยสักทีพอรอดหลัง
บ้างว่าเลี้ยงลูกเจ้าเฝ้าคลัง มักมีภัยสมดังว่ามา
(หน้า ๖๘)

- เขละพระถ่มลงจมดิน จะกลับคืนกลืนกินกระไรได้

เขละพระถ่มลงจมดิน จะกลับคืนกลืนกินกระไรได้
เชิญเสด็จผ่านฟ้าคลาไคล คนจนจะได้ไสยา
(เล่ม ๖ หน้า ๓๒)

เขละพระถ่มลงจมดิน จะกลับคืนกลืนกินกระไรได้ ตรงกับสำนวน ถ่มน้ำลายแล้วกลับกิน หมายความว่าพูดเป็นการตัดขาดไปแล้วว่าจะไม่มีการเกี่ยวข้องกันอีก แต่แล้วกลับไปเกี่ยวข้องกับสิ่งนั้นอีก (ขุนวิจิตรมาตรา , ๒๕๓๘ : ๒๔๖)

ในที่นี้นางมณีต่อว่าพินทองว่าเดิมเคยออกปากว่าจะไม่มีวันที่จะรับนางแก้วหน้าม้าเป็นชายาเด็ดขาด แต่ตอนนี้พินทองกลับมางอนง้อขอคืนดี เป็นการกลับคำ เปรียบเหมือนถ่มน้ำลายออกไปแล้วกลับกลืนเข้าไปดังเดิม สำนวนนี้มีในพระราชนิพนธ์เรื่องสังข์ทองตอนนางจันทาท้าวดิงท้าวยศวิมลที่จะยกกองทัพไปรับนางจันท์กลับวัง ดังนี้

เป็นกษัตริย์ตรัสแล้วไม่แม่นยำ กลับถ้อยคืนคำทำขายหน้า
เหมือนไม้หลักปักเลนเอนไปมา ยิ่งกว่าลูกเด็กเด็กอมมือ
น้ำลายคายต่มลงถึงดิน จะกลับคืนกลืนกินไม่เกลียดหรือ
(หน้า ๑๘๑)

และในพระราชนิพนธ์เรื่องไชยเชษฐ์ ตอนนางศรีสุริยาและนางอุบลวดีชวนกันไป พูดจาเยาะเย้ยไชยเชษฐ์ซึ่งจะตามนางสุวิญชาไปเมืองสิงหล ความว่า

น้ำลายคายต่มลงถึงดิน จะกลับคืนกลืนกินไม่เกลียดหรือ
ไพร่บ้านพลเมืองจะเลื่องลือ อึงอื้อไปทั่วทั้งเหมันต์
(หน้า ๒๔๘)

เรื่องไกรทอง

- ไม่เข้ายา

ครั้งถึงจึ่งร้องไปว่า เหวยมนุษย์อาจใจเป็นหนักหนา
จะทำผู้หญิงไยไม่เข้ายา ใครจะลือชาว่าตัวดี
(หน้า ๓๑)

ไม่เข้ายา เป็นสำนวนหมายความว่า ไม่เข้าท่า ไม่ได้เรื่อง ไม่ได้ความ ฯลฯ คำว่า "ยา" คือ ยารักษาโรค ไม่เข้ายาก็คือใช้เข้ายาแก้โรคไม่ได้ (ขุนวิจิตรมาตรา,๒๕๓๘:๔๓๕) ในที่นี้ชาลวันกล่าวกับไกรทองว่า การข่มขู่นางวิมาลาเพื่อให้บอกที่ซ่อนของตนนั้นเป็นสิ่งที่ไม่ควรทำ สำนวนนี้มีใช้ในพระราชนิพนธ์เรื่องมณีพิชัยว่า

ชะรอยนางนฤมลคนนี้ เป็นน้องเจ้าพราหมณ์ชีแม่นมั่น
พี่ชายเขาจะโกรธทำโทษทัณฑ์ ตีรันเล่นเปล่าเปล่าไม่เข้ายา
(หน้า ๓๕๕)

เรื่องเทวัญนางคูถา

- อาภัพลับเหมือนปูน

น้อยฤาชะพระองค์ทรงศักดิ์ เสียแรงน้องรักพระอักโข
ได้ทีตีด่าแกล้งพาโล อกโอ้อาภัพลับเหมือนปูน
(เลขที่ ๑๖ หน้า ๔๑)

อาภัพลับเหมือนปูน ตรงกับสำนวน อาภัพเหมือนปูน หมายความว่า อาภัพ ตกอับ ไม่มีวาสนา มีที่มาจากการกินหมาก ซึ่งมีส่วนประกอบคือ หมาก ปูน และพลู แต่เวลาพูดไม่ค่อย

มีใครออกชื่อปูน มักพูดแต่ว่ากินหมากกินพลู เมื่อต้องการจะเปรียบคนที่อาภัพ ไม่มีใครเห็นความสำคัญ จึงมักนำไปเปรียบกับปูน (ขุนวิจิตรมาตรา,๒๕๓๘:๖๗๓) ความตอนนี้เป็นตอนที่นางคุลารำพันว่าตนมีความอาภัพนัก ทั้งที่พยายามทำความดี ปรนนิบัติรับใช้เทวัญนุราชมาตลอด แต่เทวัญนุราชกลับไม่เห็นความสำคัญของตน สำนวนนี้มีใช้ในพระราชนิพนธ์เรื่องไชยเชษฐ์ ตอนนางแมวต่อว่าไชยเชษฐ์ ว่า

เสียแรงรักภักดีสุจริต แทบจะเอาชีวิตมาสาบสูญ
อนิจจาอาภัพอับเหมือนปูน หม่อมเมียท่านทูลท่านเชื่อกัน

(หน้า ๒๒๘)

เรื่องมณีพิชัย

- ไขหู

ขืนขัดพระราชอาชญา ก้มหน้านิ่งเสียหาไปไม่
พระบิดรวอนปลอบเท่าไรไร ทำไขหูเสียไม่นำพา

(หน้า ๑๒)

ไขหู หมายถึง ทำเป็นไม่ได้ยิน ในที่นี้กล่าวถึงนางเกษณีว่าแกล้งทำเป็นไม่ได้ยินท้าววรกรรณซึ่งเกลี้ยกล่อมให้ออกไปเลือกบรรดาโอรสกษัตริย์จากเมืองต่าง ๆ เป็นคู่ครอง

สำนวนนี้มีปรากฏในพระราชนิพนธ์เรื่องไชยเชษฐ์ ตอนไชยเชษฐ์แสร้งทำเป็นไม่ได้ยินคำพูดเยาะเย้ยของนางแมว ดังนี้

เมื่อนั้น พระไชยเชษฐ์นิ่งฟังนั่งไขหู
แลดูพี่เลี้ยงต่างก็ดู พระอดสูสู้นิ่งอยู่ในใจ

(หน้า ๒๖๘)

- คิดลึกนึกประหวัดสมบัติบ้า

ที่ลางคนแลเห็นใจเต้นตึก ให้คิดลึกนึกประหวัดสมบัติบ้า
บ้างก็บนผีสางเทวดา ขอให้กัลยาไปรดปรานี

(หน้า ๒๓)

คิดลึกนึกประหวัดสมบัติบ้า ตรงกับสำนวน คิดสมบัติบ้า หมายถึง คิดหรือมั่นหมายอะไรลม ๆ แล้ง ๆ ในที่นี้กล่าวถึงชาวเมืองทั้งหลายที่เดินทางมาให้นางเกษณีเลือกเป็นคู่ครอง ต่างคิดฝันว่าจะได้ภรรยาเป็นพระราชธิดา ทำให้รู้สึกอิ่มอกอิ่มใจ

สำนวนนี้ มีใช้ในพระราชนิพนธ์เรื่องสังข์ทอง ตอนนางรจนาเลือกคู่ ดังนี้

คับคั่งทั้งท้องพระโรงชัย ผู้ดีเข็ญใจก็ไม่ว่า
อยากจะใคร่ได้องค์พระธิดา ต่างคิดสมบัติบ้าอยู่ทุกคน
(หน้า ๘๘)

และในพระราชนิพนธ์เรื่องคาวี ตอนท้าวสันนุราชหมายปองจะได้นางจันท์สุดา ความว่า

พระแย้มยิ้มกระหยิ่มอยู่ในใจ หมายได้นึกกำหนัดสมบัติบ้า
จึงเรียกเหล่าเถ้าแก่เข้ามา แล้วกำชับกำชาสั่งความ
(หน้า ๓๕๗)

- อ่อนหู

เมื่อนั้น บุษบงสงสัยพระทัยอยู่
เฝ้าปลอบถามเถ้าโลมโฉมตรู จนอ่อนหูไม่แจ้งในใจจริง
(หน้า ๒๕)

สำนวน อ่อนหู มีความหมายว่า อ่อนใจ หมดกำลัง โดยนำลักษณะของสัตว์เช่น ช้าง หรือม้ามาเปรียบ เพราะสัตว์ที่ว่านอนสอนง่ายหูจะตกลงมา คงหมายถึงหมดพยศ (ขุนวิจิตรมาตรา, ๒๕๓๘ : ๔๑๒)

ในที่นี้นางบุษบงพยายามสอบถามนางเกษณีว่าเหตุใดจึงเลือกคนบ้าเป็นคู่ครอง แต่นางเกษณีไม่ยอมตอบความจนนางบุษบงอ่อนใจ สำนวนนี้มีปรากฏในพระราชนิพนธ์เรื่องสังข์ทองตอนพระสังข์ตั้งแง่ให้ท้าวสามนต์และนางมณฑาจ้องอนตนเสียก่อน ความว่า

แต่คิดแค้นแม่ยายกับพ่อตา จะทรมาเสียก่อนให้อ่อนหู
ถ้าแม้นไม่งอนง้อต่อกู จะทำเชิงเฉยอยู่ให้ช้านาน
(หน้า ๑๕๓)

- มันไส้

ชี้หน้าว่าอุเหม่มเหลี ยังเห็นดีด้วยกันกูมันไส้
จะเข้าซี้ซักถามความมันไย จงเสือกไสหัวออกไปนอกวัง
(หน้า ๒๖)

มันไส้ ตามคำแปลว่าให้มีรสมันในลำไส้ คืออยากกิน เมื่อเป็นสำนวนมีความหมายว่า อยากจะฆ่ากินเนื้อเสีย (ขุนวิจิตรมาตรา, ๒๕๓๘ : ๔๑๒)

ความในตอนนี้กล่าวถึงท้าววรกรรณซึ่งไม่พอใจนางบุษบงที่พยายามซักถามนางเกษณีจนอยากจะฆ่านางบุษบงกินเนื้อเสีย สำนวนนี้มีในเรื่องคาวี ตอนที่นางคันธมาลีไล่ตียายเฒ่าทัศประสาท ความว่า

แลเห็นเป็นเฒ่าทัศประสาท พยาบาทหุนหันหมั่นไส้
เหลียวซ้ายแลขวาจะหาไม้ เคืองขุ่นหมุนไปจะตีรัน
(หน้า ๔๔๘)

- ถอยหลังดังกุ้ง

ท่านท้าววรกรรณองค์สั้นงก พลัดตกจากเตียงเสียงผลุง
นางห้ามแหนแสนสาวเข้าพยุง **ท้าวถอยหลังดังกุ้งด้วยตกใจ**
(หน้า ๓๐)

ถอยหลังดังกุ้ง หมายถึง ขี้ขลาด มูลของสำนวนมาจากกุ้งซึ่งว่ายน้ำถอยหลัง (ขุนวิจิตรมาตรา,๒๕๓๘:๒๕๐)ในที่นี้กวีกล่าวถึงท้าววรกรรณซึ่งหวาดกลัวว่าเจ้าบ้าจะทำร้ายถึงกับถอยหลังหนีด้วยความตกใจ

ในพระราชนิพนธ์เรื่องสังข์ศิลป์ชัย มีการใช้สำนวนนี้ในตอนนางเกสรสุมณฑาต่อว่าท้าวเสนากุฎที่ขลาดกลัวอย่างมากว่า

กลับจะใช้น้องนี้ผันผาย **พระเป็นชายถอยหลังเหมือนดังกุ้ง**
(หน้า ๕๑๔)

๔.๓.๒ สำนวนที่ดัดแปลงมาจากสำนวนไทย

การใช้สำนวนในกลุ่มนี้มีลักษณะคล้ายสำนวนไทยทั่วไป แต่มีการดัดแปลงสำนวนให้แปลกออกไป ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เรื่องแก้วหน้าม้า

- บอน

สนทยาจงมาหาเรา ให้ผัวเจ้าระงับหลับเสียก่อน
อย่าตะบอยอ้อยอิ่งวิงวอน เห็นแล้วอย่า**บอน**ทั้งสองรา
(เล่ม ๖ หน้า ๒๔)

บอน กร่อนมาจากสำนวน ปากบอน หมายถึง เอาเรื่องไปบอกอีกฝ่ายหนึ่ง ในที่นี้นางแก้วหน้าม้าคำชับสร้อยสุวรรณจันทรไม่ให้ปากบอนและบอกความลับแก่พินทอง

- ยกข้อ, จองหองพองลม, จองหองพองหัว

แต่ว่าวเขาตกก็ยกข้อ ขันขอเปนหม่อมจอมสนม
ดูถูกจองหองพองลม โง่งมลบหลู่ดูแคลน
(เล่ม ๑ หน้า ๑๑)

จองหองพองหัว ไม่กลัวถูกหวาย
เมื่อนให้หลังลาย ไม่อายแล้วไป
(เล่ม ๑ หน้า ๒๕)

ยกข้อ น่าจะมีความหมายว่าทะนงตน หรืออวดตนว่ามีดี เพราะมีสำนวนที่คล้ายคลึงกันคือยกตนข่มท่าน ซึ่งแปลว่า พูดทับถมผู้อื่น แสดงให้เห็นว่าตัวเหนือกว่า และยกหางตัวเอง แปลว่า ยกตนเองว่าดีว่าเก่ง ในที่นี้ท้าวมงคลราชบริภาษนางแก้วหน้าม้าว่าเพียงแต่เก็บว่าวของพินทองได้ก็ทะนงตนถึงกับจะขอถวายตัวเป็นสนม

ส่วนสำนวน จองหองพองลมและจองหองพองหัว มาจากสำนวน จองหองพองขน ในที่นี้เป็นตอนที่พินทองด่านางแก้วหน้าม้าว่าจองหอง

<u>เรื่องเทวัญนางคุลา</u>

- หักดิบ

บัดนั้น กาลีดีใจกราบไหว้ว่า
จะรบยักษ์หักดิบเสียพริบตา เข่นฆ่าโคตรมันให้บันไลย
(เลขที่ ๑๔ หน้า ๘)

หักดิบ น่าจะมีความหมายคล้ายกับสำนวน กินดิบ ซึ่งหมายความว่าทำได้ง่าย ๆ คล่อง ๆ ในที่นี้นางคุลารับอาสาเทวัญนุราชด้วยความมั่นใจว่าจะเอาชนะวิรุญภักตร์ได้อย่างง่ายดาย

<u>เรื่องมณีพิชัย</u>

- กดคอยอกำด้น

จะทำตามตรึกตรองเราสองคน เหมือนกดคอยอกำด้นถูกสาวศรี
กลัวเกลือกแก้วเนตรเกษณี หล่อนจะมิยินยอมพร้อมใจ
(หน้า ๒)

กำด้น หมายถึง ท้ายทอย กดคอยอกำด้น น่าจะหมายความว่าบังคับให้ทำตามอำเภอใจ คล้ายกับสำนวน ข่มเขาโคขืนให้กินหญ้า ในที่นี้ท้าววรกรรณปรึกษากับนางบุษบงว่า ถ้าจะให้นาง

เกษณีอภิเษกกับชายที่บิดามารดาจัดการให้จะเป็นการบังคับพระธิดา นางอาจไม่ยินยอมพร้อมใจก็ได้

- ท้าเอามวย

ครั้งถึงพระลานชานชาลา ต่างชิงกันขึ้นหน้าว่าไม่ไหว
ขึ้นเสียงเถียงถุ้งกันยุ่งไป บ้างขัดใจดูด่าท้าเอามวย
(หน้า ๕)

ท้าเอามวย มีความหมายว่าท้าให้เข้ามาต่อสู้ชกต่อยกัน ความตอนนี้กล่าวถึงโอรสกษัตริย์เมืองต่าง ๆ ที่ทะเลาะเบาะแว้งกันเพราะต่างก็ต้องการให้นางเกษณีเลือกตนเป็นคู่ครอง

- ลงมด

ทีลางองค์คิดเห็นด้วยเป็นปราชญ์ ถือบุพเพสันนิพาสวาสนา
บ้างลงมดท้าวถามตามปัญญา บ้างก็หาหมอดูถึงคู่ครอง
(หน้า ๕)

มด น่าจะเป็นคำเดียวกับมดหมอผี ดังนั้น ลงมด คงมีความหมายคล้ายคลึงกับสำนวน ลงผี ซึ่งหมายความว่า ทำพิธีเชิญผีมาเข้าสิงในตัวคน ในที่นี้หมายถึงการเข้าทรงเพื่อถามปัญหาต่าง ๆ

- เจ้าชู้ประตูแดง

เมื่อนั้น เจ้าป้าก้นชาตาขิบหยี
เข้าเคียงองค์นงนุชพระบุตรี ทำท่วงทีดังเจ้าชู้ประตูแดง
(หน้า ๒๘)

ในหนังสือสำนวนไทย ของขุนวิจิตรมาตรา ปรากฏสำนวน เจ้าชู้ประตูข้าง และเจ้าชู้ประตูดิน หมายถึง ผู้ชายที่ทำเจ้าชู้กรุ้งกริ่งเกาะแกะผู้หญิงสาว ๆ ประตูข้างและประตูดินเป็นประตูชั้นในพระบรมมหาราชวัง เป็นทางสำหรับหญิงสาวชาววังออกมาที่เขตพระราชฐานชั้นนอก ผู้ชายที่ชอบผู้หญิงชาววังก็มักจะไปคอยดูคอยเกี้ยวอยู่แถวประตูชาววังนั้น จึงเรียกกันว่าเจ้าชู้ประตูดิน (ขุนวิจิตรมาตรา, ๒๕๓๘:๑๔๘-๑๔๙) แต่มีประตูวังประตูหนึ่งที่ชื่อ พิทักษ์บวร คนทั่วไปนิยมเรียกว่า ประตูแดงพระสนม จึงอาจเป็นที่มาของสำนวน เจ้าชู้ประตูแดง ผู้วิจัยจึงสันนิษฐานว่า เจ้าชู้ประตูแดง เป็นสำนวนที่กวีดัดแปลงมาจากสำนวน เจ้าชู้ประตูข้าง และเจ้าชู้ประตูดิน หมายถึงผู้ชายเจ้าชู้ที่คอยเกี้ยวนางในเช่นเดียวกัน

ความตอนนี้กล่าวถึงพระอินทร์ทำท่าเกี้ยวพาราสีนางเกษณี

- ทุบถองทุ้งให้กุ้งกิน, ขายฝ่าตีน

ชอบแต่ทุบถองทุ้งให้กุ้งกิน หากกลัวลิ้นลมคนครหา
ครั้นจะเลี้ยงมันไว้ในพารา ก็ขายฝ่าตีนกูดูไม่ดี

(หน้า ๒๖)

สำนวน ทุบถองทุ้งให้กุ้งกิน น่าจะดัดแปลงมาจากสำนวน สับไม่ให้แค้นคอกา แสดงถึงความโกรธแค้นที่รุนแรงถึงขนาดอยากสับเนื้อให้ละเอียดให้เป็นอาหารกุ้ง ในที่นี้ท้าววรกรรณกล่าวว่าไม่มีประโยชน์ที่จะเลี้ยงนางเกษณีไว้ ควรจะทำโทษแล้วให้เป็นอาหารกุ้งเสีย

ส่วนขายฝ่าตีน มาจากสำนวน ขายหน้า แปลว่า อับอาย ในที่นี้เป็นการเน้นให้เห็นว่าท้าววรกรรณมีความอับอายอย่างหนักที่นางเกษณีเลือกคนบ้าเป็นคู่ จนต้องเปรียบกับฝ่าเท้าซึ่งเป็นอวัยวะเบื้องต่ำแทนที่จะกล่าวว่าขายหน้าเช่นปกติ

สำนวนนี้มีปรากฏในบทละครเรื่องสังข์ทอง สำนวนอยุธยาเช่นกัน ตอนท้าวสามนต์ด่านางจันทรว่า "ขายฝ่าตีนกูทุกเช้าเย็น" (หน้า ๑๑๓) จึงเป็นไปได้ว่ากรมหลวงฦาไชนครินทรฤทธิ์ทรงได้แนวคิดนี้จากบทละครนอกสมัยอยุธยา

- อิจฉาตาไฟ

เมื่อนั้น นางจันทรแม่ผัวตัวกังฉิน
อิจฉาตาไฟใจทมิฬ ลุกขึ้นเต้นเล่นลิ้นเป็นลังกา

(หน้า ๗๗)

อิจฉาตาไฟ น่าจะมาจากสำนวน อิจฉาตาร้อน แต่เป็นการย้ำความหมายให้รุนแรงขึ้น เมื่อกล่าวถึงความร้อนมักจะนึกถึงไฟ กวีจึงเปลี่ยนจากคำว่า ร้อน เป็นคำว่า ไฟ เพื่อแสดงให้เห็นว่านางจันทรอิจฉานางยอพระกลิ่นอย่างมากจนตาลุกเป็นไฟ

๔.๓.๓ สำนวนที่สะท้อนภาพสังคม

สำนวนโวหารที่ปรากฏในพระนิพนธ์บทละครนอกส่วนหนึ่งสะท้อนให้เห็นภาพในสังคมสมัยต้นรัตนโกสินทร์ เช่น การค้าสำเภากับประเทศจีนและรักร่วมเพศของหญิงสาวชาววังดังนี้

๑) สำนวนที่เกี่ยวกับการค้าสำเภาและการติดต่อกับชาวจีน

<u>เรื่องแก้วหน้าม้า</u>

- มีวาสนาค้าสำเภา

ลูกเต้าเขาอื่นใดใครขืนใจ ให้กอดจูบลูบไล้ใส่เพลา
เห็นอยู่แวววาวกับแก้วตา ยังไม่ลับกลับด่าให้อีกเล่า
เพราะมีวาสนาค้าสำเภา ด่าได้ด่าเอาไม่เกรงใจ

(เล่ม ๖ หน้า ๘)

สำนวนนี้น่าจะมีที่มาจากการค้าสำเภากับประเทศจีนในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ซึ่งสร้างผลกำไรให้แก่บรรดาเจ้านายและขุนนางเป็นอย่างมาก ขุนนางผู้มีอำนาจทางการค้าและทำการค้าขายจนได้ชื่อว่าเป็นเศรษฐีค้าสำเภา เช่น เจ้าพระยาพระคลัง (กุน) พระยาโชฎึกราชเศรษฐี พระยาพระคลัง (ดิศ บุนนาค) และเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) (วราภรณ์ ทินานนท์, ๒๕๒๒ : ๗๓) จึงกลายมาเป็นสำนวนเปรียบเทียบผู้ที่มีฐานะดีว่า มั่งมีเหมือนกับค้าขายทางสำเภา

ในที่นี้นางแก้วหน้าม้ากล่าวประชดพินทองว่าถือว่ามียศมีศักดิ์และร่ำรวย จึงกล้าด่าว่าผู้อื่น นอกจากนี้ยังพบในพระราชนิพนธ์เรื่อง<u>คาวี</u> ตอนท้าวสันนุราชให้สินบนยายเฒ่าทัศประสาทว่าจะได้รับเงินมากกว่าค้าขายทางเรือสำเภาเสียอีก ความว่า

จึงตรัสว่าถ้าสมคะเนนึก อึกทึกใจหายแล้วยายเฒ่า
มั่งมีดีกว่าค้าสำเภา ทุกข์ร้อนอะไรเล่ากับเงินทอง

(หน้า ๓๘๒)

<u>เรื่องสุวรรณหงส์</u>

- ก้าวเฉียง

เอะนี่แล้ว เมียแก้วพี่จำน้ำเสียงได้
ว่ากล่าวเก้าเฉียงหลีกเลี่ยงไป ทำไมไม่บอกออกให้ชัด

(หน้า๑๔๔)

ก้าวเฉียง เป็นสำนวนที่มีที่มาจากการเดินเรือค้าขาย การเดินเรือเป็นฟันปลาเรียกว่าก้าวเฉียง โดยปริยายหมายถึงการพูดไม่ตรงหรือพูดเลี่ยง ในที่นี้สุวรรณหงส์ต่อว่าเจ้าพราหมณ์ว่าพูดเลี่ยงไปมา ไม่ยอมรับความจริงว่าเป็นนางเกศสุริยงแปลงมา

<u>เรื่องมณีพิชัย</u>

- ไปกินหมู

ครั้นจะมีเมียสองต้องตำรา เหมือนเขาว่าเขากล่าวเรื่องร้าวราน
ครั้นจะทิ้งยอพระกลิ่นไปกินหมู ก็เอ็นดูน้องนุชสุดสงสาร

(หน้า ๖๕)

สำนวน ไปกินหมู ในที่นี้หมายถึงการแต่งงานกับชาวจีน เนื่องจากชาวจีนนิยมรับประทานเนื้อหมู ผู้ที่แต่งงานกับชาวจีนจึงพลอยได้รับประทานเนื้อหมูไปด้วย

กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ทรงนำสำนวนนี้มาใช้ในตอนที่มณีพิชัยทราบว่าพระเจ้ากรุงจีนส่งราชสาส์นมาให้ไปอภิเษกกับพระธิดา แต่ก็คิดว่าหากทิ้งนางยอพระกลิ่นไปก็รู้สึกสงสารนาง

การใช้สำนวนนี้สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างชาวไทยและชาวจีนในสังคมสมัยต้นรัตนโกสินทร์ว่ามีความใกล้ชิดคุ้นเคยกันมาก จนมีการนำวัฒนธรรมการกินของชาวจีนมาเปรียบเป็นสำนวนในบทละครด้วย สำนวน"ไปกินหมู"หมายถึงการแต่งงานกับคนจีนซึ่งมีฐานะดีจึงได้รับประทานอาหารดี ๆ เช่น หมู เป็ด ไก่ ฯลฯ ส่วนคนไทยนั้นนิยมกินปลามากกว่าเพราะมีคำพูดติดปากว่า "กินข้าวกินปลา" ในยุคนั้นคนจีนและคนไทยคงแต่งงานอยู่กินกันค่อนข้างมาก สุนทรภู่ก็เคยกล่าวไว้ใน<u>นิราศเมืองเพชร</u>ว่า

---------- ล้วนบ้านเจ๊กขายหมูอยู่อักโข
เมียขาวขาวสาวสวยล้วนรวยโป หัวอกโอ้อายใจมิใช่เล็ก
ไทยเหมือนกันครั้นว่าขอเรียกหอห้อง ต้องขัดข้องแข็งกระด้างเหมือนอย่างเหล็ก
เอาเงินงัดคัดค้างเหมือนอย่างเจ๊ก ได้กินเล็กกินน้อยยอร่อยใจ

(หน้า ๕๐๘)

๒) เรื่องรักร่วมเพศในราชสำนัก

- เล่นเพื่อน

เรื่องรักร่วมเพศของหญิงสาวชาววัง ปรากฏในเรื่อง<u>มณีพิชัย</u> ดังนี้

กรุงกษัตริย์ตรัสกริ้วท่านท้าวนาง ดูมันช่างทรลักษณ์เป็นหนักหนา
พ่อมณีประชวรป่วนกายา มันไม่มาบอกบ้างช่างแชเชือน

เปลื้องเบี้ยหวัดเปล่าเปล่าพวกเถ้าแก่ นางเหล่านี้ดีแต่จะเล่นเพื่อน
จะชำระเสียสักครั้งให้ตั้งเดือน ดูซัดกันเลื่อนเปื้อนไปทั้งวัง
(หน้า ๖๖-๖๗)

สำนวน เล่นเพื่อน หมายถึงหญิงที่รักกันในเชิงชู้สาว คือ รักร่วมเพศ

ความตอนนี้ เป็นตอนที่ท้าวพิชัยนุราชกริ้วนางกำนัลที่ไม่มาทูลพระองค์ว่ามณีพิชัยประชวร แล้วตรัสว่านางสนมกำนัลเหล่านี้ดีแต่จะเล่นเพื่อนกัน ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าการรักร่วมเพศของบรรดาหญิงชาววังในสมัยต้นรัตนโกสินทร์คงจะมีมาก เพราะวรรณคดีร่วมสมัยหลายเรื่องได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้เช่นกัน โดยเฉพาะงานของสุนทรภู่ เช่น ในเรื่องสิงหไกรภพ กล่าวว่า นางสนมเมืองโกญจาพากันเล่นเพื่อนจนละราชการ เนื่องจากนางสร้อยสุดามเหสีของสิงหไกรภพมีรูปโฉมงดงามมากจนสิงหไกรภพไม่สนพระทัยหญิงอื่น (พระสุนทรโวหาร, ๒๕๑๕ : ๑๒๘)

ในเรื่องลักษณวงศ์ กล่าวถึงบรรดานางในของท้าวพรหมทัตที่ตื่นตกใจ เมื่อทราบว่าลักษณวงศ์ยกทัพมาล้อมเมืองพาราณสี แล้วแสดงกิริยาอาการตกใจแบบต่าง ๆ เช่น พวกที่นิยมเล่นเพื่อนก็วิ่งเข้ากอดรัดคู่ของตน (พระสุนทรโวหาร, ๒๕๑๕ : ๒๓๖)

และในเรื่องพระอภัยมณี กล่าวถึงนางสนมกำนัลของเมืองรมจักรว่าพากันเล่นเพื่อนอย่างแพร่หลาย เพราะท้าวทศวงศาไม่ว่าอะไร (พระสุนทรโวหาร, ๒๕๐๖ : ๑๔๘ - ๑๔๕)

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีกวีนำพฤติกรรมของหญิงรักหญิงมาแต่งเพลงยาวล้อเลียน ได้แก่ เพลงยาวเรื่องหม่อมเปิดสวรรค์ กล่าวถึงนางข้าหลวงที่รับราชการในตำหนักกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ ชื่อหม่อมสุดลอบรักกับหม่อมขำ เป็นเรื่องเป็นที่รู้กันทั่วไปในราชสำนัก คืนหนึ่งหม่อมสุดอ่านหนังสือพระราชนิพนธ์ถวาย คิดว่ากรมหมื่นอัปสรสุดาเทพบรรทมหลับก็ดับเทียน เอาผ้าคลุมโปงแล้วกอดจูบหม่อมขำ กรมหมื่นอัปสรสุดาเทพจึงประทานชื่อให้ใหม่ว่าคุณไม่ง เพราะเอาผ้าคลุมโปงเล่นเพื่อน (หรีด เรืองฤทธิ์, ๒๕๑๖ :๕๕-๖๐)

ด้วยเหตุนี้ การใช้ถ้อยคำและสำนวนโวหารที่ปรากฏในบทละครนอกพระนิพนธ์ในกรมหลวงฦาไชยนรินทรฤทธิ์ จึงเป็นภาพสะท้อนวิถีชีวิตส่วนหนึ่งของคนไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้ยังมีความเหมาะสมแก่การแสดง เพราะการใช้สำนวนไทยที่ชาวบ้านรู้จักคุ้นเคยจะสื่อความได้รวดเร็วโดยไม่ต้องอธิบายความมาก จึงดำเนินเรื่อง

ได้เร็วและสอดคล้องกับปริบท สามารถถ่ายทอดความรู้สึกนึกคิดและอารมณ์ของตัวละครได้อย่างลึกซึ้ง นอกจากนี้ยังมีถ้อยคำสำนวนที่ดัดแปลงขึ้นและสำนวนที่คิดขึ้นใหม่ซึ่งสะดุดหู และแฝงด้วยอารมณ์ขัน จึงสร้างความสนุกสนานให้แก่ผู้ชมและผู้อ่าน

๔.๔ การใช้ภาพพจน์

แม้ว่ากรมหลวงฦาวเนตรนรินทรฤทธิ์จะทรงนิพนธ์บทละครโดยมีพระประสงค์ให้เป็นบทสำหรับแสดงละครนอกเป็นหลัก แต่พระนิพนธ์บทละครนอกทั้ง ๕ เรื่องก็มีความงดงามทางวรรณศิลป์ไม่ด้อยกว่าวรรณคดีเพื่อการอ่านเรื่องอื่น ๆ จะเห็นได้จากมักมีผู้เข้าใจว่าพระนิพนธ์บางเรื่องเป็นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยอยู่เสมอ เนื่องจากกระบวนกลอนมีความไพเราะสละสลวยใกล้เคียงกัน นอกจากนี้ยังมีการใช้ภาพพจน์ต่างๆ ทั้งที่ดำเนินตามขนบนิยมในวรรณคดีไทยและความเปรียบที่โดดเด่น มีกวีโวหารเป็นเอกลักษณ์เฉพาะพระองค์ ซึ่งวิเคราะห์ได้ดังนี้

๔.๔.๑ การใช้ภาพพจน์แบบอุปมาโวหาร

อุปมาโวหารเป็นภาพพจน์ที่ใช้มากที่สุด จำแนกเป็นกลุ่มได้ดังต่อไปนี้

๑) ความรัก

มักเปรียบเทียบกับอวัยวะที่สำคัญของร่างกาย เช่น รักเท่ากับดวงตา ดวงใจ และเปรียบว่ารักเท่าชีวิต หรือดวงชีวิต ดังนี้

ดวงตา - พุ่มพวงดังดวงไนยเนตร จงเจตน์จะเลี้ยงเคียงสมาน
<u>แก้วหน้าม้า</u> (เล่ม ๔ หน้า ๗)

- จะถนอมกล่อมเกลี้ยงเลี้ยงเจ้า **ประเทียบเท่าดวงเนตรของเชษฐา**
<u>แก้วหน้าม้า</u> (เล่ม ๖ หน้า ๓๓)

ดวงใจ - แล้วตรัสตอบพระชิดาลาวรรณ **จอมขวัญของพี่ดังดวงใจ**
<u>แก้วหน้าม้า</u> (เล่ม ๓ หน้า ๖)

	- ยิ้มพลางทางตอบอภิปราย	สายสุดที่รักดังดวงใจ
		แก้วหน้าม้า (เล่ม ๓ หน้า ๑๐)
ชีวิต	- รักเจ้าเท่าดวงชีวี	มารศรีจงได้เมตตา
		แก้วหน้าม้า (เล่ม ๓ หน้า ๗)
	- เจ้าดังดวงชีวีพี่ชาย	แม้มิตายมิร้างห่างกัน
		แก้วหน้าม้า (เล่ม ๓ หน้า ๑๘)
	- รักเจ้าเท่าดวงชีวา	จะอับอายขายหน้าไยมี
		แก้วหน้าม้า (เล่ม ๓ หน้า ๒๑)
	- อย่าแสนโศกเศร้าสร้อยน้อยใจ	เรียมไซร้รักเจ้าเท่าชีวัน
		แก้วหน้าม้า (เล่ม ๓ หน้า ๒๖)
	- รักเจ้าเท่าดวงชีวี	จะให้พี่เลิกร้างไปอย่างไร
		แก้วหน้าม้า (เล่ม ๔ หน้า ๘)
	- ยิ้มพลางทางตอบวาที	พี่นี้รักเจ้าเท่าชีวา
		แก้วหน้าม้า (เล่ม ๕ หน้า ๒๑)
	- รักเจ้าเท่าเทียมดวงชีวา	จึงพามาร่วมห้องครองกัน
		ไกรทอง (หน้า ๓)

โดยปกติแล้วตาและหัวใจ ถือเป็นอวัยวะที่มีความสำคัญยิ่งของมนุษย์ เมื่อมีความรักผู้ใดอย่างลึกซึ้งจึงเปรียบเทียบว่ารักดังดวงตาหรือดวงใจ ซึ่งมีนัยบ่งถึงความสำคัญของคนที่รักนั้น และหากเปรียบว่ารักเท่าชีวิตก็หมายความว่ารักมากเสมอกับรักตนเอง

ในยามที่ต้องสูญเสียผู้เป็นที่รักก็ใช้ความเปรียบในทำนองเดียวกันว่าสูญเสียดวงใจหรือชีวิต เช่น

เมื่อนั้น	วิมาลาเศร้าสร้อยละห้อยหา
ได้ฟังถ้อยคำพัศดา	กัลยาเห็นสิ้นสมฤาดี
ดั่งองค์พระกาฬชาญชิต	มาเด็ดดวงชีวิตนางโฉมศรี
----------	----------

ไกรทอง (หน้า ๒๘)

พระมารดาว่าไอ้พระถูกเอ๋ย ผู้ใดเลยจะช่วยแก้ไข
เหมือนคุณามาล้วงเอาดวงใจ แม่ไม่ขออยู่จะสู้ตาย
เทวัญนางคุณา (เลขที่ ๑๓ หน้า ๑๐)

พี่เสียเจ้าเท่าเสียชีวิตพี่ มิรู้ที่ตามติดขนิษฐา
ฤาเสือสางรางควานมารยา มันลักพาไปกินเสียสิ้นกาย
เทวัญนางคุณา (เลขที่ ๑๔ หน้า ๓)

๒) ความดีใจ

กวีมักเปรียบเทียบความดีใจว่าราวกับได้สิ่งของมีค่า ได้แก่

- ดีใจเหมือนได้แก้ว

นางเทวีดีใจดังได้แก้ว เห็นแมวตัวเมียด่างหางสั้น
ค่อยคลานไปจับมาฉับพลัน เอามือคั้นคอแมวแป๊วเดียวตาย
มณีพิชัย (หน้า ๗๒)

เมื่อนั้น นางจันทรดีใจดังได้แก้ว
ได้ยินกลองตุ้งว่ารุ่งแล้ว ผ่องแผ้วอารมณ์สมเล่ห์กล
มณีพิชัย (หน้า ๗๘)

ดวงแก้วในที่นี้น่าจะเป็นแก้วสารพัดนึกจึงใช้เป็นอุปมาเทียบกับความดีใจเมื่อสมปรารถนา ในที่นี้กล่าวถึงนางจันทรว่ามีความดีใจที่อุบายใส่ร้ายนางยอพระกลิ่นสัมฤทธิผล

- ดีใจราวกับได้ดอกมณฑาทอง

ในเรื่อง แก้วหน้าม้า กวีเปรียบว่าพินทองดีใจที่พบนางมณีว่าราวกับได้ดอกมณฑาทอง

จากเจ้าเศร้าทรวงเป็นห่วงหนัก จนเผือดภักตร์ตรมตรอมผอมไผ่
พึ่งพบแก้วแววตายาใจ ประหนึ่งได้ดอกฟ้ามณฑาทอง
แก้วหน้าม้า (เล่ม ๖ หน้า ๓๐)

ดอกมณฑาสวรรค์จะบานแล้วคลายลงมาในโลกในโอกาสพิเศษ ได้แก่ ตอนสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประสูติ เสด็จออกบรรพชา ตรัสรู้ ปฐมเทศนา กระทำยมกปาฏิหาริย์ เสด็จลงจากเทวโลก และปรินิพพานเท่านั้น การเปรียบว่าดีใจราวกับได้ดอกมณฑาทองจึงหมายความว่าเหมือนได้ของมีค่าซึ่งหาได้ยากยิ่ง

นอกจากนี้ยังมีการเปรียบเทียบว่าดีใจเหมือนได้รับสิ่งวิเศษคือได้อาบน้ำทิพย์ และได้ขึ้นสวรรค์ ดังนี้

- ดีใจเหมือนได้อาบน้ำทิพย์

เมื่อนั้น พระโฉมเฉิดเลิศล้ำเลขา
ได้ฟังดังทิพยธารา มาโสจสรงวิญญาให้ยินดี
แก้วหน้าม้า (เล่ม ๓ หน้า ๕)

ความตอนนี้กล่าวถึงพินทองว่าดีใจที่ทราบว่านางมณียังไม่มีคู่ครอง

- ดีใจเหมือนได้ขึ้นสวรรค์

เมื่อนั้น ท่านท้าววรกรรณเป็นใหญ่
ฟังสารเสนีดีพระทัย ดังได้เสวยสวรรค์ชั้นฟ้า
มณีพิชัย (หน้า ๗)

ความตอนนี้กล่าวถึงท้าววรกรรณที่ดีใจเมื่อทราบว่ากษัตริย์ร้อยเอ็ดพระนครเดินทางมาให้นางเกษณีเลือกเป็นคู่

๓) ความเสียใจ

ภาพพจน์เกี่ยวกับความเสียใจมีสองลักษณะ คือ กล่าวว่าตัวละครร้องไห้ราวกับจะขาดใจ แสดงถึงความเสียใจอย่างหนัก และเปรียบเทียบว่าตัวละครร้องไห้จนน้ำตาไหลเป็นสายต่อเนื่องราวกับสายฝน และน้ำตาไหลออกมามากราวกับเป็นท่อน้ำ ดังต่อไปนี้

- ร้องไห้จนจะขาดใจ

ฝ่ายฝูงกุมภาสิ้นทั้งผอง ต่างคนร่ำร้องเพียงอกหัก
ซบเซ้าอาลัยร้องไห้รัก เพียงจักพินาศจะขาดใจ
ไกรทอง (หน้า ๒๕)

ความตอนนี้กล่าวถึงเหล่าบริวารจระเข้ว่าเมื่อเห็นชาลวันได้รับบาดเจ็บกลับมา ก็พากันร้องไห้เพราะความรักและเป็นห่วงราวกับจะขาดใจ

พี่มาหวังจะสั่งน้อง ที่ในถ้ำทองเกษมศรี
ว่าพลางทางร่ำโสกี ดังหนึ่งชีวีจะมรณา
ไกรทอง (หน้า ๒๘)

ความตอนนี้กล่าวถึงชาลวันซึ่งได้รับบาดเจ็บกลับมาร่ำลาเหล่าภรรยาของตนเป็นครั้งสุดท้ายเพราะทราบดีว่าไม่สามารถต่อสู้ไกรทองได้ และคิดว่าตนเองคงจะไม่มีโอกาสรอดเป็นแน่ จึงร้องไห้อาลัยรักภรรยาราวกับจะสิ้นชีวิต

แล้วกราบกรานมารดาปิตุเรศ ชลเนตรพรั่งพรายทั้งซ้ายขวา
สอื้นร่ำกำสรดโศกา ดั่งว่าชีวาจะบรรไลย
เทวัญนางคุลา (เลขที่ ๑๕ หน้า ๔)

ความตอนนี้กล่าวถึงเทวัญนุราชขณะทูลลาท้าวไกยวงศ์และนางชีวิกาไปอยู่ป่ากับนางคุลา เทวัญนุราชมองไม่เห็นโอกาสที่จะได้กลับมา จึงได้แต่ร่ำร้องไห้อย่างหนัก ดังที่กวีเปรียบไว้ว่าร้องไห้ราวกับจะสิ้นชีวิต

ไม่พบนางต่างคนก็จนจิตร ต่างคิดพะวังกังขา
พระเทวัญตันทรวงก็โศกา ดั่งว่าชีวาจะบันไลย
เทวัญนางคุลา (เลขที่ ๑๔ หน้า ๓)

ความตอนนี้กล่าวถึงเทวัญนุราชที่ร้องไห้คร่ำครวญราวกับจะสิ้นชีวิต เมื่อทราบว่ามเหสีหายไป

ไอ้เสียงแรงเลี้ยงมานิจจาเอ๋ย กระไรเลยช่างมาเป็นเช่นนี้ได้
ร่ำพลางนางทรงโสกาลัย ดังใจจะวินาศขาดรอน
มณีพิชัย (หน้า ๒๕)

ความตอนนี้กล่าวถึงนางบุษบงที่ร้องไห้เสียใจราวกับใจจะขาด เมื่อนางเกษณีซึ่งเป็นพระราชธิดาพระองค์เดียวเลือกคนบ้าเป็นคู่ครอง

- ร้องไห้จนน้ำตาไหลราวกับสายฝน

ร่ำพลางต่างองค์ทรงโศกา ชลนาพรั่งพรายดังสายฝน
กอดลูกประทับกับสกนธ์ โศกาบ้าบ่นคนึงไป
แก้วหน้าม้า (เล่ม ๖ หน้า ๒)

ความตอนนี้กล่าวถึงท้าวมงคลราชและนางมณฑาร้องไห้ขณะรับขวัญพินทองซึ่งเดินทางกลับมาจากเมืองยักษ์อย่างปลอดภัย กวีกล่าวว่ากษัตริย์ทั้งสองร้องไห้น้ำตาหลั่งไหลไม่ขาดสายเหมือนกับสายฝนที่โปรยปรายลงมาอย่างต่อเนื่อง

ยิ่งขุ่นข้องหมองศรีทวีเทวษ ชลเนตรหยดย้อยดังฝอยฝน
ทุกข์ทวีที่สุดที่จะทานทน จรดลขึ้นเฝ้าพระบิดา
มณีพิชัย (หน้า ๘๘)

ความตอนนี้กล่าวถึงมณีพิชัยที่ร้องไห้คร่ำครวญถึงนางยอพระกลิ่นว่าน้ำตาไหลเหมือนกับละอองฝน

- ร้องไห้จนน้ำตาไหลเหมือนเป็นท่อน้ำ
ครั้งนี้ถึงที่จะงอนง้อ จะตัดก้อผัวนักหักหาญ
ชลนัยไหลหล่อดังท่อธาร คิดสงสารลูกน้อยกลอยใจ
แก้วหน้าม้า (เล่ม ๖ หน้า ๒๘)

ความตอนนี้กล่าวถึงพินทองที่เสียใจในการกระทำของตนเองที่ได้ด่าว่าตบตีนางแก้วหน้าม้า โดยไม่ทราบว่าเป็นคนเดียวกันกับนางมณี กวีเปรียบเทียบว่าน้ำตาของพินทองไหลทะลักออกมาราวกับตาเป็นท่อน้ำ

๔) ความร้อนใจ

มักเปรียบเทียบกับไฟ เพราะไฟเป็นสิ่งที่มีความร้อนแรง สามารถเผาผลาญทุกสิ่งให้มอดไหม้ในพริบตา จึงนิยมใช้เปรียบถึงสภาวะจิตใจ ความรู้สึก และอารมณ์ที่รุ่มร้อนของตัวละคร เช่น ร้อนใจ ดั่งแค้น หรือโกรธเคือง เพราะทำให้เห็นถึงความรุนแรงที่ไม่มีผู้ใดสามารถยับยั้งหรือต้านทานไว้ได้ (ญาดา อรุณเวช,๒๕๒๖:๑๘๓) ความเปรียบดังกล่าวมีลักษณะของไฟที่แตกต่างกันออกไป ดังนี้

-ไฟ
เอนองค์ลงในไสยาสน์ ถวิลหวาดถึงมิตรขนิษฐา
แลเหลียวเปลี่ยวใจในยนา ในอุราร้อนนักดังอัคคี
แก้วหน้าม้า (เล่ม ๔ หน้า ๑๕)

- ไฟเสีย
จะกราบไหว้ให้ช่วยว่าผัว พาตัวข้าขึ้นไปส่งเสีย
ร้อนอกหมกไหม้ดังไฟเสีย หม่อมหรือคือเมียจงเมตตา
ไกรทอง (หน้า ๗)

ความตอนนี้เป็นตอนที่นางตะเภาทองกล่าวขอร้องนางวิมาลาให้ช่วยบอกชาลวันให้พานางไปส่งยังเมืองมนุษย์ เพราะนางมีความร้อนใจราวกับไฟเผา กล่าวคือร้อนใจเหมือนใจถูกเปลวไฟแลบออกมากระทบ

- ไฟเผา

เมื่อนั้น ยอพระกลิ่น**ร้อนใจดังไฟเผา**
ทูลผัวตัวสั่นอยู่เทาเทา เปล่าเปล่าข้าไม่ได้กินแมว
<u>มณีพิชัย</u> (หน้า ๗๕)

ความตอนนี้กล่าวถึงนางยอพระกลิ่นว่าเมื่อถูกนางจันทรใส่ร้ายว่ามีความร้อนใจเหมือนถูกไฟเผาไหม้ เนื่องจากข้อกล่าวหานั้นรุนแรงมาก และยังปรากฏหลักฐานที่ชวนให้เชื่อว่านางยอพระกลิ่นกินแมวจริง ๆ

- นอนอยู่บนไฟ

เมื่อนั้น ชาลวันไสยาสน์หวาดไหว
ต้องมนตร์**รนร้อนดังนอนไฟ** สังเกตใจนิ่งนึกตรึกตรา
<u>ไกรทอง</u> (หน้า ๑๑)

ความตอนนี้กล่าวถึงชาลวันว่าร้อนใจราวกับนอนอยู่บนกองไฟ นับว่าเป็นความเปรียบที่เหมาะสมกับเนื้อความ เพราะขณะนั้นชาลวันกำลังนอนหลับอยู่ เมื่อถูกมนตร์ของหมอจระเข้จึงร้อนรนราวกับนอนอยู่บนกองไฟ

- ไฟกัลป์

ควรญพลางทางทรงไสยาสน์ กรก่ายพระนลาตโศกศัลย์
ร้อนรุ่มกลุ้มใจดังไฟกัลป์ พลางกลืนกลั้นระงับหลับไป
<u>แก้วหน้าม้า</u> (เล่ม ๔ หน้า ๑๕)

ไฟกัลป์หมายถึงไฟที่เกิดจากแสงอาทิตย์เจ็ดดวงในตอนสิ้นกัลป์ มีความร้อนแรงจนสามารถเผาผลาญโลกมนุษย์ สวรรค์ และนรกทั้งหมดให้สิ้นไป ไฟกัลป์จึงเป็นไฟที่มีความร้อนมากที่สุด และมีอานุภาพในการทำลายล้างสูงสุด

ในที่นี้กวีกล่าวถึงพินทองว่ามีความทุกข์โศกเพราะมีความคิดถึงนางมณี และมีความร้อนใจเป็นที่สุด เทียบได้กับความร้อนของไฟกัลป์ เหตุที่เป็นเช่นนี้เนื่องจากขณะที่เดินทางกลับเมืองมิถิลานั้น นางมณีกำลังมีครรภ์แก่ พินทองจึงห่วงกังวลมาก

๕) ความโกรธ

ภาพพจน์เกี่ยวกับความโกรธมีสองลักษณะ คือเปรียบเทียบความโกรธของตัวละครกับความร้อนของไฟ และให้ภาพความโกรธของตัวละครโดยพรรณนาว่ามีตาแดงราวกับไฟหรือดวงอาทิตย์ซึ่งให้ความรู้สึกร้อนแรงเช่นเดียวกัน ดังนี้

ความโกรธที่เปรียบเทียบกับไฟซึ่งมีลักษณะแตกต่างกัน

- ไฟ

บัดนั้น นายกองค่านใหญ่ไชยศรี
ถูกโลดโกรธนักดังอัคคี อสุรีจึ่งร้องตอบไป
แก้วหน้าม้า (เล่ม ๔ หน้า ๒๑)

ความตอนนี้กล่าวถึงความโกรธของกุมภกาศ เมื่อเห็นขบวนเรือสำเภาของพินทองล่วงล้ำเข้ามาในอาณาเขต โดยเปรียบว่าโกรธราวกับไฟซึ่งแสดงถึงอารมณ์ที่ร้อนแรง และความดุร้ายของยักษ์ได้เป็นอย่างดี

ชรอยมนุษย์มาติดตาม เร่งคิดครั่นคร้ามเป็นนักหนา
พอได้ยินเสียงวิมาลา กริ้วโกรธโกรธาตะลึงไฟ
ไกรทอง (หน้า ๓๑)

ความตอนนี้กล่าวว่าชาลวันได้ยินเสียงไกรทองข่มขู่วิมาลาภรรยาของตน จึงรู้สึกโกรธแค้นเป็นอันมาก

เนื่องจากชาลวันเป็นจระเข้จึงมีนิสัยดุร้าย มุทะลุดุดัน เมื่อมีความโกรธจึงร้อนแรงว่ามเปรียบได้กับความร้อนของไฟ

เมื่อนั้น บุษบงองค์พระมเหสี
เห็นท้าวกริ้วนักดังอัคคี ครั้นจะห้ามสามีก็เกรงยำ
มณีพิชัย (หน้า ๒๔)

ความตอนนี้กล่าวถึงนางบุษบงที่ไม่กล้าห้ามปรามท้าววรกรรณ เพราะเห็นว่าท้าววรกรรณกริ้วนางเกษณีอย่างมาก

- ไฟฟอน

เมื่อนั้น พระโอรสยศยงทรงศร
เดืองแค้นแน่นใจดังไฟฟอน ภูธรตรึกใครไปมา
แก้วหน้าม้า (เล่ม ๑ หน้า ๓๖)

ความตอนนี้กล่าวว่าพินทองรู้สึกขุ่นเดืองใจเพราะถูกนางแก้วหน้าม้าล้อเลียน กวีเปรียบความโกรธของพินทองว่าเหมือนกับไฟฟอน คือไฟที่เผาร้อนรุ่มอยู่ในใจ

- ไฟรึง

ยิ่งคิดเดือดดาลรำคาญจิตต์ ให้มืดมิดด้วยกรรมจะมาถึง
ให้พิโรธโกรธใจดั่งไฟรึง ไม่คนึงถึงคำท้าวรำไพ
ไกรทอง (หน้า ๒๒)

ชาลวันเมื่อต้องมนตร์ของไกรทองก็ร้อนรนทนไม่ได้ ทำให้รู้สึกขุ่นเดืองใจ คิดจะออกไปจากถ้ำ กวีเปรียบอารมณ์โกรธของชาลวันว่ามีความร้อนแรงราวกับไฟรึง ซึ่งหมายถึงไฟที่ร้อนระอุ ไม่มีผู้ใดสามารถทัดทานไว้ได้

- ไฟฮือ

เมื่อนั้น วิมาลาว่าน้อยไปแล้วหรือ
เมียบอกออกได้ดั่งไฟฮือ หมายมั่นปั้นมือจะทำไม
ไกรทอง (หน้า ๕)

ความตอนนี้ นางวิมาลาต่อว่าชาลวันว่าเมื่อได้ฟังนางตะเภาทองฟ้องก็โมโหโกรธราวกับไฟฮือ ไฟฮือ หมายถึง อาการที่ไฟลุกขึ้นอย่างรวดเร็ว จึงเป็นความเปรียบที่เหมาะสมกับปฏิกิริยาทางอารมณ์ของชาลวันซึ่งนอนหลับอยู่ แล้วตกใจตื่นเพราะได้ยินเสียงภรรยาวิวาทกัน ยิ่งทราบว่านางวิมาลาเป็นฝ่ายหาเรื่องนางตะเภาทองซึ่งเป็นภรรยาใหม่ที่ตนกำลังโปรดปราน ชาลวันจึงบังเกิดความโกรธขึ้นมาในบัดดล เหมือนกับไฟที่ลุกฮือขึ้นในทันทีทันใด

- ไฟผลาญ

ฟังพาที นางมณีเดืองใจดังไฟผลาญ
ยิ้มพลางทางว่าน่ารำคาญ มารุกรานคุมเหงไม่เกรงใจ
แก้วหน้าม้า (เล่ม ๖ หน้า ๕๒)

ความตอนนี้กล่าวถึงนางมณีว่ามีความขัดเคืองใจที่นางทัศมาลีเข้ามานั่งแทรกกลางระหว่างตนเองกับพินทองแล้วพูดจาเสียดสีต่าง ๆ นานา กวีกล่าวถึงความโกรธของนางมณีว่าร้อนแรงราวกับไฟผลาญ คือ เป็นความร้อนเทียบเท่ากับถูกไฟเผาจนสิ้นไป

- ไฟกัลป์ ไฟกาฬ ไฟกาลป์ หมายถึง ไฟบรรลัยกัลป์

แลเห็นเภตราพระสามี อสุรีรายล้อมพร้อมกัน
---------- ----------
เคืองแค้นแน่นใจดังไฟกัลป์ จึงผายผันลงสู่นาวี
แก้วหน้าม้า (เล่ม ๔ หน้า ๒๖)

ความตอนนี้กล่าวถึงนางแก้วหน้าม้าขณะที่แปลงเป็นมาณพไปช่วยพินทองในเมืองยักษ์ กวีบรรยายว่าเมื่อเห็นยักษ์ล้อมสำเภาของพินทองอยู่ มาณพก็รู้สึกเคืองแค้นราวกับไฟกัลป์

ครั้นถึงจึงเห็นสองกระษัตริย์ นั่งบนแท่นรัตน์นะรังสรรค์
เคืองแค้นแน่นใจดังไฟกาลป์ ก็ฤทเหล่าสาวสวรรค์นั้นเข้ามา
แก้วหน้าม้า (เล่ม ๖ หน้า ๕๒)

ความตอนนี้กล่าวถึงนางทัศมาลีเมื่อมาตามพินทองที่เมืองมิถิลา แล้วพบพินทองอยู่กับนางมณี กวีเปรียบเทียบความโกรธของนางทัศมาลีว่าราวกับไฟกัลป์ เพราะนางทัศมาลีมีทั้งความหึงหวงนางมณีและโกรธเคืองพินทองทำให้อารมณ์ร้อนแรงเป็นทวีคูณ

ถึงวังฟังดูก็รู้ข่าว ว่าเจ้าบ่าวน่ารักเป็นหนักหนา
ชื่อเทวัญเป็นคู่สู่ชิดา **นางคุลาเดือดใจดังไฟกาฬ**
เทวัญนางคุลา (เลขที่ ๑๖ หน้า ๓๓)

เมื่อทราบข่าวว่าเทวัญนุราชจะเข้าพิธีอภิเษกกับนางจันทวดี นางคุลาก็โกรธมาก กวีใช้คำว่าเดือดใจ แสดงถึงความโกรธที่พลุ่งพล่าน คือเปรียบใจว่าเหมือนน้ำเดือดที่มีควันพวยพลุ่ง และมีความร้อนรุ่มราวกับไฟกาฬหรือไฟกัลป์

เมื่อนั้น พระเทวัญครั้นแจ้งแถลงไข
รู้ว่ายักษ์ลักนางไปทางไกล **ยิ่งแค้นดั่งดั่งไฟประไลยกาล**
เทวัญนางคุลา (เลขที่ ๑๔ หน้า ๔)

ไฟประลัยกาม ในที่นี้น่าจะหมายถึงไฟบรรลัยกัลป์ที่มีความร้อนแรงสูงสุด ใช้เปรียบกับความโกรธของเทวัญนุราชเมื่อทราบว่านางจันทวดีถูกยักษ์ลักตัวไป

แต่มีความเปรียบตอนหนึ่งที่แปลกกว่าวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ คือเปรียบว่าโกรธราวกับถูกคมกริชบาดไส้

เมื่อนั้น พระโอรสฤทธิรงค์ทรงศร
แจ้งว่าสมเด็จพระมารดร รับนางแก้วจรมาวังใน
พระสุดแสนแค้นคลั่งคลั่งจิตร ดังคมกฤชกรีดกรายบาดไส้
---------- ----------

แก้วหน้าม้า (เล่ม ๑ หน้า ๒๕)

ความตอนนี้ กล่าวถึงพินทองว่าเมื่อทราบว่านางมณฑาให้นางแก้วหน้าม้าเข้ามาอยู่ในวัง ก็มีความขัดใจและโกรธราวถูกคมกริชบาดลำไส้อันเป็นอวัยวะสำคัญของร่างกาย

อาการที่โกรธจนตาแดง

- ตาแดงดังแสงไฟ หรือ ตาแดงราวกับไฟ

บัดนั้น นายด่านครั้นแจ้งแถลงไข
โกรธาตาแดงดังแสงไฟ ต้อนไพร่เข้ากลุ้มรุมรัน

แก้วหน้าม้า (เล่ม ๕ หน้า ๔)

ความตอนนี้กล่าวถึงบรรดาไพร่พลยักษ์ว่าไม่อาจต่อสู้กับมาณพได้ทำให้กุมภกาศมีความโกรธแค้นมากจนตาแดงราวกับแสงไฟ นอกจากสื่อให้เห็นอารมณ์โกรธของตัวละครที่แสดงออกมาทางสายตาจนตาแดงก่ำแล้ว ยังแฝงความดุร้ายน่ากลัวตามวิสัยยักษ์ไว้ด้วย

ผลาดแผลงสำแดงฤทธิรงค์ เหาะตรงขึ้นไปในเวหา
โลดโผนโจนจับอาชา สองตาแดงดังอัคคี

แก้วหน้าม้า (เล่ม ๕ หน้า ๕)

ความตอนนี้กล่าวถึงพาลราชขณะเข้าต่อสู้กับมาณพว่าความโกรธจนตาแดงราวกับไฟ

- ตาแดงดังแสงอาทิตย์

เมื่อนั้น ท้าววรกรรณโกรธงกถกเขมร
เนตรแดงดังแสงสุริเยนทร์ ส่งสำเนียงเสียงเกนตวาดไป
มณีพิชัย (หน้า ๒๕)

ความตอนนี้บรรยายถึงท้าววรกรรณว่ากริ้วนางเกษณีอย่างมาก เพราะนางเลือกคนบ้าเป็นคู่ครอง ทำให้ท้าววรกรรณอับอายขายหน้าและผิดหวังอย่างรุนแรง กวีกล่าวว่าท้าววรกรรณตาแดงดั่งแสงอาทิตย์ แสดงว่าโกรธมากจนความโกรธนั้นประทุออกมาให้เห็นทางดวงตา

จะเห็นได้ว่ากวีนิยมเปรียบเทียบความร้อนใจและความโกรธกับไฟเหมือน ๆ กัน เพราะไฟเป็นสิ่งที่มีความร้อนแรง เปรียบได้กับอารมณ์ดุกรุ่น ร้อนรุ่มเพราะความร้อนใจหรือความโกรธแค้น โดยลักษณะของไฟที่นำมาเปรียบนั้นมีความแตกต่างกันตามระดับของอารมณ์ที่รุนแรงจากน้อยไปถึงมาก ได้แก่ ไฟฟ่อน ไฟรึง ไฟฮือ ไฟเผา ไฟผลาญ และไฟกัลป์ แสดงถึงพระปรีชาสามารถของกวีในการใช้ภาพพจน์ได้หลากหลายชนิด แม้จะมีแนวคิดในการเปรียบเทียบอย่างเดียวกันก็ตาม

๖) ความหวาดกลัว

กวีใช้ภาพพจน์เปรียบเทียบความหวาดกลัวของตัวละครที่กลัวจนตัวสั่นต่าง ๆ กัน ดังนี้

- ตัวสั่นเหมือนตีปลา

เมื่อนั้น พระหน่อนาถสุริวงษ์พงษา
ความกลัวตัวสั่นดังตีปลา สวมกอดอนุชาไว้แนบกาย
แก้วหน้าม้า (เล่ม ๕ หน้า ๓)

ความเปรียบว่าตัวสั่นเหมือนตีปลา น่าจะหมายถึงอาการที่ปลาช่อนถูกทุบหรือถูกติที่หัวซึ่งจะมีอาการสั่นริก ๆ ก่อนตาย แล้วนำกิริยาของปลามาใช้เปรียบกับคนที่กลัวจนตัวสั่น

ความตอนนี้กล่าวถึงพินทองที่หวาดกลัวยักษ์อย่างมากจนตัวสั่น

บัดนั้น สองนางประนมก้มหน้า
ตัวสั่นขวัญหนีดังตีปลา ก้มหน้าไม่ตอบวาที
แก้วหน้าม้า (เล่ม ๖ หน้า ๑๕)

ความตอนนี้กล่าวถึงสร้อยสุวรรณจันทรว่าเกรงกลัวนางแก้วหน้าม้ามาก แม้นาง แก้วหน้าม้าจะแกล้งพูดจาข่มขู่อย่างไร ทั้งสองก็ได้แต่หมอบนิ่งตัวสั่นเทาเพราะความกลัว

- ตัวสั่นเหมือนถูกผีสิง

เมื่อนั้น สองนางนารีศรีใส
ต่างกราบกลัวตัวสั่นพรั่นใจ มิได้ผันแปรแลดู
งกงันขวัญหนีดังผีสิง หมอบนิ่งความกลัวตัวเป็นหนู
---------- ----------

<u>แก้วหน้าม้า</u> (เล่ม ๖ หน้า ๑๑)

ความตอนนี้กล่าวถึงสร้อยสุวรรณจันทรว่ากลัวนางแก้วหน้าม้าจนตัวสั่นงันงก เหมือน ถูกผีเข้าสิง เช่นเดียวกับอีกตอนหนึ่งที่ว่า

เมื่อนั้น สองนางอกสั่นหวั่นไหว
สุดคิดสุดจนเป็นพ้นไป มิได้โต้ตอบวาที
กราบแล้วกราบเล่าเฝ้ากราบกราน ตัวสั่นสะท้านดังลงผี
หมอบนิ่งไม่ติงอินทรี ความกลัวชีวีวายชนม์

<u>แก้วหน้าม้า</u> (เล่ม ๖ หน้า ๓๖)

เหตุที่นางสร้อยสุวรรณจันทรมีความหวาดกลัวนางแก้วหน้ามากเช่นนี้ เนื่องจาก ทั้งสองทราบว่านางแก้วหน้าม้าเป็นผู้ฆ่าท้าวพาลราช และนางแก้วหน้าม้าได้กำชับว่า หากพบกัน แล้วสร้อยสุวรรณจันทรไม่กราบไหว้ จะฆ่าให้ตายตามบิดา

เมื่อนั้น นวลนางวิมาลาโฉมศรี
ตกใจไม่เป็นสมประดี ตัวสั่นขวัญหนีดังผีลง

<u>ไกรทอง</u> (หน้า ๓๐)

ความตอนนี้กล่าวถึงนางวิมาลาว่าตกใจกลัวไกรทองซึ่งตามชาลวันลงมาที่ถ้ำทองจน ตัวสั่นขวัญหนี

นอกจากนี้ยังมีความเปรียบอื่น ๆ คือ เปรียบว่ากลัวเป็นหนู และกลัวเหมือนจะสิ้นชีวิต ดังนี้

- กลัวเป็นหนู

งกงันขวัญหนีดังผีสิง หมอบนิ่งความกลัวตัวเป็นหนู
ต่างหลบลอบหมอบมุดคุดคู้ ไม่ผันแปรแลดูสิ่งใด
แก้วหน้าม้า (เล่ม ๖ หน้า ๑๑)

ความตอนนี้กล่าวถึงนางสร้อยสุวรรณจันทรว่าหวาดกลัวนางแก้วหน้าม้า ความเปรียบว่ากลัวเป็นหนูนี้ น่าจะหมายถึงมีความหวาดกลัวจนต้องพยายามคู้ร่างให้เล็กเหมือนหนู

ผู้เสงี่ยมเจียมตัวกลัวเป็นหนู อยู่ในรูไม้ไผ่ไพรสณฑ์
ยังอุตส่าห์มาจราจล จับเอาไปใช้ปันเป็นข้าไท
มณีพิชัย (หน้า ๕๖)

ความตอนนี้เป็นตอนที่นางยอพระกลิ่นได้ตอบกับมณีพิชัยเมื่อแรกพบกัน แม้นางยอพระกลิ่นจะกล่าวว่าตนกลัวตัวเป็นหนู แต่ความหมายที่แท้จริงไม่ได้แปลว่านางหวาดกลัวมณีพิชัยจริง ๆ เป็นเพียงการกล่าวตัดพ้อเพราะความเขินอายตามประสาหญิงเท่านั้น

- กลัวราวกับจะสิ้นชีวิต

ได้เอยได้ฟัง พรั่นตัวกลัวดั่งจะสังขา
แต่รูปนิมิตติดต้องตา ค้อนพลางทางว่าไปพลัน
ไกรทอง (หน้า ๔)

ความตอนนี้บรรยายว่านางตะเภาทองกลัวชาลวันเหมือนจะสิ้นชีวิตแต่ก็แฝงความรู้สึกพึงใจอยู่ในที

การกล่าวถึงความหวาดกลัวของตัวละครเช่นเดียวกัน แต่ใช้ความเปรียบต่างกันออกไปช่วยให้ไม่เกิดความซ้ำซากจำเจในบทประพันธ์

๗) ยศศักดิ์

- กากับหงส์

ภาพพจน์เกี่ยวกับยศศักดิ์ของตัวละคร มักใช้ความเปรียบตามขนบวรรณคดี คือเปรียบผู้ที่มีฐานะหรือชาติตระกูลสูงเหมือนหงส์ ส่วนผู้ที่มีศักดิ์ต่ำกว่าเปรียบเหมือนกา

ในเรื่องมณีพิชัย นางบุษบงกล่าวกับท้าววรกรรณว่า นางเกษณีเป็นธิดากษัตริย์เปรียบเหมือนนางพญาหงส์ทอง ควรให้เลือกคู่ครองตามใจสมัคร

อันเป็นหญิงตระกูลประยูรวงศ์ เหมือนนางหงส์เทมเรศวิเศษศรี
ถ้าใจไม่สมัครรักสามี ผู้ใหญ่ข่มขี่ให้มีมิตร
มณีพิชัย (หน้า ๑๖)

ในเรื่องแก้วหน้าม้า นางมณีกล่าวกับพินทองซึ่งตามมางอนง้อว่าตนเองเปรียบเหมือนกาไม่เหมาะที่จะเป็นคู่ครองของพินทอง

ตัวข้ากาดำต่ำศักดิ์ ไม่ควรเคียงเรียงภักตร์พระโฉมฉาย
แต่ร่วมวังยังแค้นแสนอาย หญิงชายชาววังจะเลื่องฦๅ
แก้วหน้าม้า (เล่ม ๖ หน้า ๓๐)

และเมื่อกล่าวถึงความไม่คู่ควรของทั้งสองฝ่ายก็จะเปรียบว่าฝ่ายหนึ่งเป็นกา และอีกฝ่ายหนึ่งเป็นหงส์

บัดนั้น สองเถ้าอินดีจะมีไหน
สร้วมกอดลูกยาแล้วว่าไป บุญแล้วจึ่งได้ดังจำนง
มาดแม้นท้าวไทจะไม่รัก ด้วยยศศักดิ์เหมือนกากับหงส์
ขอแต่ชีวิตรอย่าปลิดปลง จะจำนงต่อไปไม่ไยดี
แก้วหน้าม้า (เล่ม ๑ หน้า ๑๘)

ความตอนนี้ เป็นตอนที่บิดามารดาของนางแก้วหน้าม้าปรามนางแก้วหน้าม้า ให้ประมาณตนว่าไม่เหมาะที่จะเป็นคู่ครองของพินทอง

พระอย่าแต่งข้อถ่อถิ้น ทราบสิ้นที่แสนพิศมัย
หน้าน้องต้องอย่างเพียงนางใน ช่วงใช้รองเบื้องบาทา
จะเป็นพระมเหษีที่รัก เจียมศักดิ์น้อยเกินวาศนา
ตระกูลหงส์ฤๅจะลงมาแกมกา ชาวป่าฤๅจะไปอยู่วัง
แก้วหน้าม้า (เล่ม ๓ หน้า ๘)

ความตอนนี้ นางมณีกล่าวกับพินทองว่าหญิงชาวป่าอย่างนาง คงไม่คิดอาจเอื้อมจะเป็นมเหสีของพินทอง แม้ในตอนที่อยู่ในร่างมาณพก็ได้กล่าวถึงความแตกต่างนี้เช่นกันว่า

กลัวแต่นานไปจะไม่รัก **ด้วยต่ำศักดิ์เหมือนกาฝ่าหงส์**
ว่ารักดังชีวิตรจิตรจง ข้อนี้อย่าหลงลืมสัญญา
แก้วหน้าม้า (เล่ม ๕ หน้า ๒๒)

แสดงว่าความเปรียบนี้ไม่ได้ใช้เปรียบความไม่คู่ควรกันของชายกับหญิงเท่านั้น แต่ได้เปรียบชายกับชายที่ไม่ควรจะมาเป็นมิตรกันเพราะยศศักดิ์ต่างกันด้วย

นอกจากนี้ก็มีความเปรียบอื่น ๆ ที่กวีใช้เปรียบถึงความไม่คู่ควรของชายหญิงที่มีชาติตระกูลต่างกันว่าต่างกันเหมือนฟ้ากับดิน และเหมือนหิ่งห้อยที่มีแสงน้อยกับพระอาทิตย์

- ฟ้ากับดิน

บัดนั้น พระพี่เลี้ยงสรวลเสเฮฮาลั่น
จึงร้องตอบวาจามาพลัน เอื้อมถึงดวงจันทร์ไม่เจียมใจ
ตัวนางเหมือนอย่างแผ่นดินดอน จะเคียงพื้นอัมพรผิดวิไสย
แม้นแต่เพียงโยชาข้าไทย เห็นจะได้ดังจิตรเจตนา
แก้วหน้าม้า (เล่ม ๑ หน้า ๕)

ความตอนนี้เป็นตอนที่พี่เลี้ยงของพินทองเยาะเย้ยนางแก้วหน้าม้าว่าไม่รู้จักเจียมตน เพราะนางแก้วหน้าม้าเป็นเพียงหญิงชาวบ้าน แต่ปรารถนาจะได้โอรสกษัตริย์เป็นสามี โดยไม่คำนึงว่าตนเองต่ำต้อยเพียงใด

- หิ่งห้อยกับพระอาทิตย์

คู่เคยเชยชวัญท่านมี น้องนี้ชาวป่าพนาวัน
ต่ำศักดิ์ทุกสิ่งเหมือนหิ่งห้อย บุญน้อยไม่สู้สุริฉันท์
แก้วหน้าม้า (เล่ม ๓ หน้า ๑๕)

ความตอนนี้เป็นตอนที่นางมณีย้ำกับพินทองอีกครั้งหนึ่งว่าตนไม่มีความเหมาะสมกับการเป็นมเหสีของพินทองโดยเปรียบเทียบว่านางบุญน้อย เหมือนหิ่งห้อยมีแสงน้อยไม่อาจสู้แสงอาทิตย์ที่มีความสว่างร้อนแรงกว่าได้ คำพูดนี้มีความนัยเกี่ยวพันถึงนางทัศมาลีซึ่งเป็นธิดากษัตริย์ จัดว่าเป็นผู้มีบุญหนักศักดิ์ใหญ่กว่านางมณีซึ่งเป็นหญิงชาวป่า นางมณีจึงกล่าวว่าตนเองมีวาสนาน้อยไม่อาจสู้กับนางทัศมาลีได้

ในทางตรงกันข้ามเมื่อกวีต้องการกล่าวถึงตัวละครที่มีความเหมาะสมคู่ควรกัน ก็จะใช้ความเปรียบว่าเหมือนสิ่งที่มีความสูงส่งเสมอกันคือพระอาทิตย์กับพระจันทร์ หรือของที่มีค่าเช่นเดียวกัน คือ แก้วกับทอง ดังตัวอย่าง

- พระอาทิตย์กับพระจันทร์

สมศักดิ์สมวงศ์พงศ์พันธุ์ **เปรียบดังดวงจันทร์สุริศรี**
ควรเป็นภัศดาสามี ฤกษ์ดีจะได้จรจัล
แก้วหน้าม้า (เล่ม ๒ หน้า ๑๖)

ความตอนนี้ นางสุนทรากล่าวกับนางทัศมาลีว่า พินทองเป็นชายที่คู่ควรกับนางทัศมาลีทุกประการเพราะเป็นวงศ์กษัตริย์เช่นเดียวกัน

ผันแปรแลเห็นพระโฉมยง นั่งแนบแอบองค์มณีศรี
งามดังสุริยงทรงฤทธี **เคียงองค์จันทรีในอัมพร**
แก้วหน้าม้า (เล่ม ๖ หน้า ๓๔)

ความตอนนี้กล่าวถึงบรรดาสนมกำนัลเมืองมิถิลาที่เห็นพินทองและนางมณีที่นั่งเคียงกันอยู่ ก็นึกชมว่าทั้งสองมีรูปโฉมที่งดงามเสมอกัน

- แก้วกับทอง

ทั้งคมขำอำไพวิไลลักษณ์ กับลูกรักควรชมสมสอง
เฉิดแล้วเหมือนแก้วมาแกมทอง นางยิ้มย่องยินดีปรีดา
เทวัญนางอุดา (เลขที่ ๑๖ หน้า ๒๘)

ความตอนนี้กล่าวถึงพระชนนีของนางจันทวดีที่พอพระทัยในตัวของเทวัญนุราชเพราะเห็นว่ามีความเหมาะสมกับพระธิดาทุกประการ

เห็นลูกยาบังคมก้มพักตร์ เคียงข้างนงลักษณ์เฉิดฉัน
พิศดูรูปโฉมโนมพรรณ ดังนางสวรรค์ชั้นไตรตรึงส์
ช่างสวยสมกันทั้งสองผ่องแผ้ว **เหมือนกับแก้วแกมสุวรรณอันไสยศ**
ก็รู้เท่าเข้าพระทัยว่าโอรส แกล้งโป้ปดบอกป่วยด้วยมารยา
มณีพิชัย (หน้า ๖๘)

ความตอนนี้กล่าวถึงท้าวพิชัยนุราช เมื่อพบมณีพิชัยอยู่กับนางยอพระกลิ่น ก็รู้สึกชื่นชมว่าทั้งสองมีความเหมาะสมคู่ควรกัน

มีความเปรียบในเรื่องแก้วหน้าม้าตอนหนึ่ง ชมว่าตัวละครมีความงามเหมาะสมกันดังทองคำบริสุทธิ์ไร้ราคี และเหมือนกับพระจันทร์สร้างทั้งสองให้เป็นคู่กัน ความว่า

เมื่อนั้น พรหมทัตทศทิศรังสรรค์
ทั้งนางสุนทราวิลาวรรณ ชวนกันกอดจูบถูบไล้
ต่างว่าน่าชมสมสอง ดังทองหมดสิ้นปัดไหม
ดังบุหลันสรรค์สร้างกันมาไว้ จึงได้ประสบพบพาน
แก้วหน้าม้า (เล่ม ๒ หน้า ๑๕)

จากตัวอย่างที่ยกมาจะเห็นได้ว่าการใช้ภาพพจน์ที่กล่าวถึงความไม่เหมาะสมที่จะเป็นคู่ครองกันพบในเรื่องแก้วหน้าม้ามากที่สุด และถูกเน้นอยู่บ่อยครั้ง เนื่องจากเรื่องนี้เป็นเรื่องราวของความรักต่างชนชั้นที่ตัวเอกมีความแตกต่างกันในทุก ๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นรูปลักษณ์ ฐานะ ชาติตระกูล หรือยศศักดิ์ ดังนั้นแม้จะมีการใช้ความเปรียบที่คล้ายคลึงกับวรรณคดีเรื่องอื่น คือ เปรียบว่าเหมือนกากับหงส์ที่ต่างวงศ์กัน แต่แทนที่จะใช้หงส์เป็นตัวแทนฝ่ายหญิงและกาแทนฝ่ายชาย เช่น กรณีอิเหนาตำหนิจรกาว่า "ดังกากาจชาติช้าสาธารณ์ มาประมาณหมายหงส์พงศ์พระยา" แต่ในเรื่องแก้วหน้าม้า กลับใช้หงส์แทนฝ่ายชาย และกาแทนฝ่ายหญิง เพราะนางแก้วหน้าม้าเป็นหญิงรูปอัปลักษณ์ต่ำต้อย แต่หมายปองจะได้โอรสกษัตริย์รูปงามเช่นพินทองเป็นคู่ และยังกระทำสิ่งที่สังคมเห็นว่าขัดต่อจารีตประเพณี คือเป็นฝ่ายเสนอรักให้ชายก่อนจึงถูกผู้อื่นนำมาเปรียบเปรยเย้ยเยาะว่าไม่เจียมตัวอยู่หลายครั้ง แม้ว่าในนิทานพื้นบ้านไทยหลายเรื่องจะมีเรื่องความรักต่างชั้นวรรณะระหว่างกษัตริย์กับหญิงชาวบ้านเช่นนี้ เช่น เรื่องนางสิบสอง ปลาบู่ทอง ฯลฯ แต่ตัวละครหญิงในเรื่องดังกล่าวกลับไม่ถูกสังคมติเตียน เนื่องจากไม่มีพฤติกรรมแหวกขนบธรรมเนียมหรือนอกรีตเช่นนางแก้วหน้าม้า

๘) ความงาม

ภาพพจน์เกี่ยวกับการชมความงามของตัวละครในพระนิพนธ์บทละครนอกเป็นความเปรียบตามอุดมคติทั้งสิ้น ดังต่อไปนี้

(๑) การชมความงามของตัวละครชาย

- ชมว่ามีรูปโฉมงดงาม มักเปรียบเทียบว่างามเหมือนเทวดา

รูปโฉมโนมพรรณสัณฐาน งามปานเทวาในราษี

แก้วหน้าม้า (เล่ม ๑ หน้า ๘)

ความตอนนี้นางแก้วหน้าม้าเล่าให้บิดามารดาฟังว่าตนได้สามีเป็นโอรสกษัตริย์ มีรูปร่างงดงามเหมือนกับเทวดา

แลเห็นชาลวันงามวิไลย ทรงโฉมอำไพเป็นมนุษย์

นวลละอองผ่องพักตร์โสภา รจนาดั่งหนึ่งเทพบุตร

ไกรทอง (หน้า ๓๑)

ความตอนนี้เป็นตอนไกรทองตามชาลวันลงไปถ้ำทอง และได้พบชาลวันขณะแปลงเป็นมนุษย์ซึ่งมีรูปร่างงดงามราวกับเทวดา

- ชมว่ามีท่าทางสง่างาม โดยเปรียบเทียบกับหงส์

ครั้นเสร็จเสด็จจรลี ท่วงทีดังพระยาราชหงส์

ออกจากห้องสุวรรณบรรจง มาทรงรถแก้วแววตา

แก้วหน้าม้า (เล่ม ๒ หน้า ๑๑)

ความตอนนี้กล่าวถึงพินทองขณะที่จะเข้าพิธีอภิเษกว่ามีท่วงทีสง่างามราวกับราชหงส์

เมื่อนั้น ไกรทององอาจดังราชหงส์

ครั้นชาลวันอ้ายตัวยง ทับแพงมลงไม่ตกใจ

ไกรทอง (หน้า ๒๕)

ความตอนนี้กล่าวถึงไกรทองขณะต่อสู้กับชาลวันว่ามีความองอาจสง่างามเหมือนกับราชหงส์

หงส์ เป็นนกตระกูลสูงในวรรณคดี เป็นพาหนะของพระพรหมและมีเสียงไพเราะ ในที่นี้กวีเปรียบท่าทางของตัวเอกฝ่ายชายว่าเหมือนกับราชหงส์หรือพญาหงส์ ซึ่งมีความหมายถึงความเป็นผู้มีศักดิ์สูง และมีความงามสง่า

- ชมว่ามีผิวพรรณงดงาม โดยเปรียบกับทอง พระจันทร์ และลูกจัน

- เปรียบกับทอง

ผิวภักตร์ผุดผ่องดังทองทา ภักตราเหมือนองค์นงคราญ

<u>แก้วหน้าม้า</u> (เล่ม ๖ หน้า ๔)

ในที่นี้กล่าวถึงพระโอรสของพินทองและนางแก้วหน้าม้า ว่ามีผิวหน้าผุดผ่องเหมือนกับเอาทองมาทา คือผิวหน้าผุดผ่องเป็นสีนวลอ่อน ๆ

- เปรียบกับลูกจัน

ผิวผ่องละอองดั่งลูกจันทร์ ให้กระสันปั่นป่วนยวนใจ

<u>ไกรทอง</u> (หน้า ๔๖)

ในตอนนี้ นางวิมาลาชมความงามของไกรทองว่ามีผิวพรรณเหมือนลูกจัน ลูกจันเป็นผลไม้ชนิดหนึ่ง มีสีเหลืองอ่อน มีกลิ่นหอม ทำให้ผู้อ่านเห็นภาพว่าไกรทองมีผิวเหลืองละอองงดงาม

-เปรียบกับพระจันทร์

แต่งองค์ทรงเครื่องเรืองรอง **ผุดผ่องผิวพรรณดังจันทรา**

<u>เทวัญนางคุลา</u> (เลขที่ ๑๓ หน้า ๕)

ความตอนนี้เป็นตอนที่นางคุลาคิดจะจับตัวเทวัญนุราชเป็นสามีเพราะเห็นว่ามีรูปโฉมงดงาม กวีกล่าวว่าเทวัญนุราชมีผิวผุดผ่องเหมือนกับพระจันทร์ คือมีผิวสีเหลืองนวลสว่างเหมือนพระจันทร์

คนไทยในสมัยโบราณนิยมใช้ขมิ้นทาผิว ทำให้ผิวมีสีเหลืองนวลอ่อน ๆ กวีจึงเปรียบความงดงามของผิวพรรณตัวละครกับทอง ลูกจัน และพระจันทร์

(๒) การชมความงามของตัวละครหญิง

- ชมว่ามีรูปโฉมงดงาม

- เปรียบกับนางฟ้า

อรชรอ้อนแอ้นกริดกราย	**เหมือนหมายนางฟ้านารี**
	แก้วหน้าม้า (เล่ม ๒ หน้า ๒๗)
ครั้นเสร็จอย่างเยื้องจรลี	**งามดังมณีมชลา**
	แก้วหน้าม้า (เล่ม ๓ หน้า ๑)
งามเลิศเฉิดฉันบรรจง	**ดังอนงค์นางฟ้ายาใจ**
	แก้วหน้าม้า (เล่ม ๖ หน้า ๑๕)
น้อยฤๅรูปร่างดังนางฟ้า	**จนมารดาแปลกไปไม่รู้จัก**
	แก้วหน้าม้า (เล่ม ๖ หน้า ๔๕)

บทประพันธ์ที่ยกมาข้างต้นเป็นการชมความงามของนางมณีทั้งสิ้น โดยเปรียบว่างามเหมือนนางฟ้า และงามเหมือนนางเมขลาซึ่งเป็นเทพธิดาองค์หนึ่ง เพื่อให้ผู้อ่านตระหนักว่านางมณีมีความงามเป็นเลิศเหนือหญิงธรรมดา

บ้างพูดกับเพื่อนสนิทไม่คิดขวย	**หล่อนช่างสวยเรี่ยมราวสาวสวรรค์**
	มณีพิชัย (หน้า ๑๕)
ต่างเขม้นเห็นองค์นางนงลักษณ์	**ผิวพักตร์ผุดผ่องละอองนวล**
งามท่วงทีกิริยามารยาท	**ดังนางในไกรลาศมาเล่นสวน**
	มณีพิชัย (หน้า ๒๓)

การใช้ภาพพจน์ในที่นี้เป็นการชมความงามของนางเกษณี ธิดาท้าววรกรรณ ซึ่งเป็นผู้ที่มีความงดงามมาก กวีจึงเปรียบว่างามเหมือนกับนางสวรรค์ หรือนางฟ้า

พิศดูรูปโฉมโนมพรรณ	**ดังนางสวรรค์ชั้นโสพล**
	มณีพิชัย (หน้า ๖๘)

เมื่อท้าวพิชัยนุราชได้พบนางยอพระกลิ่น ก็นึกชมรูปโฉมงดงามราวกับนางฟ้า ซึ่งหากถือตามชาติกำเนิดแล้ว นางยอพระกลิ่นก็มีฐานะเป็นเทพธิดาจริง ๆ เพราะเป็นธิดาของพระอินทร์ นอกจากนี้ยังมีคุณลักษณะพิเศษคือมีกลิ่นกายหอมกรุ่น ความเปรียบในที่นี้จึงเป็นความเปรียบที่ใกล้เคียงกับความจริงมาก

พิศโฉมเจ้าพราหมณ์งามโสภา เล่ห์อย่างนางฟ้าลงมาดิน

สุวรรณหงส์ (เลขที่ ๖ หน้า ๑๕)

ความตอนนี้เป็นตอนที่ท้าวสุทัญนุราชได้พบกับนางเกศสุริยงซึ่งแปลงเป็นพราหมณ์เข้ารับอาสารักษาสุวรรณหงส์ ท้าวสุทัญนุราชรู้สึกสะดุดตาว่าเจ้าพราหมณ์มีรูปโฉมงดงามยิ่งนัก กวีเปรียบว่างามเหมือนดั่งนางฟ้าที่ลงมายังโลกมนุษย์

- เปรียบกับนางกินนรี

กินนรี เป็นสัตว์ในเทพนิยาย แปลตามรูปศัพท์ว่า คนหรือ หรือ คนอะไร เพราะมีลักษณะเหมือนคน เพียงแต่มีปีกและหางเป็นนก มีความงดงามเหนือมนุษย์ และมีเสียงไพเราะเป็นพิเศษ ฟังแล้วซาบซึ้งตรึงใจ (ศักดิ์ศรี แย้มนัดดา,มปป:๑๖-๑๘) ในพระนิพนธ์บทละครนอก กวีทรงนำกินนรีมาเป็นความเปรียบกับตัวละครหญิงที่มีความงดงาม ดังนี้

คอกลมสมทรงกัลยา พิศดังกินนราร่อนรำ

ไกรทอง (หน้า ๔๖)

ความตอนนี้เป็นตอนที่ไกรทองตามลงมาเกี้ยวพานางวิมาลาในถ้ำทอง เพราะติดใจในรูปโฉมของนาง และนึกชมว่านางงามเหมือนกินรี

รูปร่างอย่างกินรินรำ วิลัยล้ำลักษณากุมารี

มณีพิชัย (หน้า ๑๔)

ความตอนนี้เป็นบทชมโฉมนางเกษณีว่ามีความงดงามมาก

- เปรียบว่าเทวดาเป็นผู้สร้างสรรค์ เทวดาดังกล่าวคือพระวิษณุกรรม

รูปร่างดังเทพนฤมิตร ภักตร์พิศดังดวงแขไข

แก้วหน้าม้า (เล่ม ๒ หน้า ๒๗)

ความตอนนี้เป็นตอนที่ตายายชาวเมืองโรมวิถีได้พบกับนางมณี และชมว่านางมีรูปโฉมงดงามมาก โดยเปรียบว่าเหมือนกับเทวดาเป็นผู้เนรมิตหรือวาดขึ้น ซึ่งหมายถึงพระวิษณุกรรมซึ่งเป็นเทวดาฝ่ายช่าง เป็นการใช้ความเปรียบเพื่อสื่อความให้ผู้อ่านทราบว่าตัวละครมีความงามเป็นเลิศต่างจากคนทั่วไป จนน่าจะเป็นผลจากการสร้างสรรค์ของเทวดา

พระมณีเขม้นเห็นองค์ รูปทรงดังเทวเถขา

มณีพิชัย (หน้า ๕๐)

ความตอนนี้กล่าวถึงมณีพิชัยได้พบนางยอพระกลิ่นในปล้องไม้ไผ่ กวีกล่าวว่านางมีความงดงามมากราวกับพระวิษณุกรรมวาดขึ้น

การชมความงามของอวัยวะแต่ละส่วน

- หน้า มักเปรียบว่ามีความงามผุดผ่องเหมือนพระจันทร์

รูปร่างดังเทพนฤมิตร ภักตร์พิศดังควงแขไข

แก้วหน้าม้า (เล่ม ๒ หน้า ๒๓)

ความตอนนี้กล่าวถึงนางมณีว่างามเหมือนเทวดาเนรมิตขึ้น ใบหน้าผุดผ่องดังพระจันทร์

นิ่งพินิจโฉมนางนงลักษณ์ ผ่องพักตร์เพียงจันทร์จำรัสไข

ไกรทอง (หน้า ๔๖)

ความตอนนี้เป็นตอนไกรทองกล่าวชมโฉมนางวิมาลาว่ามีผิวหน้าผุดผ่องเหมือนพระจันทร์

- คิ้ว เปรียบว่างามเหมือนคันศร คือมีความโก่ง อ่อนช้อย

ผมยาวกล้าวมวยสรวยสม เนตรคมคิ้วก่งดังวงสิน

สุวรรณหงส์ (เลขที่ ๖ หน้า ๑๕)

คำว่า สิน น่าจะเป็นคำว่า ศิลป์ ซึ่งแปลว่าศร ในที่นี้เป็นการพรรณนาความงามของพราหมณ์เล็กหรือนางเกศสุริยงว่าคิ้วโก่งเหมือนคันศร

- แก้ม นิยมเปรียบเทียบกับลูกจันและลูกอิน

ภักตร์ผ่องสองปรางอย่างลูกจันทน์ ขนงเนตรเกษกรรณพรรณราย

แก้วหน้าม้า (เล่ม ๒ หน้า ๒๓)

ในที่นี้เป็นการชมความงามของนางมณีว่ามีใบหน้าผุดผ่อง แก้มทั้งสองนวลละอออเหมือนกับลูกจัน

หน้าแจ่มแก้มปลั่งดังถูกอันทน์ กุมภัณฑ์นึกว่าเป็นนารี

สุวรรณหงส์ (เลขที่ ๖ หน้า ๘)

เมื่อกุมภณฑ์พบเจ้าพราหมณ์ก็คิดว่าเป็นหญิงเพราะหน้าสวย สองแก้มเปล่งปลั่งเป็นนวลเหมือนกับถูกจัน

ภักตร์ผ่องสองปรางอย่างถูกอิน งามรับสรรพสิ้นสารพาง

สุวรรณหงส์ (เลขที่ ๖ หน้า ๑๕)

ในที่นี้เป็นการกล่าวชมความงามของนางเกศสุริยงเช่นกัน แต่เปรียบว่าแก้มงามเป็นสีเหลืองละอองเหมือนถูกอิน

ถูกจันและถูกอินเป็นผลไม้ประเภทเดียวกัน มีสีเหลืองอ่อนและมีกลิ่นหอม การเปรียบว่าแก้มของตัวละครเหมือนถูกจันแสดงถึงความนวลเนียน และความผุดผ่องมีสีเหลืองอ่อนเพราะนวลขมิ้น

- ริมฝีปาก เปรียบว่างามเหมือนชาดแต้ม

ริมฝีปากนวลนางดังชาดแต้ม สองแก้มนงรามงามหนักหนา

ไกรทอง (หน้า ๔๖)

ในที่นี้เป็นการชมความงามของนางวิมาลาว่ามีริมฝีปากงามเหมือนชาดแต้ม คือ ริมฝีปากมีสีแดงเรื่อ ๆ

- คอ เปรียบกับคอหงส์

พิศคอดั่งคอเหมราช เอี่ยมสอาดพริ้งเพริศเฉิดฉาย

แก้วหน้าม้า (เล่ม ๒ หน้า ๒๗)

ความตอนนี้เป็นการชมความงามของนางมณีว่ามีคองามราวกับคอหงส์ คือมีคอที่งามระหง

- ผิวกาย มักเปรียบกับทองคำ

ผิวผ่องดังทองธรรมชาติ เอี่ยมสอาดดังดวงสุริยฉันต์

แก้วหน้าม้า (เล่ม ๒ หน้า ๒๗)

ความตอนนี้ชมนางมณีว่ามีผิวผุดผ่องเหมือนทองคำ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พึ่งรุ่นสาวขาวเหลืองเรืองรอง เนื้อหนังดังทองประเทืองศรี

มณีพิชัย (หน้า ๑)

ในที่นี้กล่าวถึงนางเกษณีว่ามีผิวสีขาวเหลืองเหมือนกับทอง

ทองคำมีสีเหลืองอร่าม จึงใช้เปรียบกับผิวพรรณตัวละครที่นวลเนียนเป็นสีเหลืองอ่อน ๆ ซึ่งอาจเกิดจากการทาขมิ้น

ภาพพจน์เกี่ยวกับความงามนี้ไม่ได้พรรณนาถึงอวัยวะครบทุกส่วนตามความนิยมในวรรณคดีไทย คือ ชมตัวละครหญิงตั้งแต่ หน้า ตา คิ้ว จมูก คอ หู แก้ม ปาก ฟัน ผม ฯลฯ เนื่องจากพระนิพนธ์ทั้ง ๕ เรื่องนี้ เป็นบทละครนอก จึงต้องการความกระชับรัดกุม เพื่อให้เหมาะแก่การแสดง ดังนั้นจึงชมความงามเพียงเฉพาะบางส่วน หรืออาจกล่าวโดยรวมว่าตัวละครมีความงามพิเศษเหนือมนุษย์ธรรมดา เช่น ตัวละครชายงามเหมือนเทวดา ตัวละครหญิงงดงามราวกับนางฟ้าหรือนางกินนร เป็นต้น

๕) หมวดเบ็ดเตล็ด

- เปรียบว่ามนุษย์จะตกเป็นอาหารของยักษ์และจระเข้อย่างง่ายดาย เหมือนกับเคี้ยวเนื้อหมู ปู ปลา

ขุนด่านชาญไชยจะไปก่อน อย่าให้จรหลีกลี้หนีหน้า
ตัวเราพรุ่งนี้จะลีลา ไปกินเล่นเช่นปลาสาแก่ใจ
แก้วหน้าม้า (เล่ม ๔ หน้า ๒๔)

เองฤาคนดีมีฝีมือ ด้านดื้อเหิมฮึกศึกอาษา
จะเคี้ยวเล่นเช่นหมูปูปลา จงเร่งมารบสู้ดูดี
แก้วหน้าม้า (เล่ม ๕ หน้า ๘)

มนุษย์จะสู้ยักษอย่าภักก่อ จะหักคอเคี้ยวกินเช่นชิ้นหมู
หัวมึงแขงทนกระบองมาลองดู ก็จรู้ฤทธิไกรเปนไรมี
สุวรรณหงส์ (เลขที่ ๖ หน้า ๕)

จึ่งตอบวิมาลาไปทันใด จะกลัวมันไยอ้ายศัตรู
พี่เคยสังหารเสียนักหนา ไปฆ่าเคี้ยวกินเช่นชิ้นหมู
ไกรทอง (หน้า ๒๓)

- เปรียบว่าคนตัวเล็กเหมือนแมลงวัน และนิ้วก้อยเมื่อเทียบกับยักษ์

เหวยเหวยมนุษย์เท่าแมงวัน ไม่รู้จักกุมภัณฑ์ฤาไฉน
อาจหาญชาญชิตฤทธิไกร มาได้ถึงแดนอสุรา
แก้วหน้าม้า (เล่ม ๔ หน้า ๒๑)

รูปร่างจิ๋วหริวเท่านิ้วก้อย จะมาพลอยเป็นภักษ์ยักษี
เหวยเหวยอำมาตย์มนตรี เร่งจับอ้ายไพรีมัดมา
แก้วหน้าม้า (เล่ม ๕ หน้า ๘)

การเปรียบมนุษย์ว่ามนุษย์ตัวเล็กเท่าแมลงวันและนิ้วก้อย นอกจากจะหมายความว่าตัวมีขนาดเล็กมากแล้ว ยังแฝงความหมายว่ามนุษย์ไม่มีทางจะต่อสู้หรือป้องกันตนเองได้ มีแต่จะตกเป็นภักษาหารของยักษ์เท่านั้น

- เปรียบว่ามีบุญคุณมากเทียบได้กับแผ่นดินและขุนเขา

จะชวนน้องไปครองพระนิเวศ ได้ต่างเนตรพี่ชายทั้งซ้ายขวา
คุณเจ้าเท่าพื้นแผ่นพสุธา จะรักร่วมชีวาจนวันตาย
แก้วหน้าม้า (เล่ม ๕ หน้า ๒๑)

บุญคุณของเจ้าเท่าแผ่นภพ ช่วยรบแก้ผัวเอาตัวได้
จะเลี้ยงแก้วแววตายาใจ เปนใหญ่ยิ่งกว่าทุกนารี
แก้วหน้าม้า (เล่ม ๖ หน้า ๓๕)

ในที่นี้เป็นการกล่าวถึงนางแก้วหน้าม้าที่มีบุญคุณต่อพินทองมากเทียบได้กับพื้นแผ่นดินที่กว้างใหญ่

พี่ตายแล้วกลับรอดไม่มอดม้วย บุญคุณที่มาช่วยเท่าห้วยเขา
จะทดแทนคุณพราหมณ์ตามจเอา นี่แน่เจ้าจขอถามตามจริงจริง
สุวรรณหงส์ (เลขที่ ๖ หน้า ๒๒)

สุวรรณหงส์กล่าวกับพราห์มเล็กว่า บุญคุณที่ช่วยให้พระองค์ได้ฟื้นคืนชีวิตอีกครั้งหนึ่งนั้นมีความยิ่งใหญ่ประดุจขุนเขา

- เปรียบว่าอาสน์ของพระอินทร์ร้อนเหมือนไฟ

มาจะกล่าวบทไป ถึงท้าวสหัสนัยเรืองศรี
เนาในวิมานรูจี บนยอดดีรีพระเมรุธร

อาสน์อ่อนร้อนนักดังอัคคี เห็นจะมีวิปริตผิดแต่ก่อน

มณีพิชัย (หน้า ๒๐)

มาจะกล่าวบทไป ถึงองค์อินทร์ปิ่นเมรุสิงขร

ทิพอาสน์ร้อนไปดังไฟฟอน องค์อมรหลากในพระไทยนัก

สุวรรณหงส์ (เลขที่ ๖ หน้า ๔)

กวีเปรียบว่าอาสน์ของพระอินทร์มีความร้อนเหมือนไฟ ในตอนที่ตัวเอกได้รับความเดือดร้อน ควรให้ความช่วยเหลือโดยเร็ว

- เปรียบว่าเพชรพลอยมีความงดงามเหมือนดวงดาวระยิบระยับ

เปนเมืองใหญ่ไพร่พลอลหม่าน มีตึกกว้านบ้านช่องเปนสองแถว

ที่กลางวันดังดาวดูวาวแวว ปราสาทแก้วแกมเพ็ชร์ทั้งเจ็ดชั้น

เทวัญนางกุลา (เลขที่ ๑๔ หน้า ๕)

งอกงามตามหินดวงจินดา ดังดาราประดับวับแวม

บ้างขาวกลาศดาศดื่นแต่พื้นเพช แต่ลเมดแต่ลเมดเจดเหลี่ยมแหลม

สุวรรณหงส์ (หน้า ๑๔๗)

การเปรียบเพชรพลอยว่ามีความงามเหมือนกับดวงดาว หมายถึงเพชรพลอยนั้นทอประกายระยิบระยับเมื่อต้องแสงแดด คล้ายดวงดาวที่ส่องแสงระยิบระยับแลดูสวยงาม

- เปรียบว่าโง่เหมือนเต่า

มีศักดิ์เสียเปล่าไม่เท่าทัน พากันโง่เง่าเหมือนเต่าปลา

แก้วหน้าม้า (เล่ม ๒ หน้า ๒๑)

ในที่นี้พระฤาษีกล่าวว่าพินทองโง่เหมือนเต่า สื่อความหมายว่ามีความเขลาและงุ่มง่ามชักช้า ทำให้รู้ไม่เท่าทันนางแก้วหน้าม้า

- เปรียบว่าเสียงคนร้องไห้ดังเหมือนเสียงพายุ

แลเห็นเภตราพระสามี อสุรีรายล้อมพร้อมกัน

เสียงคนร้องไห้ในเภตรา ดังเสียงวาตาพิภุกลั่น

แก้วหน้าม้า (เล่ม ๔ หน้า ๒๖)

การเปรียบเสียงร้องไห้เหมือนเสียงพายุหมายถึงคนจำนวนมากร้องไห้เสียงดังอื้ออึงไปหมด ในที่นี้บรรยายถึงทหารของพินทองที่ตื่นตกใจกลัวยักษ์

- เปรียบว่าเสียงคำรามดังเหมือนฟ้าผ่า

คำรามขบเขี้ยวเคี้ยวฟัน เสียงก้องสนั่นดังฟ้าผ่า

ไกรทอง (หน้า ๒๔)

ในที่นี้กล่าวถึงชาลวันขณะต่อสู้กับไกรทอง การเปรียบเสียงคำรามของชาลวันว่าดังเหมือนฟ้าผ่าเพื่อแสดงให้เห็นว่าชาลวันเป็นอสุรเข้าที่มีฤทธิ์เดชและดุร้ายมาก

- เปรียบว่าต่อสู้อย่างแคล่วคล่องว่องไวเหมือนจักรผัน

โจมจับสับประยุทธชิงไชย เคล่าคล่องว่องไวดังจักรผัน

แกว่งคทาดาโดมโรมรัน เสียงสนั่นทั่วท้องโพยมมาน

แก้วหน้าม้า (เล่ม ๕ หน้า ๔)

ในที่นี้เป็นการบรรยายถึงยักษ์ที่มีตำแหน่งเป็นรองนายด่าน ว่ามีความสามารถต่อสู้ได้แคล่วคล่องว่องไวเหมือนกับจักรผัน คือจักรที่หมุนไปได้รอบอย่างไม่ติดขัด เป็นการส่งเสริมให้เห็นความสามารถของมาณพทางอ้อม

- เปรียบคนที่พูดจาโลเลว่าเหมือนไม้หลักปักเลน

ช่างเจรจาเหมือนหลักปักโคลนเลน โอนเอนไปได้ไม่อายเขา

มณีพิชัย (หน้า ๓๕)

ความตอนนี้เป็นตอนที่พระอินทร์ตำหนิท้าววรกรรณว่าเป็นผู้ใหญ่ไม่รักษาคำพูด เปรียบเหมือนไม้หลักปักเลนที่โอนเอนไปไม่คงที่ พูดคำไหนไม่เป็นคำนั้น

การใช้อุปมาโวหารส่วนใหญ่เป็นการใช้ความเปรียบตามขนบวรรณคดี เป็นการสืบต่อความนิยมของยุค โดยการชมความงามและการบรรยายอารมณ์ความรู้สึกของตัวละครมักเป็นการใช้ภาพพจน์ที่เกินจริง เช่น ผิวสีเหลืองเหมือนทองคำ รูปงามเหมือนเทวดา โกรธเหมือนไฟ ฯลฯ ส่วนความเปรียบอื่น ๆ นิยมเปรียบกับสิ่งที่คนทั่วไปรู้จักดี เช่น ตัวเล็กเท่านิ้วก้อย มีบุญคุณยิ่งใหญ่เท่าขุนเขา เป็นต้น

๔.๔.๒. การใช้ภาพพจน์แบบอุปลักษณ์

ปรากฏในเรื่องแก้วหน้าม้าว่า

ว่าพลางทางเดินเข้าชิด	**เจ้าผู้ดวงชีวิตรของพี่**
เรียกรักมิใช่พวกไพรี	แก้วพี่อย่าประหวั่นวิญญา
	แก้วหน้าม้า (เล่ม ๓ หน้า ๗)

ความตอนนี้เป็นตอนที่พินทองเกี้ยวพาราสีนางมณี โดยกล่าวว่านางมณีเป็นดวงชีวิตของตนเอง

๔.๔.๓. การใช้ภาพพจน์แบบอติพจน์

มโหรทึกกึกก้องทั้งเวียงไชย	**หวั่นไหวแว่นแคว้นแดนดาว**
	เทวัญนางอุดา (เลขที่ ๑๖ หน้า ๓๓)

ความตอนนี้บรรยายถึงการฉลองงานอภิเษกของเทวัญนุราชและนางจันทวดี กวีกล่าวว่าเสียงกลองมโหระทึกดังกึกก้องไปถึงสวรรค์ เพื่อสื่อความว่างานฉลองมีความยิ่งใหญ่และครื้นเครงมาก

ท่านกลับโกรธาตาเป็นไฟ	ขับไล่พระธิดามารศรี
เราจะพานางไปเป็นไมตรี	ท่านกลับสั่งเสนีให้ตีเรา
	มณีพิชัย (หน้า ๓๔)

พระอินทร์เป็นผู้กล่าวข้อความนี้ก่อนจะพานางเกษณีเหาะไปสวรรค์ กวีใช้ภาพพจน์แบบอติพจน์ บรรยายถึงความโกรธของท้าววรกรรณว่าโกรธจนตาลุกเป็นไฟ เป็นความเปรียบเกินจริงเพื่อให้ผู้อ่านรู้สึกว่าตัวละครมีอารมณ์โกรธที่รุนแรงเป็นที่สุด

๔.๔.๔. การใช้ภาพพจน์และถ้อยคำที่สะท้อนภาพสังคม

ในบทละครนอกพระนิพนธ์ในกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ได้สะท้อนให้เห็นสภาพสังคมในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ว่าวรรณคดีและการละครมีความเจริญรุ่งเรืองและได้รับความนิยมจากประชาชนอย่างมาก โดยกวีทรงนำเรื่องราวเกี่ยวกับการแสดงละครและวรรณคดีที่ได้รับความนิยมแพร่หลายมาใช้เป็นความเปรียบ ดังนี้

หมอบลงตรงภักตร์แล้วกราบทูล พนาสูรทรงศักดิ์ยักษี
บัดนี้เสียด่านชาญบุรี ด้วยมนุษย์หนึ่งมีมาแต่ไกล
รูปทรงองอาจโอ่โถง คูดังเจ้านายโรงฝึกใหม่
ล้างสองกองด่านชาญไชย ทั้งพวกไพร่วอดวายหลายพัน
แก้วหน้าม้า (เล่ม ๕ หน้า ๖)

ความตอนนี้กล่าวถึงเสนายักษ์เข้ากราบทูลท้าวพาลราช หรือพนาสูรว่าขณะนี้ได้เสียเมืองหน้าด่าน ไพร่พลล้มตายไปจำนวนหลายพันคนเพราะฝีมือมนุษย์คนหนึ่ง กวีได้กล่าวถึงรูปลักษณ์ของนางแก้วหน้าม้าขณะแปลงเป็นมาณพว่า "แช่มช้อยโสภาจะหาไหน" และ "รูปทรงองอาจโอ่โถง คูดังเจ้านายโรงฝึกใหม่" คำว่า เจ้านายโรง คือนายโรงละคร ส่วนใหญ่ผู้แสดงละครมักมีรูปร่างหน้าตาดี เพื่อดึงดูดความสนใจจากผู้ชม การใช้ภาพพจน์เปรียบเทียบว่ามาณพมีรูปร่างเหมือนเจ้านายโรง จึงหมายความว่าเป็นชายหนุ่มที่มีความสง่างาม

ที่เจ้าชู้คู่เคยเชยหลาย คิดมากมายใหญ่โตด้วยโอหัง
ตัดผมใหม่ใส่น้ำมันเหนียวเป็นตัง กระจกตั้งนั่งส่องมองดูเงา
แล้วนึกชมตัวเองเหมาะเหมึงหลาย **รูปร่างเราคล้ายนายบัวตัวอิเหนา**
นั่งสอยผมกลมดิ่งพริ้งเพรา ลนเขม่าเช็ดซ้ำให้ดำดี
มณีพิชัย (หน้า ๑๘-๑๙)

ความตอนนี้บรรยายถึงชาวเมืองปาตลีพากันอาบน้ำแต่งตัวเพื่อไปชุมนุมกันให้นางเกษณีเลือกเป็นคู่ มีชายเจ้าชู้คนหนึ่งส่องกระจกแล้วคิดว่าหน้าตาตนดีเหมือน "นายบัวตัวอิเหนา"

นายบัว เล่นละครเป็นตัวอิเหนาอยู่ในคณะละครของกรมพระพิพิธโภคภูเบนทร์ ซึ่งเป็นคณะละครที่มีชื่อเสียงคณะหนึ่งในยุคนั้น (สมเด็จฯกรมพระยาดำรงราชานุภาพ,๒๕๐๘:๑๖๕) การที่กวีใช้ถ้อยคำนี้มาเปรียบแสดงว่ากวีมั่นใจว่าผู้ชมและผู้อ่านต้องรู้จักนายบัวเป็นอย่างดี จึงสามารถเข้าใจความตอนนี้ได้โดยไม่ต้องอธิบายความว่านายบัวเป็นใคร

ว่าทางพลางทำพูมผู้ดี ท่วงทีดังอิเหนาเข้าดาหา
ถอยชายกรายแขนแอ่นอุรา หลอกล้อพ่อตาสบายใจ
มณีพิชัย (หน้า ๒๕)

ความตอนนี้กล่าวถึงพระอินทร์ซึ่งแปลงเป็นคนบ้าทำกิริยาล้อเลียนท้าววรกรรณ โดยแสร้งทำเป็นเดินแกว่งแขนแอ่นอกไปมา กวีเปรียบว่าพระอินทร์ทำท่าทางเหมือนกับอิเหนาเมื่อเข้าเมืองดาหา แสดงว่าคนไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ต้องรู้จักและจดจำเรื่องอิเหนาได้เป็นอย่างดี จึงเข้าใจว่าความตอนนี้หมายถึงตอนอิเหนาเดินทางเข้าเฝ้าท้าวดาหา หลังทำศึกชนะท้าวกะหมังกุหนิงด้วยลักษณะรูปร่างและท่วงท่าอันสง่างามของอิเหนา ทำให้ชาวเมืองดาหาพากันชื่นชมจนลืมที่เคยโกรธว่าอิเหนาไม่อภิเษกกับนางบุษบา

ความในพระนิพนธ์บทละครนอกอีกตอนหนึ่งที่บ่งว่าเรื่องอิเหนาแพร่หลายมากในยุคนั้นคือตอนที่ไชยณจ่าและพวกสนมโต้ตอบกันว่า

จะคบพวกสนมไม่สมหน้า เหมือนกะลาทั้งขนเข้าปนขัน
ถึงเทกระทงก็เป็นวงศ์ของเทวัญ เชื้อสัญแดหวาราคาแพง
มณีพิชัย (หน้า ๘๒)

ในที่นี้เป็นการใช้ภาพพจน์แบบอุปลักษณ์ เหล่านางกำนัลไชยณจ่ากล่าวว่าพวกตนเป็นวงศ์เทวัญ หมายถึงรับใช้พระมหากษัตริย์อย่างใกล้ชิดอยู่ในราชสำนัก ไม่ควรจะลดตัวลงมาคบกับพวกสนมซึ่งเป็นเจ้าพนักงานควบคุมผู้ต้องโทษ

คำว่าวงศ์เทวัญมีที่มาจากเรื่องอิเหนา หมายถึงกษัตริย์สี่เมืองซึ่งเป็นเชื้อสายขององค์ปะตาระกาหลาได้แก่ ท้าวกุเรปัน ท้าวดาหา ท้าวกาหลัง และท้าวสิงหัดส่าหรี

นางกำนัลซึ่งอยู่ในเขตพระราชฐานจึงเปรียบว่าตนเองนับเนื่องอยู่ในวงศ์เทวัญ คือรวมอยู่ในชนชั้นกษัตริย์ หมายถึงมีศักดิ์สูงกว่าพวกสนม การใช้ภาพพจน์นี้จึงแสดงว่าคนทั่วไปในยุคนี้ทราบรายละเอียดในเรื่องอิเหนาเป็นอย่างดี

เมื่อพิจารณาการใช้ภาพพจน์ในพระนิพนธ์บทละครนอกพบว่ากรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์โปรดการใช้อุปมาโวหารจนเป็นลักษณะเด่นเฉพาะพระองค์ นอกจากการใช้ภาพพจน์ตามขนบวรรณคดีแล้ว ยังทรงนำสิ่งที่พบเห็นในชีวิตประจำวันและเรื่องราวในสังคมที่คนรู้จักดีมาใช้เป็นความเปรียบทำให้เข้าใจได้ง่าย และยังมีการใช้กวีโวหารใหม่ ๆ ที่ต่างจากภาพพจน์แบบเดิมซึ่งช่วยเพิ่มอรรถรสให้แก่เนื้อเรื่องมากยิ่งขึ้น

๔.๕ การใช้ภาษาจินตภาพ

การใช้ภาษาจินตภาพ คือ การใช้ถ้อยคำพรรณนาให้ผู้อ่านเห็นภาพตถ้อยตามหรือเกิดอารมณ์ร่วมกับตัวละคร โดยไม่ต้องเปรียบเทียบ มักเป็นการใช้คำแสดงสภาพหรือกิริยาอาการ

ในการชมละครนอกผู้ชมสามารถรับรสสุนทรียะจากหลายทาง เช่น การร้องและการรำของตัวละคร ดนตรีประกอบ สิ่งเหล่านี้เป็นสื่อในการถ่ายทอดเหตุการณ์ กิริยาท่าทาง และอารมณ์ความรู้สึกของตัวละคร แต่ในการอ่านบทละครผู้อ่านจะรับรสวรรณคดีจากภาษา คือเสียงและคำซึ่งสื่อความหมายที่แตกต่างกัน

ในพระนิพนธ์บทละครนอก กวีทรงเลือกสรรคำในการประพันธ์เพื่อให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพอย่างชัดเจน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ในเรื่องเทวัญนางคุลา กวีทรงบรรยายรูปลักษณ์และพฤติกรรมของนางคุลาไว้ดังนี้

แลเพลินเดินพริ้งสบิ้งสบัด นมพัดโตงเตงไม่เกรงขาม
ยิ้มพยักชักชวนลวนลาม ร้องถามหน่อไทไปไหนมา
เมื่อนั้น พระบิตุรงค์ทรงช้างขวางหน้า
ยืนพินิจพิศดูอีคุลา แข้งดูหูหน้าในตาพอง
นมยานดังถุงคูตุ้งติ้ง ทำสบิ้งสบัดตะปัดตะป่อง
พระนึกชังสั่งให้พวกนายกอง ตีฆ้องสั่งทัพจับคุลา
เทวัญนางคุลา (เลขที่ ๑๓ หน้า ๕)

จากคำประพันธ์ข้างต้นมีการใช้คำที่ทำให้ผู้อ่านเห็นว่านางคุลาเป็นผู้มีกิริยาต่างไปจากหญิงที่รักนวลสงวนตัว ไม่เรียบร้อยและมีรูปร่างหน้าตาอัปลักษณ์ ชวนขัน กล่าวคือ

สะบัดสะบิ้ง และ ตะปัดตะป่อง เป็นคำสี่พยางค์ที่แบ่งได้เป็นสองจังหวะ คือ สะบิ้งกับสะบัด และตะปัดกับตะป่อง ทำให้ผู้อ่านรู้สึกว่ากิริยานั้นเกิดขึ้นรวดเร็วและเกิดในทิศทางที่ตรงกันข้ามด้วยน้ำหนักที่เท่าเทียมกัน สะบัดสะบิ้ง และ ตะปัดตะป่อง มีความหมายในเชิงคัดจริตดิดดิ้น เอ้างอน ซึ่งเป็นกิริยาที่ไม่เรียบร้อย เมื่อผนวกกับคำกิริยา ลวนลาม ซึ่งมีความหมายในเชิงเกี้ยวพาให้ผู้อื่นรำคาญ ส่งผลให้นางคุลามีภาพลักษณ์ในทางลบมากยิ่งขึ้น

คำว่า ฟัด เป็นคำที่มีเสียงหนัก ฟังดูห้วน กระด้าง สอดคล้องกับความหมายของ ฟัด ซึ่งแปลว่า เหวี่ยง และเป็นกิริยาของนม หมายถึง นมยานที่เหวี่ยงไปมาจนกระทบกันเอง นอกจากนี้

ยังมีคำวิเศษณ์ โตงเตง และตุ้งติ้ง หมายถึงอาการที่แกว่งไปมา มาช่วยขยายลักษณะนมของนางคุลาที่หย่อนยาน ทำให้ผู้อ่านเห็นภาพว่านางคุลามีรูปลักษณ์น่าเกลียดและชวนขบขันมากยิ่งขึ้น

คำที่บรรยายถึงหน้าตาที่อัปลักษณ์ของนางคุลาอีกคำหนึ่งคือ พอง ให้ภาพที่ไม่น่าดู นัยน์ตาพอง หมายถึง ตามีลักษณะโต หรือโปนออกมามาก

ตัวอย่างที่แสดงให้เห็นว่ากวีทรงเลือกใช้คำที่มีความสัมพันธ์สอดคล้องกับความหมายอีกตอนหนึ่งคือ ตอนเทวัญนุราชและนางคุลาอาศัยนกอินทรีเป็นพาหนะในการเดินทางไปตามนางจันทวดีที่เมืองยักษ์ ดังต่อไปนี้

พระโฉมยงทรงถือไม้เท้าแก้ว ขอโทษแล้วขึ้นนั่งหลังปักษา
นางกาลีขี่นางสกุณา นกพาโผผินขึ้นบินบน
ลอยเลื่อนเคลื่อนคลายตามสายเมฆ สูงวิเวกว่ายฟ้าเวหาหน
รินเรื่อยเฉื่อยฉ่ำในอำพน สุริยนต์เยื้องรถให้บดบัง
บินหนักกวักปีกหลีกลมกล้า ค่อยร่อนรารอนางมาข้างหลัง
ข้ามมหาสาชลวนวัง ไม่เห็นฝั่งฟ้าเมฆวิเวกใจ
คว้างคว้างกลางโพยมโถมถีบ ข้ามทวีปนับร้อยทั้งน้อยใหญ่
เข้าแดนดินฝั่งสินธุ์สมุทไทย ตรงไปภาราสายัณห์
เทวัญนางคุลา (เลขที่ ๑๔ หน้า ๘-๙)

จากบทประพันธ์ที่ยกมาข้างต้น มีคำกริยาแสดงการเคลื่อนไหวอยู่จำนวนมากทำให้ผู้อ่านเห็นภาพการกระทำที่ต่อเนื่องกันไปเรื่อย ๆ ซึ่งในที่นี้คือการบินของนกอินทรี เนื่องจากเมืองของท้าววิรุญภักตร์นั้นอยู่ไกลมาก หากมนุษย์เดินเท้าไปจะต้องใช้ระยะเวลาถึงปีกว่า แต่นกอินทรีสามารถบินไปถึงภายในหนึ่งวัน แสดงว่านกอินทรีมีพละกำลังอันมหาศาลจึงสามารถเดินทางไปได้อย่างรวดเร็ว

คำกริยาที่แสดงความเคลื่อนไหวดังกล่าว คือ คำว่า โผผิน บิน ลอยเลื่อน เคลื่อนคลาย ว่าย กวัก ร่อนรา และโถมถีบ

คำว่าโผผิน หมายถึงบินได้เป็นระยะทางไกล ให้ความรู้สึกเคลื่อนไหวรวดเร็ว และสื่อความว่าไปได้คราวละไกล ๆ

คำกริยาต่อมาคือ บิน หมายถึงเคลื่อนไหวไปในอากาศ เป็นคำเป็น เพราะสะกดด้วยมาตราแม่กน ทำให้เสียงทอดยาวได้เหมือนกับคำว่าผิน ทั้งคำว่าผิน และบิน ใช้สระและพยัญชนะเสียงเดียวกัน และมีเสียงรับกัน แสดงถึงกิริยาที่เนื่องต่อกันไป

ลอยเลื่อน และ เคลื่อนคลาย เป็นคำเป็นสองคำ แสดงถึงการเคลื่อนย้ายจากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่ง ทั้งคำว่าเลื่อนและเคลื่อน ประกอบด้วยเสียงสระ พยัญชนะสะกด และวรรณยุกต์เดียวกัน จึงสื่อความได้เนื่องกัน หมายถึงอาการที่เคลื่อนที่ไปเรื่อย ๆ

คำว่าว่าย แสดงถึงกิริยาบินของนกที่ดำเนินไปเรื่อย ๆ และสอดคล้องกับความหมายของคำซึ่งหมายถึงเคลื่อนที่ไปโดยอาศัยกำลังแหวกไปในอากาศ

คำว่าร่อน ให้ความรู้สึกเคลื่อนไหว ร่อน หมายถึง กางปีกแผ่ถ่วนไปวนมา มีความหมายไปในทางเดียวกับคำว่า รา ซึ่งหมายถึงประคองตัวให้อยู่ในอากาศ เหตุที่นกอินทรีตัวผู้ผ่อนกำลังลงก็เพื่อรอให้นกตัวเมียตามมาทัน คำกริยาจึงมีความเชื่อมโยงกันระหว่าง ร่อน รา และ รอ คือเป็นการชะลอการบินให้ช้าลงเพื่อคอยอีกตัวหนึ่ง เนื่องจากนกตัวผู้ "บินหนักกวักปีกหลีกลมกล้า" มาก่อน

คำกริยา กวัก หมายถึงอาการที่นกใช้ปีกหุ้ยอากาศบินไป บรรยายถึงการบินของนกอินทรีที่ดำเนินไปอย่างรวดเร็วและหนักแน่นทรงพลังในแต่ละครั้ง

คำกริยาที่ให้ความรู้สึกในทางรุนแรงคล้ายคำว่า กวัก คือคำว่า โถมถีบ หมายถึงรวมพละกำลังพุ่งตัวไปอย่างรวดเร็ว จึงเหมาะใช้เป็นกริยาบรรยายการบินของนกอินทรีที่มีพละกำลังแข็งกล้า และบินอย่างเร่งรีบเพื่อให้ถึงเมืองวิรุฬภักตร์ก่อนค่ำ

จากการศึกษาวิเคราะห์บทละครนอกพระนิพนธ์ในกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ทั้งในด้านลักษณะคำประพันธ์ การใช้ภาษา สำนวนโวหาร ภาพพจน์และจินตภาพแล้วสรุปได้ว่าพระนิพนธ์บทละครนอกมีลักษณะร่วมบางอย่างคล้ายคลึงกับบทละครนอกพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โดยเฉพาะการนิยมแปลงรูปคำ การใช้คำกร่อน และคำลงท้ายวรรครับว่า "ศรี" และการใช้สำนวนโวหารที่เป็นสำนวนไทยโบราณ ผู้วิจัยจึงสันนิษฐานว่ากรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ทรงได้รับแบบอย่างด้านการประพันธ์บทละครจากพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย นอกจากนี้ยังทรงได้รับอิทธิพลจากบทละครนอกสมัยอยุธยา ได้แก่ การขึ้นต้นวรรคสดับด้วยวลีสั้น ๆ ๒-๓ พยางค์ เช่น ควงสมร สุดสวาท ฟังวาจา ฯลฯ การใช้คำที่มีความหมายซ้ำ ๆ กัน และการใช้ศัพท์โบราณบางคำ เช่น ขวัญข้าว ฉัยยา เป็นต้น

อย่างไรก็ดีในพระนิพนธ์บทละครนอกได้แสดงให้เห็นลีลาการประพันธ์ที่มีลักษณะเฉพาะพระองค์อยู่ด้วย เช่น ทรงนิยมให้คำประพันธ์ที่มีลักษณะคล้ายลำนำพื้นบ้าน ร่วมกับกลอนบทละครเพื่อจุดประสงค์ในการแสดง เช่นให้สัมพันธ์กับการตีท่าบท แสดงความงดงามของกระบวนรำ เป็นต้น ทรงดัดแปลงและสร้างสำนวนโวหารขึ้นใหม่ และนำภาษาต่างประเทศโดยเฉพาะภาษาจีนมาใช้ในบทละคร เพื่อให้เหมาะสมกับเนื้อเรื่องในตอนนั้น ๆ และเพิ่มความสนุกสนานในเรื่อง พระนิพนธ์บทละครนอกจึงมีทั้งการสืบทอดขนบวรรณคดี และการสร้างสรรค์สิ่งใหม่อย่างมีเอกลักษณ์

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย